

ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਕਾਂਜੀ

ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ

ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਚਾਹੇਗਾ (1975)
ਕਵਿਤਾਵਾਂ (1985)
Being Here (1993, 1997, 2005)
ਜੜ੍ਹਾਂ (1995, 1999, 2005, 2023)
ਬੀਜਕ (1996)
॥ਛੰਨਾ॥ (1998)
ਗੁੱਥਲੀ: ਇਕੋਤਰ ਸੌ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ (1999, ਲਹੌਰ ਛਪੀ)
ਗੁੜ੍ਹਤੀ (2000)
ਅਨਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਹੜਾ: ਚੁਰਾਸੀ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ (2002, ਲਹੌਰ ਛਪੀ)
ਅੰਨਜਲ (2006)
ਪੈਂਤੀ: ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਚੋਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ (2009)
Sonata for Four Hands (2010)
ਪ੍ਰੇਮ ਕਵਿਤਾਵਾਂ: ਚੋਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ (2011)
ਪਰਦੇਸੀ ਢੋਲਾ: ਪਰਦੇਸ ਬਾਰੇ ਚੋਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ (2013)
ਲੰਮੀ ਲੰਮੀ ਨਦੀ ਵਹੈ: ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਚੋਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ (2014)
ਸੱਚੀ ਟਕਸਾਲ: ਚੋਣਵੀਂ ਸ਼ਬਦ ਕਵਿਤਾ (2016)
The Parrot The Horse & The Man (2016)
ਸੰਦੂਕ (2017)
ਏਹ ਕਾਗਦ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਗ਼ਦਰ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ (2020)
ਚਿਜਕ (2021)

ਲੇਖ

ਫੈਲਸੂਫੀਆਂ (1991, 2001)
ਨਿਸ਼ਾਨੀ (1997)
ਨੁਕਤਾ: ਚੋਣਵੇਂ ਲੇਖ (2007, ਲਹੌਰ ਛਪੀ)
ਪੋਟਲੀ: ਚੋਣਵੇਂ ਲੇਖ (2009)
ਲਿਖਤਮ ਪੜਤਮ: ਚੋਣਵੇਂ ਲੇਖ (2009, ਲਹੌਰ ਛਪੀ)
ਲਿਖਤ ਪੜਤ (2013, 2014)
ਲਿਖਤੋ (2024)

ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਕਾਂਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ

ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ

////

DUDH VICH KĀNJI :: PUNJABI DA SATYĀNĀS
On Punjabi Language and Linguistics
by Amarjit Chandan

Publisher

The moral rights of the author have been asserted

© ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ: 2024
ਸਭ ਹਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ

ISBN XXX XXX XXXXX

ਸਰਵਰਕ ਵਿਉਂਤ: ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਕਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤ: ਸੁਕਾਂਤ ਚੰਦਨ. 1983

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਫ਼ੌਂਟ 'ਚ ਅੱਖਰ ਕਰਤੇ ਨੇ ਆਪ ਬੀੜੇ

ਛਾਪਕ

ਭੋਟਾ
+++ ਰੁਪਈਏ

ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਦੀ ਯਾਦ ਨਿਮਿਤ

ੴ

ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਰ ਨਿਯਮ ਅਰ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਦੀ ਜੜ੍ਹ।
ਸੋ ਜਾਣੇ ਜਿਸ ਨੇ ਲਿਆ ਬਯਾਕਰਣ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹ॥

ਭਾਈ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ, 1867

ਬੋਲੀ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਾਰਾਜ।
ਇੱਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਰਨ ਗੇ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਕਾਜ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ, 1914

ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ ਆਰਬੀ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਈਸਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਕਹਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।
ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਭਰਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਰਦੂ ਦਾ ਵੀ ਧਰਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਚੈਚਲ ਸਿੰਘ ਬਾਬਕ, 1975

ੴ

ਸ਼ਬਦ: (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ). ਵਚਨ. ਧ੍ਰੁਨੀ. ਸਾਰਥਕ ਧ੍ਰੁਨੀ
ਸ਼ਬਦ ਯੋਨਿ: ਧਾਤੂ, ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ
ਸ਼ਬਦ ਵਿਦਿਆ, ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਸਨਮ੍, ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਮ੍. ਵਿਆਕਰਣ
ਸ਼ਾਬਦਿਕ. ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੁੱਧੀ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ (ਵਿਆਕਰਣ) ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ
ਸ਼ਾਬਦ ਗਿਆਨ, ਸ਼ਾਬਦ ਬੋਧ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ). ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਰਥ ਦਾ ਗਿਆਨ

ਵਿਆਕਰਣਮ੍ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ). ਛੇ ਵੇਦਾਂਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਸ਼ਬਦ-ਨਿਖੇਤਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਵੱਖਰਾ ਕਰਨਾ, ਵਿਗ੍ਰਹ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

ਕਵਾਇਦ (ਅਰਬੀ) ਕਵਾਇਦਾ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ. ਵਿਆਕਰਣ, ਨਿਯਮਾਵਲੀ, ਜਾਬਿਤਾ, ਫੌਜ ਦੀ ਪਰੇਟ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਰਸਮ-ਓ-ਰਿਵਾਜ.

ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ. ਸ਼ਬਦ 'ਠੇਠ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਬਣਿਆ; ਤੇ ਸ਼ਬਦ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ.

GRAMMAR

late Middle English: from Old French *gramaire*, via Latin from Greek *grammatikḗ (tekhnḗ)* '(art) of letters', from *gramma, grammat-* 'letter of the alphabet, thing written'.

ਚਿਣਾਈ

ੴ

ਸ਼ੁਕਰ ++

ਚਾਰ ਅੱਖਰ: ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ++

ਆਦਿਕਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ ++

ਮੁਕੱਦਮਾ ++

ਪੰਜਾਬੀਅਤ ++

ਲਿਪੀ ++

ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ

ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ

ਵਿੱਚ / ਵਿਚ ਇੱਕ / ਇਕ

ਲਿਖੇ ਮੂਸਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਵੀ ਮੂਸਾ

ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ

ਅੱਧਾ-ਭਰਿਆ ਛੁੱਨਾ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਲੀ ਵਾਕ-ਬਣਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ

ਪੁਰਖੀ ਤੇ ਅਨਪੁਰਖੀ ਬੋਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਫਲਸਫਾ: ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਚਿੰਤਨ

ਅੱਖਰਜੋੜ / ਸ਼ਬਦਜੋੜ

ਵੱਲੋਂ / ਦੁਆਰਾ ਦੀ ਪੋਹਲੀ

ਸੰਕਲਪ, ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ, ਸਭਿਆਚਾਰ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਨਾਂਵ ਤੇ ਨਾਂਵ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਬਣਾ ਕੇ ਘੜੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ

ਜਿਵੇਂ ਬੋਲੋ, ਤਿਵੇਂ ਲਿਖੋ

ਉਹ / ਇਹ

ਵਿਰਾਮਚਿੰਨ੍ਹ

ਫੁਟਕਲ

ਸ਼ਬਦ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਅੰਤਿਕਾ

ਭਾਈ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ: ਪੰਜਾਬੀ ਬੜਾਕਰਣ

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ: ਕਵੀਆਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ

ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਬੰਧਕਾਰੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜੰਤਰੀ

ਸ਼ੁਕਰ

ੴ

‘ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ’ ਲੇਖ ਮੈਂ ਸੰਨ 2004 ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਾਲਿਆਂ ਛਾਪਣੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਕੈਨੇਡਾ-ਇੰਗਲੈਂਡ ’ਚ ਨਿਕਲਦੇ ਅਜੀਤ ਵੀਕਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤ੍ਰੈਮਾਸਿਕ ਲਕੀਰ (ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ 2004) ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੇਡੀਓ ’ਤੇ ਗੁਰਚਰਨ ਰਾਮਪੁਰੀ ਨੇ ਆਪ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਸਰੋਤੇ ਦੇ ਘੰਟੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਇਹ ਲੇਖ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪਿਆ; ਨਾਲ ਇਹਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛਾਪਣਾ ਹੈ; ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਨਹੀਂ।

ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਸੱਜਣ ਪਾਠਕ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਾਧਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਪਰ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਮੁੱਢਲੇ ਲੇਖ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਵਾਧਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ; ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਦਾਬੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਹੁਣ ਦਾ ਨਹੀਂ; ਇਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਹੁਣ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਲੀ ਚੁੱਪ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਜਿੰਨਾ-ਕੁ ਸੱਤਿਆਨਾਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਹੈ, ਨਾ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਨੂੰ। ਮੇਰੇ ਸੱਜਣ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਹਾਲੇ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਸੈਹੇ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪੈਹੇ ਦੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਬੋਲੀ ਛੋਟੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਰਤਾਨੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੀ; ਹੁਣ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਇਹਦੀ ਗਰਾਮਰ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ; ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲਜੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲਦੇ ਨੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਲੀ ਨਿਰੋਲ ‘ਨਖਾਲਸ’ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਲੇਖਕਾਂ, ਪੜ੍ਹਕਾਰਾਂ ਤੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬੋਲੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਨਾ ਕਿ ਇਹਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ ਕਰਨਾ। ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਨਾਂ ’ਤੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਦੀ ਰੂਹ, ਇਹਦਾ ਸਰੂਪ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣੀ ਸਾਡਾ ਕੌਮੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਜੋੜਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਰੜਕਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਮੈਂ ਇਹ ਪੂਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਓਹੀ ਰੱਖੇ ਜਾਣ, ਜੋ ਹਰ ਲੇਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪ ਵਰਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਕਈ ਹਵਾਲੇ ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਰਲਭ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਹਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਲਹੌਰ ਦੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੀ ਇਕ ਸਦੀ ਬੀਤ ਜਾਣ ’ਤੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਵਿਦ ਇਕਸਾਰ ਟਕਸਾਲੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਨੇਹੀਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਖ਼ਾਸ-ਖ਼ਾਸ ਹਵਾਲੇ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਘੱਲੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਵੀ ਘੱਲੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ (ਐਟਲਾਂਟਾ) ਅਤੇ ਜਸਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ (ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਨੇ ਮੇਰੀ ਭਰਪੂਰ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਸੱਜਣ ਹਨ: ਅਕਰਮ ਵੜੈਚ (ਫੋਟੋਆਂ ਵਾਸਤੇ), ਅਨੂਪ ਖੋਸਲਾ (ਦੋਹਤਰਾ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ), ਅੰਜਨਾ ਕੌਲ (ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਦੀ ਨਕਤਪੋਤੀ, ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ ਦੀ ਪਤਪੋਤੀ), ਇਰਫ਼ਾਨ ਮਜੀਦ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਈਦ ਭੁੱਟਾ (ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਕੋਲਿਜ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਹੌਰ), ਸਤਦੀਪ ਗਿੱਲ (ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ), ਸਵਰਾਜਬੀਰ, ਸਵਾਮੀ ਅੰਤਰ ਨੀਰਵ, ਸੁਕੀਰਤ ਆਨੰਦ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਰਯਾਰ, ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ (ਸੱਚਲ), ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ (ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ), ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਨੈਨ ਸੁੱਖ, ਚਮਨ ਲਾਲ, ਜਤਿੰਦਰ ਪੰਨੂੰ, ਜਮੀਲ ਪਾਲ, ਜ਼ੁਬੈਰ ਅਹਿਮਦ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਮਥਾਰੂ, ਮਜ਼ਹਰ ਤਿਰਮਜ਼ੀ, ਮੋਨੀਕਾ ਕੁਮਾਰ, ਡਾਕਟਰ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ), ਸ਼ਗੁਫ਼ਤਾ ਗਿੱਮੀ।

ਅ.

ਚਾਰ ਅੱਖਰ

ੴ

ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਹੋਣਹਾਰ ਕਵੀ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਏ। ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਇਹਨੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜੁਝਾਰੂ ਵੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸੱਚ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸੱਚ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਰਚੀ। ਏਨਿਆਂ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਫਿਕਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਏ — ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਜੋੜਾਂ ਬਾਰੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੂਸਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਏ। ਇਹਦੀ ਖੋਜ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਏ, ਪਰ ਇਸ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਏ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤੇ ਇਹ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਲੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਸਲ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਰਦੂ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਬੋਹੜਾ-ਬਹੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ। ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ। ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਹੁਣ ਏਧਰ ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਿਰਫ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਬੋਹੜੀ-ਬਹੜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਣ-ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਓਧਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਪਰ ਲਿਖਣ-ਪੜ੍ਹਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਜਿੱਥੋਂ ਤਾਈਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੂੜ੍ਹੇ ਫਲਸਫੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ, ਘੁਮਿਆਰ ਦੇ, ਸੁਨਿਆਰੇ ਦੇ ਆਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਸੱਚ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਸੁਨਿਆਰੇ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਟਕਸਾਲ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬੜੇ ਠੋਠ ਸ਼ਬਦ — ਜੁਗਤ, ਗੋਂਦ, ਵਿਉਂਤ, ਵਿਧੀ, ਜੋੜ/ਨਿਖੇੜ, ਉਸਾਰਨਾ/ਉਖੇੜਨਾ, ਤਾਣਾਪੇਟਾ, ਅਪਣਾ/ਦੂਜਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅੱਜ-ਕਲ 'ਡਿਸਕੋਰਸ' ਦਾ ਤਰਜਮਾ 'ਪਰਵਚਨ' ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਦੂੰ ਵੱਧ ਕੁਤਾਹੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ? 'ਸੰਰਚਨਾ' ਤਾਂ ਭੰਗੜੇ, ਗਿੱਧੇ ਦੀ, ਪੇਕੇ ਸਹੁਰੇ ਦੀ, ਘੋੜ-ਦੌੜ ਦੀ, ਜੰਗ ਅਮਨ ਦੀ, ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀ, ਹਵੇਲੀ ਦੀ, ਅਸਬਾਤ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਇਹਦਾ ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਦੇ 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਏ?

ਸਮੱਸਿਆ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਮੱਸਿਆ ਸਾਡੇ ਕੱਚਘੜ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਏ। ਜੇ ਏਨੇ ਪੇਚੀਦਾ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਤਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀ ਕਰੂ? ਫਿਰ ਮੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ। ਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਨਾ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪੱਲੇ ਪਊ।

ਸਵਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੋਲੀ ਠੋਠ ਏ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਬੋਲੀ ਦਾ ਅਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਰ ਬੋਲੀ ਨੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਜੇ ਚਿੰਤਨ ਈ ਖੋਟਾ ਏ, ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਖਰੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ? ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਸਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਫਲਸਫੇ 'ਤੇ ਇਕ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਮਿਲੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਸਤਾਲਿਨਵਾਦ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਿਆ। ਸੋਖੋਂ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਖੀਰ ਤਕ ਸਤਾਲਿਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਤਾਲਿਨ ਵੇਲੇ ਸਾਇਬੇਰੀਆ ਦੀਆਂ ਬਰਫਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੈਦੀ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਤੋਏ-ਤੋਏ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਓਦੋਂ ਸਾਡੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਜੂੰ ਵੀ ਨਾ ਸਰਕੀ।

ਸਾਡੇ ਕੱਚਘੜ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਭੱਠਾ ਬਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਸੰਰਚਨਾਵਾਦ ਦੇ ਮਗਰ ਪਏ ਹਨ। ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਵਾਇ 'ਹਿੰਸਾ' ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਬਹੁਤੇ ਨਕਸਲੀਏ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਬਣ ਗਏ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਜੇਲ ਕੱਟਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਕਸਲੀ-ਸਤਾਲਿਨਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ; ਪਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਾਸਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਬੋਹੜੀ ਏ। ਇਹਨੇ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਜੋੜ, ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਘੋਖਿਆ ਵਿਚਾਰਿਆ ਏ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਏ। ਅਮਰਜੀਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਵਧਾਈ ਹੋਵੇ।

ਜੁਲਾਈ 2023

ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਮੈਰੀਟਸ, ਜਵਾਹਰਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

BLANK

ਆਦਿਕਾ

ੴ

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। — ਪਾਤੰਜਲੀ

ਮਨੁੱਖ ਏਨਾ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਜਾਇਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਅਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ। ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਸਿਰਫ ਸਾਡੀਆਂ ਜੀਵਨ-ਲੋੜਾਂ ਹੀ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਸਾਡੀਆਂ ਰੀਝਾਂ, ਸਾਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

— ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, *ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ* (1978) —

The duties of a writer as a writer and a citizen are not the same. The only duty a writer has as a citizen is to defend language. And this is a *political* duty. Because, if language is corrupted, thought is corrupted.

— WH Auden —

The duty of the poet is only indirectly to the people: his direct duty is to his language, first to preserve, and second to extend and improve.

— TS Eliot —

If you can't explain it simply, you don't understand it well enough.

— Albert Einstein —

•

ਮੇਰੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ 'ਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਗੱਲ ਅਫਰੀਕੀ-ਅਮਰੀਕਨ ਲੇਖਿਕਾ ਟੋਨੀ ਮੌਰੀਸਨ ਦੇ 1993 'ਚ ਨੋਬੇਲ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਕੀਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਸਾਰਾ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੁਹਜ ਤੇ ਕੁਹਜ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਮੌਰੀਸਨ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੁਰ ਹੋਏ ਸਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਹੈ — ਇਹ ਉਸੇ ਬੋਲੀ 'ਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਉਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਨੀ; ਪਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਭਾਸ਼ਣ ਇੰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਕੋਈ ਬੁੱਢੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅੰਨ੍ਹੀ। ਅਕਲਮੰਦ। ਦੋ ਬੱਚੇ ਇਹ ਧਾਰ ਕੇ ਮਾਈ-ਬੁੱਢੀ ਕੋਲ ਗਏ ਕਿ ਚਲੋ ਇਹਨੂੰ ਠਿੱਠ ਕਰੀਏ। ਮੁੰਡਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ: ਬੁੜ੍ਹੀਏ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ 'ਚ ਚਿੜੀ ਐ। ਦੱਸ ਮਰੀ ਐ ਕਿ ਜੀਉਂਦੀ? — ਮਾਈ-ਬੁੱਢੀ ਅੱਗੋਂ ਚੁੱਪ। ਉਹਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ ਵੀ ਨਾ ਸੀ ਦੀਹਦਾ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਫੇਰ ਉਹੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ। ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਢਿੱਡ 'ਚ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਈ ਦੇ ਨਹੁਆਂ 'ਚ ਸੀ। ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਮੁੰਡੇ ਹਿੜ-ਹਿੜ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਾਈ ਕੋਲੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ — ਮੈਂ ਨਾ ਜਾਣਾ, ਤੇਰੇ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੀ ਚਿੜੀ ਮਰੀ ਐ ਕਿ ਜੀਉਂਦੀ? ਪਰ ਇਹ ਹੈ ਤੇਰੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ।

ਮੌਰੀਸਨ ਦੀ ਏਸ ਬਾਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ — ਜੇ ਚਿੜੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਹੈ; ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਭੀ ਹੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਜੇ ਇਹ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਇਹਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਓੜ੍ਹ ਜਾਣੋ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਜੀਉਂਦੀ ਰਹਿਣ ਦੇਣੈ ਜਾਂ ਮਾਰ ਦੇਣੈ। ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮਾ ਹੈ।

ਬਾਤ ਵਿਚ ਚਿੜੀ ਬੋਲੀ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਲਿਖਾਰੀ। ਮੌਰੀਸਨ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੋਲੀ 'ਚ ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਇਹਨੂੰ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਮਿਲੀ ਸੀ; ਉਹ ਚਿੜੀ ਵਰਗੀ ਨੰਨ੍ਹੀ ਜਾਨ ਖਰਦੀਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇਹ ਮੰਨੀ ਬੈਠੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨਾਲ, ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਤੇ ਦੁਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਸੁਗਲ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਮਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਮੌਤ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਇਹਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਤੇ ਬਿਨਾਸਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਤਰੱਕੀ ਜਾਂ ਨਿਘਾਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਮੇਰੇ ਦੇਖਦਿਆਂ-ਦੇਖਦਿਆਂ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹਾਂ-ਕੁ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਏਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਸਿਆਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦ (ਕਈ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ' ਅਖਵਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ), 'ਕਵੀ' ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਐਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਸਲ 'ਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ 'ਚ ਲਿਖੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ "ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ (ਸਿੰਟੈਕਸ) 'ਤੇ ਪਏ ਅਸਰ" ਬਾਰੇ ਪੀਐੱਚ. ਡੀ. ਬੀਸਿਸ ਲਿਖ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?

ਬੱਚਾ ਚੰਗੀ ਮਾਤੀ ਜਿਹੇ-ਜਿਹੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ, ਓਹੀ ਵੱਡਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਓਹੀ ਕੁਝ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੀਹਦੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਅੱਧੋਪੜ੍ਹੇ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦੇ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਖੁਰਾ ਸਿਰਾ ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ (ਸੰਨ 1850 ਤੋਂ ਬਾਅਦ) ਦੇ ਮੋਢੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਭਾਸ਼ਾ-ਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹਕਾਰਾਂ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਮੋਢੀ ਤਾਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ; ਪਰ ਸੰਨ 1950 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਘੁਸੇੜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੁਲੀਆ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਵੀ ਸੇਖੋਂ ਵਰਗੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗੇ।

ਮੈਂ ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ, ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ, ਆਰਸੀ, ਸੋਵੀਅਤ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰੂਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਤੇ ਲਿਖਣੀ ਸਿੱਖੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਆਹਲਾਤਰੀਨ ਲਿਖਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਚਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਅਨੁਵਾਦਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਪਾਰ ਲੰਘਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਲਾਹ ਵੀ ਲੱਦ ਗਏ। ਔਡਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਵਾਸਤੇ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਪੜ੍ਹਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧ ਉਮੀਦਾਂ ਸਨ।¹ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਕਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ।

'ਇਕ' ਦੀ ਹਿਚਕੀ

ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਰੂਪ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ 'ਚ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪੇ ਉਲੱਥੇ ਨਾਲ ਵਿਗੜਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਚਾਰ-ਪੰਜ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹ-ਸਿਖ ਕੇ ਜਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਪੜ੍ਹਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਚੇਤ ਹੀ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਾਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਂਙ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗੇ; ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਰਟੀਕਲ 'ਏ' 'ਐਨ' ਦੀ ਰੀਸੇ 'ਇਕ' ਦੀ ਐਸੀ ਪੋਹਲੀ ਉੱਗੀ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹਨੂੰ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ।²

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜੋਕੀ ਹਰ ਲਿਖਤ 'ਇਕ' ਦੇ ਕੋਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ 'ਇਕ' ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀ ਲੱਗੀ ਹਿਚਕੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਬੇਸਵਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ 'ਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ — *ਇਸ ਇਸ਼ ਏ ਬੁਕ* — ਇਹ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਕਿ: ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਹੀ ਚੰਗੀ ਨਸਰ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਕਵੀ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵੱਧ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ ਵਾਕ ਸੁਰਲਿਪੀ ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜੋਕੇ ਕਹਿੰਦੇ-ਕਹਾਉਂਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਇਹ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ। ਮੈਂ 'ਇਕ' ਦੇ ਵਿਪਰੀਤਸੂਰ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ "ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ" ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਵਾਬ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬੋਲਣ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਈਮੇਲ ਲਿਖੀ: ਮੈਂ ਹੁਣ ਤਕ 'ਇਕ' ਅਚੇਤ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ; ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦਾ! — ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ 'ਇਕ' ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟੇ।

¹ Poetry makes nothing happen, said Auden. 'I know that all the verse I wrote, all the positions I took in the thirties, didn't save a single Jew. These attitudes, these writings, only help one self. They merely make people who think like one, admire and like one — which is rather embarrassing... The social and political history of Europe would be just the same if Shakespeare, Dante and Goethe had never written. The only people who affect the political climate are journalists who try and produce the truth.'
(*WH Auden*. A tribute edited by Stephen Spender. 1974.)

² ਲੁਧਿਆਣਾ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਈ.ਪੀ. ਨੀਊਟਨ ਦੀ ਸੰਨ 1898 ਵਿਚ ਛਪੀ *ਪੰਜਾਬੀ ਗਰਾਮਰ* ਵਿਚ 'ਇਕ' ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਵੰਨਗੀ: ਜਲੰਧਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਸਹਿਰ ਹੈ। (ਸਫ਼ਾ 27), ਸੁਨਿਆਰ ਨੇ ਇੱਕ ਚੂੜੀ ਬਣਾਈ। (ਸਫ਼ਾ 67), ਮਾਲੀ ਅੱਜ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੂਟਾ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। (ਸਫ਼ਾ 82).

‘ਇਕ’ ਦੀ ਕਸਰ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਨ 1975 ਵਿਚ ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਮੱਤ ਮੇਰੇ ਖਾਨੇ ਪੈ ਗਈ।

‘ਇਕ ਸੀ ਰਾਜਾ ਇਕ ਸੀ ਰਾਣੀ’ ਵਾਂਗ ਬਾਤ ਪਾਉਣ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸ਼ਬਦ-ਧੁਨੀ ਦੀ ਲੈਅ (ਰਿਦਮ) ਵਾਸਤੇ ‘ਇਕ’ ਵਰਤਣਾ ਕੋਈ ਐਬ ਨਹੀਂ।

ਵੰਨਗੀਆਂ:

ਮੈਂ ਤੱਕਿਆ ਇਥੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਜਿੰਦ ਹੈ, ਦਮ ਹੈ — ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ... ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਆਪਣਾ ਦਮ ਫੂਕ ਫੂਕ ਬੀਜ ਨੂੰ ਜਿੰਦ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ — ਅਜੀਬ **ਇਕ** ਰੰਗ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਇਥੇ ਨਿਰੋਲ **ਇਕ** ਅਰਦਾਸ ਹੈ।

— ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, *ਖੁਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨੀ ਰੰਗ*, 1927

ਸਾਡੇ ਇਹ ਵੱਡੇ ਕਵੀ ਇਸ ਅੱਤਕੋਮਲ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ **ਇਕ** ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਸੁਰ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਕਿਉਂ ਸਨ?

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ *ਉਮਰ ਦਾ ਪੰਧ* (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1989; ਸਫ਼ਾ ਨੰਬਰ 195) ਵਿਚ “ਇਕ” ਗਿਆਰਾਂ ਵਾਰ ਬੋਲੇਤਾ ਵਰਤਿਆ:

ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੋਡ ਉੱਤੇ **ਇਕ** ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਘਰ ਤੋਂ ਐਬਟ ਰੋਡ ਉੱਤੇ **ਇਕ** ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਾਡਾ ਦੋ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਦਾ **ਇਕ** ਬਾਲਕ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੋਡ ਉੱਤੇ **ਇਕ** ਮਕਾਨ ਦਾ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਥੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ **ਇਕ** ਬਾਲਮੀਕੀ ਯੁਵਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਪਾਸ ਉਸਦਾ **ਇਕ** ਭਾਣਜਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੁੰਡੇ ਆ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ—ਬਾਹਰ ਆਰੀਆ ਨਗਰ ਦੀ ਬਸਤੀ ਵਿਚ **ਇਕ** ਕੋਠੀ ਦਾ **ਇਕ** ਛੋਟਾ ਭਾਗ, ਦੋ ਕਮਰੇ **ਇਕ** ਸਟੋਰ, **ਇਕ** ਗੁਸਲਖਾਨਾ ਤੇ **ਇਕ** ਵੱਖਰੀ ਰਸੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਕਰਾਏ ਉੱਤੇ ਮਿਲ ਗਏ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੋਚਦਿਆਂ ਲਿਖੇ ਉਪਰਲੇ ਬੰਦ ਵਿਚ **ਇਕ** ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਚੱਜੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕਸਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ:

ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੋਡ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ-ਸਾਰਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਐਬਟ ਰੋਡ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਨੂੰ ਚੱਲਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਦੋਂ ਉਹਦੇ ਕੁੱਝ ਸਾਡਾ ਦੋ-ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਬਾਲਕ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੋਡ ’ਤੇ ਕਿਸੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਥੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਬਾਲਮੀਕੀ ਕੁੜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਕੋਲ ਉਹਦਾ ਭਾਣਜਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੁੰਡੇ ਆ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ-ਬਾਹਰ ਆਰੀਆ ਨਗਰ ਦੀ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਕਰਾਏ ’ਤੇ ਕੋਠੀ ਮਿਲ ਗਈ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਕਮਰੇ, ਸਟੋਰ, ਗੁਸਲਖਾਨਾ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਰਸੋਈ ਸੀ।

ਸੇਖੋਂ ਨੇ *ਉਮਰ ਦਾ ਪੰਧ* ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਫੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ:

ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵੀ ਐਮ.ਏ. ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇਰੀ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਉੱਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਕਸਫੋਰਡ ਤੇ ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਮੇਰਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿਚ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਭ ਪਾਸੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਢੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਤਤਸਮ ਤੇ ਨਵੇਂ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦ ਲਿਆਉਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਔਖੀ ਤੇ ਦੁਰਗਮ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਲੋਚਨਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਮੇਰੀ ਪੁਸਤਕ *ਸਾਹਿਤੀਆਰਥ* ਦੇ ਨਾਉਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਕਿੰਤੂ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਿਜਯੀ ਵਾਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੁਣ ਸਰਵਤਰ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਹੈ।

(ਪੂਰਬੀ) ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ.ਏ. ਸੰਨ 1950-51 ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਪਾਏ ਅਸਰ ਵਾਲਾ ਕੀਤਾ ਦਾਅਵਾ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਜਿਹਨੂੰ ਇਹ ਅਪਣਾ ਮਾਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਬੇਪਤੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਸੇਖੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੋਹਰੀਆਂ ਚੋਂ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਰੀਸੇ ਐੱਮ.ਏ. ਕਰਦਾ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਹਦੇ ਵਰਗੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਲਿਖਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਪੀਐੱਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਵਾਲੇ ਕੁੱਚਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਟੱਬਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨਜ਼ਮ ਤੇ ਨਸਰ ਵਿਚ 'ਇਕ' ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਵੰਨਗੀ: ਇਹਦੀ ਛੇ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇਮਰੋਜ਼ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਵਾਰ ਬੋਲੋਤਾ 'ਇਕ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ — ਈਜ਼ਲ ਦੇ ਉੱਤੇ, ਇਕ ਕੈਨਵਸ ਪਈ ਹੈ
ਕੁਝ ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ — ਕਿ ਕੈਨਵਸ ਤੇ ਲੱਗਾ ਰੰਗ ਦਾ ਟੋਟਾ
ਇਕ ਲਾਲ ਟਾਕੀ ਬਣ ਕੇ ਹਿਲਦਾ ਹੈ
ਤੇ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਪਸ਼ੂ ਇਕ ਸਿੰਗ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ।
ਸਿੰਗ ਤਣਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਹਰ ਕੂਚਾ ਗਲੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਇਕ 'ਰਿੰਗ' ਬਣਦਾ ਹੈ
ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਪੇਨੀ ਰਵਾਇਤ ਖੋਲਦੀ...

— ਮੈਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਤੂੰ. ਨਾਗਮਣੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1977

ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ। ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਉੱਗੀ ਇਕ ਦੀ ਕਾਂਗਿਆਰੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ:

... ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਿਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਵਣ ਦਾ ਕੰਬਣਾ। ਕਾਂਬਾ ਇਕ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ... ਰੁੱਤ, ਜੰਗਲ ਤੇ ਪੱਤੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕੱਥ ਜਿਹਾ ਤੌਖਲਾ, ਇਕ ਅਰੂਪ ਜਿਹੀ ਉਦਾਸੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਛਿੰਨ ਭੰਗਰਤਾ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਤੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆਂ ਰੁਤ, ਜੰਗਲ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਤੱਥ ਬਣ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ... ਅਸਾਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਨੇ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਨ ਕੇਵਲ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ ਯੋਜਨਾ ਨੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। (ਸਫ਼ਾ 15)

... ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ 'ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ' ਇਕ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੁੱਖ, ਇਕ ਚਿੰਤਾ, ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ, ਇਕ ਤਸੱਲੀ, ਇਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ, ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਆਉ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਤਰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਰਿਵੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਕ ਝਾਤ ਪਾਈਏ...। (ਸਫ਼ਾ 132)

— ਸਮਦਰਸ਼ਨ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1982

ਪੜ੍ਹਕਾਰੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ

ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਕਾਰੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਇਕਦਮ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਏ ਬੋਲੀ ਦਾ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਘਾਣ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੀ ਹੈ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਉਲਥਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੰਮ ਦੇ ਗਾੜ੍ਹ ਕਰਕੇ ਤੇ ਅਪਣੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖ਼ਬਰਚੀ ਵਗਾਰ ਪੂਰੀ ਕਰ-ਕਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਖੂਹ ਜਿੱਡਾ ਢਿੱਡ ਭਰ ਕੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਤੁਰਕੀ 'ਚ ਖ਼ਬਰਚੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮਿਸ਼ਾਲਚੀ, ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ, ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਵਗੈਰਾ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।) ਪੰਜਾਬੀ ਖ਼ਬਰਚੀਆਂ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਭਾਵੇਂ ਰਲਦੀ-ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਪਰ ਅਜੋਕੀ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ:

- 1) ਹਿੰਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਟੈਲੀਵੀਯਨ ਦੀ ਰੀਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਮਦਾਰੀ-ਜਮੂਰੇ ਵਾਂਗ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ: ਬਸਪਾ ਦੇ ਚੋਣ ਗੱਠਜੋੜ ਬਾਰੇ ਭੰਬਲਭੂਸਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਮਾਇਆਵਤੀ ਨੇ; ਲਾਲਪੁਰ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਪੀ ਏ ਸੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ (ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ, 7 ਮਾਰਚ 2004); ਦੇਰ ਤਕ ਯਾਦ ਰਹੇਗਾ ਪੱਖੋਕੇ 'ਚ ਲੱਗਿਆ ਮੇਲਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 7 ਮਾਰਚ, 2004).

- 2) ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪ ਦਾ ਨਿਯਮ (ਰੂਲ ਅੱਵ ਔਬਲੀਕ ਫੋਰਮ) ਤਿਆਗ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਰੀਸੇ ਲੁਧਿਆਣੇ 'ਚ ਕਤਲ ਦੀ ਥਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ 'ਚ ਕਤਲ ਲਿਖਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਜੀਤ ਦੀ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ 20 ਮਾਰਚ 2004 ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਲੱਗੀ: ...ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਾਲ ਠੱਗੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਵਰਤਦਿਆਂ ...ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਾਲ ਠੱਗੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ? ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਚਿਤਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਉਦਾਸ ਗੱਲ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਨਿਯਮ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਖਿਰ 'ਚ 'ਆ' ਸੰਬੰਧਕ (ਪੋਸਟ ਪੁਜੀਸ਼ਨ) ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆ ਤੋਂ 'ਏ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਇਹ ਨੇਮ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਢੁੱਕਦਾ; ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਜਾਂ ਭਰਾ ਵਗੈਰਾ)। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਖ਼ਬਰਚੀ "ਉਹਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਵੱਢਿਆ" ਦੀ ਥਾਂ "ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਤਾ ਨੇ ਕੱਟਿਆ" ਲਿਖਣ ਲਗ ਜਾਣਗੇ। ਹੁਣ ਅਖ਼ਬਾਰ "ਪਟਿਆਲਿਓ" ਆਈਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨਹੀਂ ਛਾਪਦੇ, "ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ" ਆਈਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛਾਪਦੇ ਹਨ।
- 3) ਆਮ ਗ਼ਲਤੀਆਂ: "ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ" ਦੀ ਥਾਂ "ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਵਾਂਗਾ"। "ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹਾਂ" ਦੀ ਥਾਂ "ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ"। "ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ?" ਦੀ ਥਾਂ "ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦੇ ਹੋ"। "ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ" ਹੁਣ "ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈਣਾ" ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਵਾਰਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਬਾਈ ਦੀ ਰੀਸੇ "...ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ" ਨੂੰ "...ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ" ਛਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਐਨ/ਐਟ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚਿਆਂ 'ਉੱਤੇ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਕਹਾਣੀ ਉੱਤੇ ਫ਼ਿਲਮ/ਫ਼ਲਾਨੀ ਕਿਤਾਬ ਉੱਤੇ ਗੋਸ਼ਟੀ। ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਦੇਰ ਹੋਈ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ — ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਉੱਤੇ ਫ਼ਿਲਮ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾਈ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ।
- 4) ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ (ਐਕਟਿਵ ਵੋਇਸ) ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਮਨੀ ਵਾਚ (ਪੈਸਿਵ ਵੋਇਸ) ਵਰਤਣ ਦੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਆਦਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚਿਤਾਰੀ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੋ-ਕੁ ਮਿਸਾਲਾਂ ਬਥੇਰੀਆਂ ਹਨ: ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ 51 ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਬੰਦ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਾਕ ਹੈ: "ਮੰਗੋ ਤੇ ਕੋਈ ਇਕ ਸਵਾਰ ਆਦਿ, ਲਗਭਗ ਇਕ ਦਹਾਕਾ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।" ਮੈਂ ਇਹ ਵਾਕ ਇੰਜ ਲਿਖਦਾ: "ਮੰਗੋ ਤੇ ਕੋਈ ਇਕ ਸਵਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਇਕ ਦਹਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ।" ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਧੀਰ ਦੇ ਮੁਖਬੰਧ ਦਾ ਆਖਿਰੀ ਵਾਕ ਹੈ: "ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਏਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਣਾ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ।"— ਠੇਠ ਬੋਲੀ 'ਚ ਇਹ ਵਾਕ ਇੰਜ ਬਣਦਾ ਹੈ: ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਵੀ ਆਖਣਾ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ।

ਸਾਡੇ ਆਲਸੀ ਲਿਖਾਰੀ ਜੋ ਚੰਦ ਚਾੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਹਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਪੋਸਟੀਆਂ (ਪੋਸਟ ਮੋਡਰਨਿਸਟਾਂ) ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਲਿਖੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਣੋਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕੋ ਦਾਣੇ ਤੋਂ ਬੋਹਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਓ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਜਾਣੋ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾਹਦਾ ਰੋਣਾ ਰੋਂਦਾਂ:

[ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ] ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਦੇ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਧਰਾਤਲਾਂ ਸਮੇਤ, ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਮ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਵੀ ਹਨ। ਏਸ ਚਿੱਤਰ-ਪੱਟ ਉੱਤੇ ਬਿਖਰੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੋਖ ਅਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਗੀ ਦਾ ਉਹ ਆਲਮ ਦਰਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਅਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਕੂਰਦਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਸੋਚ-ਰਾਹਾਂ ਵਲ ਅਗਰਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਉਡਾਣਾਂ ਵੱਲ ਉੱਡਦੀ ਨਵੀਂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਜਦੋਂ ਰਹਿਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸਭਰੀਆਂ ਨਾਲ ਰਾਹਗੁਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

— ਡਾ. ਲਖਵਿੰਦਰ ਜੌਹਲ, ਸੰਪਾਦਕ, ਕਾਵਿਲੋਕ, ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ, 2000

ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਸੋਬਤੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਗੁਤਾਵਾ ਸੰਨ 1940 ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਘਰ-ਘਰ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹਿੰਦੀ ਸੁਣ ਕੇ ਸੋਬਤੀ ਵਰਗੇ ਬੜੇ ਹੁੱਬਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਲਹੌਰ ਤੇ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਵਾਰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨੀ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਬੰਬਈਆ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਸੋਬਤੀ ਵਾਲੇ ਗੁਤਾਵੇ ਨੂੰ ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈਣਗੀਆਂ। ਟਰੇਨ ਟੂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਪਿੰਜਰ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ-ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਗੁਤਾਵੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਬੇਗ਼ੈਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਿਹਣਾ ਦੇਈਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਕੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ, ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨੀ-ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਕੌਣ ਕਿਹਨੂੰ ਦੇਵੇਗਾ? ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬੇਜ਼ਬਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੈ; ਨਾ ਇਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ।

1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ 'ਚ ਜੋਸ਼-ਕੰਵਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੋਣ' ਵਿਰੁਧ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਮੁਹਿੰਮ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂ 'ਬਰਹਿਮਣਵਾਦੀ' "ਦਿੱਲੀ" ਦੀ ਕੋਈ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ 'ਚ ਬੈਠੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ "ਉੱਤੋ" ਹੁਕਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੰਨੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਵਿਗਾੜੋ! ਜੋਸ਼ ਤਾਂ ਹੰਢਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਆਸਤੀ ਸੀ ਅਤੇ 'ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ' ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਵੀ; ਉਹਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਐਣ' ਦਾ ਕੰਮ 1920 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ 'ਬਰਹਿਮਣ' ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਯੂਰਪ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਸਣੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ 'ਚ ਪਰਤਾਉਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਤ੍ਰਸੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਧਰਮ ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਅਫਲਾਤੂਨ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਪਰਚੇ ਦਾ ਬਾਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕਸ ਬਾਰੇ। — 1926 'ਚ ਕਿਰਤੀ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪੇ ਮਾਰਕਸੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਲੇਖ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜੋਸ਼-ਕੰਵਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਬੇਬੜੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਜਦੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਦਿੱਲੀ 'ਚ 'ਬਰਹਿਮਣ' ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਕੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵੀ ਯੂਰਪੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਉਹਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਤਾਸੀਰ ਦੇਖ ਕੇ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਚੀਨੀਆਂ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੋ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ — ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਬੋਲੋਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਫਾਰਸੀ-ਅਰਬੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਰੂਪ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲੈਣ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ; ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤਾਂ ਇਹਦੀ ਸਕੀ-ਸੋਧਰੀ ਹੈ। ਲੋੜ ਸਾਰੀ ਫਿਰਕੂ ਤੁਅੱਸਬ ਨੂੰ ਲਾਭੇ ਰਖ ਕੇ ਸਾਵੀਂ ਸਮਝ ਵਰਤਣ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣ, ਉਹਦਾ ਸਿਰ ਓਨਾ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਬਹਤਾ ਨੀਰ

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਕੂਪਜਲ, ਭਾਸ਼ਾ ਬਹਤਾ ਨੀਰ...। ਇਹ ਸੋਚ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਨੂੰ ਲੋਕ ਬੋਲਣ; ਕਿ ਹਰ ਬੋਲੀ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ; ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ 12ਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਬੋਲਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ 15ਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਅਪਣੇ ਥਾਂ ਸਹੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੁਨੀਆ ਹੁਣ ਜਿੰਨੀ ਛੋਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਅਖਬਾਰ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਰੇਡੀਓ ਟੀ.ਵੀ. ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੇ; ਨਾ ਉਦੋਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਰੋੜ੍ਹਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਤਾਬਤਤੋਤ ਹਮਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਨਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ; ਸ਼ਰਫ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਸਦਾ ਖੈਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਲਿਖਾਰੀ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਲੱਜਪਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਲਿਖਾਰੀ ਹੀ ਸੁੱਚੀ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਲਾਜ ਉਹਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹੀ ਰੋਲਣ ਲਗ ਜਾਣ, ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਰੱਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸ਼ਬਦ ਬੋਹੜੇ ਹਨ; ਮੋਤੀਆਂ ਹੀਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹਿੰਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਲਣਾ ਪਾਪ ਹੈ।

ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਤੇ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਜਿੰਨਾ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੁਣਿਆ। ਪੈਰਿਸ ਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਸੁੱਚੀ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਠੋਠ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ?

ਖਵਰੇ ਮੇਰੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਉਜਾੜ 'ਚ ਮਾਰੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਹਨ। ਫੇਰ ਸੋਚੀਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਿਲ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੇ ਆਖੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ "ਘੁੰਡ-ਚੁਕਾਈ" ਵਾਲਾ ਕੁਹਜਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣੋਂ ਹਟ ਤਾਂ ਗਏ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਮਿਤ੍ਰ ਦੇ ਫੁੱਫੜ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਉਹ ਅਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਤੋਂ ਅਪਣੀ ਦਾਹੜੀ ਦੇ ਧੌਲੇ ਕਢਵਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹੁੰਦੇ-ਹੁੰਦੇ ਧੌਲੇ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕਾਲੇ ਬੂੜੇ-ਕੁ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਭਤੀਜਾ ਕਹਿੰਦਾ: ਫੁੱਫੜਾ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਈ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਗਏ; ਕਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਆ, ਓਹੀਓ ਚੁਗ ਦਿੰਦਾ।

ਕੁਚੱਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ 'ਬਾਈ' By

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਇਹਦਾ ਕੁਚੱਜਾ ਅਨੁਵਾਦ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਵਾਲਾ ਦੁਆਰਾ/ਦਵਾਰਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਤ ਹੀਰ... ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਦੋ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਫਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ (ਜੋ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਸ਼ੋਧਿਆ ਗਿਆ ਹੈ) ਅਤੇ ਦੂਜਾ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼' (ਵੱਲੋਂ ਡਾ. ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ)।

— 'ਵਾਰਿਸ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ', ਪ੍ਰੋ. ਜੀ. ਐੱਸ. ਰਿਆਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ. 24 ਜੂਨ 2007

ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ:

ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੀਰ ... ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਦੋ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸੋਧਿਆ 'ਫਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼' ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼'।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਆਲ ਨੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਡਾ.' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਾਈ? ਅਪਣੇ ਜਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ 'ਡਾ. ਪ੍ਰੋ.' ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਸਰ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਅਪਣੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ 'ਡਾ. ਪ੍ਰੋ.' ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਿਖੀਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਵੀ ਪਟਿਆਲੇ। ਇਹ ਤੱਥ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਛਪੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ' ਲਿਖਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ।

31 ਮਾਰਚ 2008 ਦੇ ਦੋਸ਼ ਸੇਵਕ ਦੀ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ

- ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਇਕ ਕੈਦੀ ਦੀ ਭੇਦਭਰੇ ਹਾਲਾਤਾਂ 'ਚ ਮੌਤ, ਭੜਕੇ ਹਵਾਲਾਤੀਆਂ ਨੇ ਰਸੋਈ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਈ, ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸਾਸ਼ਨ (ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ: ਪ੍ਰਸਾਸਨ) ਵੱਲੋਂ ਫਾਇਰਿੰਗ • ਕਪੂਰਥਲਾ 'ਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜੇ ਵੱਲੋਂ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼
- ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਛੇਤੀ: ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਾਦਲ • ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਭੱਠਲ ਵੱਲੋਂ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੁਰਕੀ, ਸਿਆਸੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ • ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਰਤ 'ਚ ਅੱਤਵਾਦ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਟਰੇਨਿੰਗ: ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦਾ ਦੋਸ਼ • ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬੂਆਂ ਨੂੰ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਲ੍ਹ

ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ:

- ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਕੈਦੀ ਦੀ ਭੇਦਭਰੇ ਹਾਲਾਤ 'ਚ ਮੌਤ, ਭੜਕੇ ਹਵਾਲਾਤੀਆਂ ਨੇ ਰਸੋਈ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਈ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਾਇਰਿੰਗ ਕੀਤੀ (ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ) • ਕਪੂਰਥਲੇ 'ਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜੇ ਦੀ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ • ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਛੇਤੀ: ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਾਦਲ • ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਭੱਠਲ ਦੀ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੁਰਕੀ, ਸਿਆਸੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ • ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਰਤ 'ਚ ਅੱਤਵਾਦ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ: ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦਾ ਦੋਸ਼ • ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬੂਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ ਹੋਵੇਗੀ

— 31 03 08 ਨੂੰ ਘੱਲੀ ਈਮੇਲ, ਜਿਹਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ.

— 21 03 2004
2008, 2023 ਵਿਚ ਮੁੜ ਸੋਧਿਆ

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਬਣਾਏ ਸਿੱਕੇ ਵਿਚ ਢਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਖਰ, 1930
ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਾਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖਿੱਚੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤਸਵੀਰ ਮੈਨੂੰ ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਦਕੇ ਮਿਲੀ

ਮੁਕੱਦਮਾ

ੴ

ਬੰਦਾ ਅਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਆਕਰਣ ਪੜ੍ਹ-ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੀ ਹਾਣ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਾਸਤੇ ਬਣਦੇ-ਸਰਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ, ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਰਤਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਵਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬੰਨੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ, ਦੇ ਲਿਪੀਆਂ ਤੇ ਦੇ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਨਾਮ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਜੰਗ ਬੜੀ ਦੇਰ ਮਘੀ ਰਹੀ। ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਵੀ ਘਾਤ ਕੀਤਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀਦਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤੁਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤੁਅੱਸਬ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਹੁਰੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂ 'ਬਰਹਿਮਣਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ' ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅੱਤ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਆਹੂਜਾ, ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਾਹੋਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਪਟਿਆਲੇ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਚੌਧਰੀ, ਜੋਸ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਿਕ, "ਇਕ ਦਰਜਨ" ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ: "...ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਜੇਹੇ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਪਰੋਫੈਸਰੀ ਦੇ ਘੁਮੰਡ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਮੱਥਾ ਵਿਗਾੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਕ ਬਨਾਵਟੀ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਅਜਨਬੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ।" (*ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ* ਸਫ਼ੇ ਹ, ਤੇ 104; ਕਿਤਾਬ 1969 ਵਿਚ ਛਪੀ)।

ਓਧਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਮਲਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਪੱਕੇ ਵੈਰੀ ਸਨ। ਨੁਕਸਾਨ ਦੋਹਵੀਂ ਪਾਸੀਂ ਹੋਇਆ; ਜਿਹਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦੋਹਵਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਇਹਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪਰਮਾਣ ਅਜੋਕੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਆਲੋਚਨਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਭਨਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ (ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ *ਨਵਾਂ ਜਮਾਨਾ* ਤੇ *ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ*) ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦੀ ਕੁਚੱਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਵੀਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਰੁੱਸੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਸਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮਾਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ ਚਿਹਰਾ-ਮੋਹਰਾ ਅਸੀਂ ਪਛਾਣਦੇ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਛਾਂਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਧ-ਪਚੱਧੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਅਸੀਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦੁਮੇਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵਿਸਤਾਰ ਸਕਾਂਗੇ? ('ਦੋਹਾਕੋਸ਼', *ਆਰਸੀ*, ਸਤੰਬਰ 1993)

ਮੌਲਿਕ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਮੌਲਿਕ ਸਾਹਿਤ ਤਾਂ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਘੱਟ ਆਮਫ਼ਰਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ (ਸਣੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ) ਦੀ ਕੋਈ ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਬਣ ਸਕੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਇਸੇ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ (ਨੈਚੂਰਲ) ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨਾ ਡਾਢਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈਣ ਲਈ ਲਾਤੀਨੀ, ਯੂਨਾਨੀ, ਤੁਰਕੀ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਤਤਸਮ ਤੇ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦ ਲੈਣੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਖ਼ਸਲਤ, ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੇ ਮੇਚ ਦੇ ਹੀ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।³

³ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਤਸਮ ਜਾਂ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਜਾਂ ਨਾਵਰਤਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਜਵਾਬ ਕਵੀ ਸਵਾਮੀ ਅੰਤਰ ਨੀਰਵ ਨੂੰ ਇਹਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਉਰਫ਼ ਗੱਫੂ ਨੇ ਇੰਜ ਦਿੱਤਾ:-

ਗੱਫੂ ਪੁੱਛਦਾ: ਬ੍ਰੋਕਲੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਕੀ ਏ?

ਮੈਂ ਕਿਹਾ: ਹਰੀ ਗੋਭੀ।

ਹਰੀ ਗੋਭੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਕੀ ਏ?

ਬ੍ਰੋਕਲੀ।

ਇਹਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਹੀਂ?

(ਇਹਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਨਾਪਸੰਦ ਹਨ)

ਮੈਂ ਕਿਹਾ: ਤੂੰ ਰੱਖ ਦੇ।

ਕਹਿੰਦਾ: ਬ੍ਰੋਕਲੀ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਫਿਰ। (30 ਜਨਵਰੀ 2024 ਦਾ ਵਟਸਐਪ ਸੁਨੇਹਾ)

ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ 'ਸਾਇੰਸੀ' ਵਿਗਿਆਨਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਮੰਨੀ ਸੀ:

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਬੜੀ ਨਿਰਧਨ ਹੈ। ਇਹ ਧਨ ਸਾਨੂੰ ਥੋੜਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕਠਾ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। (ਓਹੀ, ਸਫ਼ਾ 78).

ਜੋਸ਼ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸਾਵੀਂ ਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਤੱਜ ਕੇ ਨਿਰੇ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ ਲੈਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤਾਈਂ ਅਪਣਾ ਤੁਅੱਸਬ ਵੀ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸੇ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲਿਖਿਆ: "ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਜਿੱਥੋਂ ਵੀ ਮਿਲਣ ਲੈ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈਣ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।" (ਓਹੀ, ਸਫ਼ਾ 107).

ਜੋਸ਼ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਤਾਂ 'ਬਰਹਿਮਣਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਦੁਰਕਾਰ ਛੱਡਿਆ, ਪਰ ਅਰਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲੈਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਇੰਜ ਭਰੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ 'ਬਰਹਿਮਣਾਂ' ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਰਦੂ ਕੱਟੜਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੇ ਮਤਰੂਕ (ਜੋਸ਼ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਸ਼ਬਦ 'ਛੱਟੜ', ਤਰਕ ਕੀਤੇ, ਤਿਆਗੇ, ਛੱਡੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ) ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਘੋਟਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਮਾ ਚੁੱਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਨੁਕਸਾਨ ਉਰਦੂ ਦਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਹੀ ਰਵੱਈਆ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਵੈਯਮ ਸੇਵਕ ਸੰਘ ਦੇ ਕੱਟੜਪ੍ਰਸਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਲ ਸੀ। ਨੁਕਸਾਨ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਹੋਇਆ।

ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈਣ ਤੇ ਘੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇੰਜ ਦੱਸੀ ਸੀ:

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਅਮਲੀ ਕੰਮਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡੂੰਘਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਜਾਂ ਦਮਾਗੀ ਬਰੀਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਪਣ', 'ਪੁਣਾ', 'ਵਾਂ', 'ਤਾਂ', 'ਅਤ' ਆਦਿ ਪਛੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਾਰ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਹੱਪਣ, ਸਾਊਪੁਣਾ, ਵੀਰਤਾ, ਸ਼ਹਿਰੀਅਤ, ਪੰਜਾਬੀਅਤ, ਅਕੇਵਾਂ, ਥਕੇਵਾਂ। ਪਰ ਜੇ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲੀਪੁਣਾ ਜਾਹਰ ਕਰਨਾ ਪਏ, ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਤਕਦੇ ਰਹਿ ਜਾਈਦਾ ਹੈ।

... ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਵਧਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਆਦਿ ਬੋਲੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਉਧਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੈਦਾ ਰਹੇਗਾ।

— ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ (ਸਫ਼ਾ 30, 1953)

ਜੋਸ਼ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਨੇ 1960ਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ "ਹਿੰਦੀਐਂਡ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਐਂਡ" ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਇਕਪਾਸਤ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਜੋਸ਼ ਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇੰਜ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਣ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਤਹਿ ਥੱਲੇ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਵਿਖਾਲੇ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਪਰੇਮ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਤੇ ਹਾਕਮ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਨੂਦੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਾਂ ਅੱਧ ਪਚੱਧੇ ਜਜ਼ਬੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਣ' ਕਰਨਾ ਉਹੋ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਫ਼ਿਰਕੂ-ਮਜ਼ਹਬੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੱਲ੍ਹ ਤਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। (ਓਹੀ, ਸਫ਼ਾ 93).

ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਹੋਰਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈਣ ਜਾਂ ਨਾ-ਲੈਣ ਦੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਬਹਿਸ ਦੇ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਰਹੀ। ਇਕ ਧੜੇ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ। ਸੇਖੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਮੁਦੱਈ ਸੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਵਧੇਰੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਵਲ ਸੀ। ਜੋਸ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:

ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਪਰਚਲਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਾਗੂ ਪਾਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝ ਰਖੀ ਜਾਵੇ। ਵੰਡ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਅਸਾਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ, ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ,

— ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤ੍ਰੈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਬਾਲ ਗੱਫੂ ਨੇ ਇਹ ਸਹਿਜਮਤਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਈਮੇਲ ਵਾਸਤੇ 'ਬਿਜਲਪਤਾ' ਵਰਗੇ ਹਾਸੋਹੀਣੇ ਸ਼ਬਦ ਘੜਨ ਤੇ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀ ਕੋਲੋਂ ਇਹਦੀ ਦਲੀਲ ਜਾਣਨ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। — ਅ.

ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਵਗੈਰਾ ਨਹੀਂ ਵੰਡੇ, ਨਾ ਹੀ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕਿੱਸਾ ਸਾਹਿਤ ਆਦਿ ਵੰਡੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਪਿਛਲੀ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸਾਂਝ ਕਾਇਮ ਹੈ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣੀ-ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਓਧਰ ਤੇ ਏਧਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਨਿਰੀ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਰੂਪ ਨਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਰੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੀ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ! ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਵਾਗੂੰ ਪਾਰ ਦੇ ਅਦੀਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰੇਮੀ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। (ਓਹੀ, ਸਫਾ 71)

ਸੇਖੋਂ ਨੇ *ਸਿਰਜਣਾ*-13 (ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ 1969) ਅਪਣਾ ਪੱਖ ਚਾਰ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਪਣੀ ਪੰਡਤਾਊ ਜ਼ਿੱਦ ਵਾਲੇ ਲੇਖ 'ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਮਸਿਆ' ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਖਾਸ ਨੁਕਤੇ ਇਹ-ਇਹ ਸਨ:

ਹੁਣ ਜਨਤਕ ਸੇਵਕਾਂ, ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਉਠਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਰੂਪ ਵਿਕਾਸ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਰਲ ਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਤਾਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਕ੍ਰਮ ਖਤਯੰਤਰ ਅਥਵਾ ਗੌਂਦ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਆਖ ਕੇ ਭੰਡ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਗੌਂਦ ਕੋਈ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦਬਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਕ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਅਧਿਆਪਕ, ਆਦਿ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਤੇ ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਬੋਲੀਆਂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਉਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੋਸ਼ਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣ ਜਾਣ। ...

... ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਜਾਂ ਘੜੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਔਖੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ, ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਚੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜੋ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸਾਡੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਓਪਰੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜੋ 1947 ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ।

... ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਘੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੜਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਯੂਰਪੀਨ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਮੋਹ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਹੋਣਗੇ ਹੀ, ਪਰ ਨਿਜੀ ਕਾਰਣਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸੇਖੋਂ ਤਾਂ 1940 ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਲ ਝੁਕਾਅ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ 1867 ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਦੀ ਛਪੀ *ਪੰਜਾਬੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ* ਤੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਫ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਤੇ ਮੋਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੁਸ਼ਤੋ ਦੀ ਸੰਨ 1932 ਵਿਚ ਛਪੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨੇ ਤੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਲ ਝੁਕਾਅ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਸੇਖੋਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤ-ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ *ਸਾਹਿਤੀਆਰਥ* ਸੰਨ 1957 ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖ ਇਹਨੇ ਸੰਨ 1950 ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ.ਏ. ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਦੀ ਲੋੜ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਤਾਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ-ਬਣੀ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੈੱਡ ਬਣੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਾਈ' ਲਿਖਤ ਦੀ ਨਕਲ ਐੱਮ.ਏ. ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਣੇ-ਅਣਜਾਣੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਇੰਜ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰੀਤ ਤੁਰ ਪਈ। ਇਸ ਕਰਮ-ਕਰਤੂਤ ਬਾਰੇ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਆਤਮਕਥਾ *ਉਮਰ ਦਾ ਪੰਥ* (1989) ਵਿਚ ਉਲਟਾ ਹੁੱਬ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: "ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਭ ਪਾਸੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ... ਮੋਢੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ... ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਿਜਯੀ ਵਾਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੁਣ ਸਰਵਤਰ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਹੈ।"

ਪੰਜਾਬੀਅਤ

ੴ

ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਸ਼ਬਦ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸੰਨ 1953 ਵਿਚ ਛਪੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ* ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਐਨ ਸਹੀ ਹੈ।

ਲਹੌਰ ਦੇ ਨੈਨ ਸੁੱਖ ਨੇ ਸੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਲਫਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਪੰਜਾਬਪ੍ਰਸਤ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਸਰ ਮੀਆਂ ਫ਼ਜ਼ਲ-ਏ-ਹੁਸੈਨ (1877-1936) ਨੇ ਤੀਸਰੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਅਪਣੇ ਕਿਤਾਬਚੇ *ਪੰਜਾਬ* ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਤਾਬਚਾ ਹੁਣ ਲੱਭਦਾ ਨਹੀਂ।

ਲਿਪੀ, ਮਾਂ-ਬੋਲੀ, ਮਾਂ-ਲਿਪੀ

ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ; ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਘੱਟ। ਦੋਹਵਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੂਹ ਤੇ ਜਿਸਮ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿੱਖ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਲ ਸਾਕ ਤੇ ਤਿਹੁ ਇਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।⁴ ਪਿਉ-ਪੁੱਤਰ ਵੱਈਆਕਰਣਾਂ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਤੇ ਬਿਸਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ ਦਾ, ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਦਾ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ⁵ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਲ ਲਗਾਉ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਲਿਪੀ ਵੀ ਘੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੱਖਰ ਧੂਨੀ-ਚਿੰਨ੍ਹ (ਸੋਨਿਕ ਕੋਡਜ਼) ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਾਤ ਏਨੀ ਮਾਮੂਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮਾਂ-ਲਿਪੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਲਿਖੇ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਨਹੀਂ ਜਾਗਦੀ; ਜਾਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਕਾਰਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਭਾਸ਼ਕ ਸੰਸਕਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਵੱਸ ਮੈਂ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇਹ ਕਲੇਸ਼ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹੜੀ ਲਿਪੀ ਠੇਠ ਹੈ; ਗੁਰਮੁਖੀ ਜਾਂ ਨਾਗਰੀ ਜਾਂ ਫਾਰਸੀ? ਇਹਦਾ ਸਹੀ ਖੁਲਾਸਾ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਨ 1957 ਦੇ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਪਟਿਆਲੇ 'ਚ ਹੋਏ ਕੁੱਲ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋਤਮੇਲੇ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ।⁶ ਨੌਂ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਸਨ:

ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਈ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਕਈ ਵੇਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ। ... ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਦਰੀ ਨਿਊਟਨ ਨੇ ੧੮੫੧ ਈ: ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਆਕਰਣ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਸਨ:

“ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ, ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗਲ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹੱਥ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਖਰ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਬੋਹੜੀ ਵਿਲਖਣਤਾ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕੀ ਪੁਰਾਣੇ ਉਕਰੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ, ਚਾਹੇ ਬੋਹੜੀ ਬਹੁਤ ਬਦਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਪਛਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤਿੰਨ ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਪੂਰਵ-ਈਸਾ ਤੀਕ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਤੀਜੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਪੂਰਵ-ਈਸਾ ਤੀਕ।” ...

...ਡਾਕਟਰ ਰਘੂਵੀਰ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਸੰਕੇਤਕ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ੧੯੩੬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿੱਚ ਐਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

“ਦੇਵਨਾਗਰੀ (ਜੋ ਹਿੰਦੀ, ਮਰਾਠੀ ਅਤੇ ਨੈਪਾਲੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਹੈ), ਸ਼ਾਰਦਾ, ਤਿਬਤੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਉੜੀਆ, ਮੇਵਾਤੀ, ਨੰਦੀਨਾਗਰੀ, ਟਾਕਰੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਆਦਿ ਲਿਪੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਤੋਂ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉਪਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਲਿਪੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅਸੀਂ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗ ਸਕਦੇ। ਮੁਕਦੀ ਗਲ, ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਲਿਪੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕੀ ਹੈ? ਕਈ ਵੇਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਹਾਨੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਉਪਰੀ ਲਿਪੀ ਵਰਤਣ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਖਾਂ ਮੱਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵ ਤੇ ਖਿਆਲ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਅਜੋਗ ਬਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।”

⁴ ਇਸਲਾਮੀ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ (ਮੋਰਫੋਲੋਜੀ) ਦੀ ਇਲਮੁਲ-ਹਰੂਫ਼ ਜਾਂ ਹਰੂਫ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਫ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦਿਸਦਾ ਸੀ।

⁵ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ (2013) ਦਾ ਮੁੱਖਤਾ: ੧੯ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਖਾਲੀਪਨ ਤੋੜਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਸ਼ਬਦ. ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਦਾ ਸਰਸਵਤੀ-ਪੂਜਨ, ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮੰਗਲਾਚਰਨ.

⁶ ਆਲੋਚਨਾ (ਅਕਤੂਬਰ 1957), ਲੁਧਿਆਣਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ.

ਵਡੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਬੋਲੀ (ਪੰਜਾਬੀ) ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਗਲ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਖੁਦ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਇਸੀ ਨੇ, ਜੋ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਉੱਚ ਪਾਇ ਦਾ ਕਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਪਦਮਾਵਤ' ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਨੁਸਖਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਰੋਮਨ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

... ਹੁਣ ਰਹਿਆ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ। ਮੈਂ ੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਫੈਲੋ ਬਣਿਆ ਸਾਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਤੇ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਤੀਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਬੋਲੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰ ਪਰਧਾਨ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਕਠਿਨ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤੋਂ ਲਾਹ ਸਕਦੇ। ਸਰ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਲਹੱਕ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਰਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਨਿਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਾਫੀਸ਼ੈਂਸੀ, ਹਾਈ ਪ੍ਰਾਫੀਸ਼ੈਂਸੀ ਅਤੇ ਐਨਰਜ਼-ਇਨ-ਪੰਜਾਬੀ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਸੀ। ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੈਟ੍ਰੀਕੂਲੇਸ਼ਨ, ਐਫ.ਏ. ਜਾਂ ਬੀ.ਏ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਹੀ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਨਿਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਕਰਨ। ਪਰ ਅਸਲੋਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਅਜੇ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ। ਇਧਰ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਅਗਸਤ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੋ-ਭਾਜ਼ੀਆ ਪ੍ਰਾਂਤ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜੂਨ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਇਕ ਫਿਰਤੂ ਚਿੱਠੀ ਕੱਢੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:

“ਪੁਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਮਾਤ-ਬੋਲੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪੀ ਜੋ ਵਰਤੀ ਜਾਏਗੀ, ਉਹ ਜਾਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ। ਜਿਹੜੇ ਸਕੂਲ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਰਤਣਗੇ ਉਹ ਤੀਜੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇਕ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਤੇ ਇਕੁਹ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਾਲੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੀ।”

...ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਤ ਦਿਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ। ...ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨਾਲੋਂ ਅਮਕੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਚੰਗੇਰੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

...ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਘਣਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ, ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨੀ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“A change in script is a very vital change for any language with a rich past, for the script is the most intimate part of its literature. Change the script and different word-pictures arise, different sounds and different ideas. An almost insurmountable barrier is put up between the old literature and the new, and the former becomes a foreign language that is dead.”

“ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਜਿਸ ਦਾ ਭੂਤਕਾਲ ਫਲਿਆ ਫੁੱਲਿਆ ਹੈ, ਲਿਪੀ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਲਿਪੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿਖੜ ਅੰਗ ਹੈ। ਲਿਪੀ ਬਦਲ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ; ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਖ਼ਿਆਲ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਨਾ ਸਰ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਕੰਧ ਆ ਖੜੋਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਸਾਹਿੱਤ, ਇਕ ਬਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ (ਜੋ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇ) ਪਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਹੈ।”

ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਗੁੰਦਾ ਸਕਦਾ। •

ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ

ਪੂਰੇ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰੇ “ਪੱਛਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ” ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਵਾਲਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਹਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ: ‘ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਬਾ ਲਿਪੀ ਕੀ ਸਮੱਸਿਆ’। ਇਹ ਲੇਖ ਇਹਨੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਮੇਲਨ ਦੇ ਕਰਵਾਏ ਨਿਬੰਧ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹਦੇ ਬਦਲੇ ਇਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅੱਵਲ ਇਨਾਮ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀਓ ਛਪਦੇ ਅਖਬਾਰ *ਹਿੰਦੀ ਸੰਦੇਸ਼* (28 ਫਰਵਰੀ 1933) ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਹਵਾਲਾ: *ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ* (1985), ਮੋਗਾ: ਰੈਡੀਕਲ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼. (ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕਿਹਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।)

ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। (ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹਦੇ ਦਾਦੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ‘ਭਾਈਆ ਆਰੀਆ’ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।⁷) ਤੇ ਇਹ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੌਲਿਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਜੱਗ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਵੈਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ-ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਬੰਦੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਅੱਲੁਤਪੁਣੇ’ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਪਣੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਵਿਚਾਰ ਤੱਜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਵਿਅੰਗ ਹੀ ਸਮਝੋ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇਹੀ ‘ਅੱਲੁਤ’ ਦਲੀਲਾਂ ਪੱਚੀ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਜ਼ਾਦ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਅਖੌਤੀ ‘ਰਿਜਨਲ’ ਤੇ ‘ਸੱਚਰ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ’⁸ ਵਿਚ ਰਗੜੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਇਹਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਅੱਲੁਤ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅੱਲੁਤ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਬਾਅਦ ‘ਇਕ ਰਾਸ਼ਟਰ’ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਏਜੰਡਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਗਿਰੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ “ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੁੱਖ ਸਵਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।”

ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ, ਇਕ ਲਿਪੀ, ਇਕ ਸਾਹਿਤ, ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਬਣਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ...ਇਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਇਕਦਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਕਦਮ ਕਦਮ ਚਲਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਘੱਟੋਘੱਟ ਲਿਪੀ ਤਾਂ ਇਕ ਬਣਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

...ਅਜੇ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮੱਧ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾ ਅਜੇ ਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰਤ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੀ ਬਣ ਸਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਜੋ ਸੱਜਣ ਇਸ ਵਲ ਧਿਆਨ ਵੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਪੀ ਦੀ ਅਪੂਰਨਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰਤਕਦੀ ਹੈ। ਜੁੜਵੇਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਹਲੰਤ ਨਾ ਸਿਖ ਸਕਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਠੀਕ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪੂਰਣ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਲਿਪੀ ਤਾਂ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਅਪੂਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਰਵਾਂਗ-ਸੰਪੂਰਣ ਹਿੰਦੀ ਲਿਪੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਵਿਚ ਹਿਚਕਿਚਾਹਟ ਕਿਉਂ? ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਗੜਿਆ ਰੂਪ ਹੈ। ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਤ ਦਾ ਓ, ਅ ਦਾ ਅ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ, ਟ, ਠ ਆਦਿ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਅੱਖਰ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਨਿਯਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਕ ਦਮ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਨਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਵਾਂਗ-ਸੰਪੂਰਣ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।

... ਯਕੀਨਨ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਆਖਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣੇਗੀ। ਹਿੰਦੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ ਜਿਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਹੈ। ...ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਉਤੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਯਕੀਨੀ ਹੀ ਇਹ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਏਗੀ।

⁷ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦਾ ਸਿਮਰਤੀ ਲੇਖ ‘ਭਗਤ ਸਿੰਘ: ਬਚਪਨ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ’, *ਨਵਾਂ ਜਮਾਨਾ*, 24 ਮਾਰਚ 1996.

⁸ ਰਿਜਨਲ ਤੇ ਸੱਚਰ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਅੰਤਿਕਾ ਵਿਚ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜਤਨੀ’ ਦੇ ਸੰਨ 1949-56-57 ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਇੰਦਰਾਜ ਦੇਖੋ.

ਅੱਜ ਇਹੀ ਸੋਚ ਹਿੰਦੂਤਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਵੈਯਮ ਸੇਵਕ ਸੰਘ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਜਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਇਨਾਮੀ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਯਾਨੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਪੂਰਣ ਕਹਿਣਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ “ਸਰਵਾਂਗ-ਸੰਪੂਰਣ” ਲਿਪੀ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਸਰਾਸਰ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਬੜੀ ਬਾਤ ਕਰ ਛੱਡੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ‘ਅਣਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਅਣਵਿਗਿਆਨਕ’ ਹੈ। ਹਲੰਤ ਵਗ਼ੈਰਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਾਲਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ‘ਹਲੰਤ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਈ.ਪੀ. ਨਿਊਟਨ ਨੇ ਲੱਲੇ ਹੇਠ ਸੰਨ 1898 ਵਿਚ ਛਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵੈਸੇ ‘ਹਲੰਤ ਚਿੰਨ੍ਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 1188 ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੱਖਰਾਂ ਹੇਠ ਅੱਧੇ-ਪਾਏ ਸੱਤ ਅੱਖਰ ਇਹ ਹਨ: ਹ, ਚ, ਟ, ਨ, ਤ, ਯ, ਵ।’⁹ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਾਟਾਂ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1930 ਵਿਚ ਛਪੇ ਅਪਣੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦੇਣੀਆਂ ਸਨ।

ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ

“ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣਾ ਭਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਪਿਆਰ ਆਖਦਾ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।” (ਉਮਰ ਦਾ ਪੰਧ, 1989)

ਸੰਨ 1850 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਦੇ ਲਿਪੀਆਂ ਯਾਨੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਦੀ ਸਨਦ ਤਾਂ ਸੰਨ 1604 ਵਿਚ ਜੋੜੇ ਗਏ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਨੁਸਖਾ ਜਾਂ ਖਰਤਾ ਕਿਹੜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ? ਮਸਲਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਿੱਸੇ ਹੀਰ ਵਾਰਿਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਸੰਨ 1820 ਈ. ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਕਰਾਚੀ ਅਜਾਇਬਘਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ (1830-1907), ਖਵਾਜਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਰੀਦ ਮਿਠਨਕੋਟੀ (1845-1901) ਤੇ ਮੌਲਵੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਆਲਮਪੁਰੀ (1849-1892) ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਮ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਨੁਸਖੇ ਕਿੱਥੇ ਪਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਕ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖੇ-ਲਿਖਵਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਚ ਕਲਾਸਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਵਾਲੇ ਨਕਲ-ਦਰ-ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਨ 1920¹⁰ ਵਿਚ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ, ਰਾਜਾ ਨਰੇਂਦਰ ਕੌਲ ਤੇ ਸਰ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਸਭਾ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਾਯਾਬ ਨੁਸਖੇ ਲੱਭ ਕੇ ਛਪੇ ਸਨ: ਕਲਾਮ-ਏ-ਮੌਲਾ, ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਬਾਰੇ ‘ਪੂਰਨ ਸੰਗਲੀ’ (ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਲਿਖੀ ਦਸੀਦੀ ‘ਪ੍ਰਣ ਸੰਗਲੀ’) ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਰ। ਇਸਮਾਈਲੀ ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਲਿਖਿਆ ਕਲਾਮ-ਏ-ਮੌਲਾ ਮਹਿਮੂਦ ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ (971 ਈ.-1030 ਈ.) ਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ‘ਤੇ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਜਾਬਤ ਨੇ ਵਾਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਸੰਨ 1739 ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਕਲਾਮ-ਏ-ਮੌਲਾ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਹੁਣ ਕਰਾਚੀ ਦੇ ਇਸਮਾਈਲੀ ਜਮਾਤਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਹੁਣ ਤਕ ਲੱਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਡੇਢ ਸਦੀ ਦੇ ਸੰਨ 1187 ਵਿਚ ਮੁੱਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਾ’ਦ ਸੁਲੇਮਾਨ ਲਾਹੌਰੀ ਨਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਤੇ ਹਿੰਦਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। (ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।)¹⁰

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੁਸ਼ਤੋ ਦੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ *ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਕੁਸ਼ਤਾ* (1903), *ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੀਰੇ* (1932), *ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦਾ ਤਜਕਿਰਾ* (1960) ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਸਨ; ਅਤੇ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੈਨ ਨੇ ਅਪਣਾ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਡਾਕਟਰੀ ਦਾ ਥੀਸਿਸ *ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਤੇ ਉਹਦਾ ਲਿਟਰੇਚਰ* (1941) ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ

⁹ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਲਿੰਕ ‘ਤੇ ਹੈ: <https://www.gursoch.com>

ਕੁੱਝ ਅੱਧੇ ਅੱਖਰ ਜਿਹੜੇ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਧੇ ਅੱਖਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਹਲੰਤ ‘ (1188), ਅੱਧਾ ‘ਟ’ ੂ (10), ਅੱਧਾ ‘ਨ’ ੂ (11), ਅੱਧਾ ‘ਵ’ ੂ (73) ਅੱਧਾ ‘ਯ’ ੂ (268), ਅੱਧਾ ‘ਤ’ ੂ (13), ਅੱਧਾ ‘ਚ’ ੂ (5), ਅੱਧਾ ‘ਹ’ ੂ 38 ਵਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਵਾਲਾ: <https://sikhizm.com>

¹⁰ ਲਹੌਰ ਦੇ ਖੋਜੀ ਨੈਨ ਸੁੱਖ ਨੇ ਜਿਵੇਂ 24 ਅਗਸਤ 2023 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਫੋਨ ‘ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। — ਅ.

ਛਾਪਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਸੀ ਕਿ ਬਤੌਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਮੋਹਤਬਰ ਫ਼ੈਲੋ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ “ਨਿਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।” ਇਸ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਜੇ ਅੱਗੇ ਵਧਾਈਏ, ਤਾਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇ “ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰਾ” ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ “ਪ੍ਰਾਪਤ” ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਵੀ ਦੇਣੀ ਬਣਨੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ”। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਲਝਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ; ਜਦ ਕਿ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੌ-ਸਿਰੇ-ਇਕ-ਗੰਢ ਲਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ।

ਨਾਂ ਨਵਾਂ, ਅੱਖਰ ਪੁਰਾਣੇ

ੴ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਮਕਰਨ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਇੰਜ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖੀ. ਸੰਗੜਾ — ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਸਾਰਦਾ ਅਤੇ ਟਾਂਕਰੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮੁਖਵਾਕੜ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਲਿਖੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਨਾਉਂ “ਗੁਰਮੁਖੀ” ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਭੀ ਸੱਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਨੇ ਰਚੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਮੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਦੇਵ ਦੀ ਲਿਖੀ “ਪੈਂਟੀ” ਜੋ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਸੰਸਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਸਾਰਦਾ ਤੇ ਟਾਂਕਰੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਲਾਂ ਆਪੋਵਿੱਚੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਦਾ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ* ਵਿਚ ਸਫ਼ਾ 245 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਫ਼ਾ 246 ਤਕ ਲਿਖੇ ਦਾ ਤੱਤਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਵੇਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹਦੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਢੇਰ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਲਿਪੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਪੀ ਦਾ ਹੀ ਸੰਵਰਿਆ-ਸੁਧਰਿਆ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਰਧਨਾਗਰੀ ਨਾਂ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਧ ਮਾਤ੍ਰਿਕਾ ਤੇ ਮਾਲਵਾ ਉਜੈਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦੀ ਨਾਗਰ ਲਿਪੀ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣੀ ਭਾਟੀ ਦੇਸ ਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦੀ ਸੀ। ਭਾਟੀ ਦੇਸ ਜਾਂ ਭੱਟੀਆਣਾ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਰਧਨਾਗਰੀ ਸੀ, ਜਿਹਨੂੰ ਭਟਾਖਰੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦਸਵੀਂ ਗਿਆਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਠਿੰਡਾ (ਜਾਂ ਭਟਿੰਡਾ) ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਜੈਪਾਲ ਅਨੰਗਪਾਲ ਨੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਥੋਂ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਲ-ਬਰੂਨੀ ਨੇ ਇਹਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਲਿਪੀ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਪੰਡਿਤ ਗੌਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਹੀਰਾ ਚੰਦ ਓੜਾ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦੀ ਲਿਪੀ ਹੁਣ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਬਣੀ। ਓੜੇ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਅਰਧਨਾਗਰੀ ਜਾਂ ਭਟਾਖਰੀ ਲਿਪੀ ਵੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਅਰਧਨਾਗਰੀ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੁਣ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਸਿੱਧ ਮਾਤ੍ਰਿਕਾ ਜਾਂ ਸਿੱਧ ਲਿਪੀ ਹੀ ਸਾਡੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਵਡੇਰੀ ਸੀ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਈ. ਪੀ. ਨਿਊਟਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰਾਂ ਚੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 21 ਅੱਖਰ ਤਾਂ ਰਤਾ-ਕੁ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿਸ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ

(ਲਹੌਰੋਂ ਛਪਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਚੇ ਬਾਰਾਮਾਹ-2020 ਦਾ ਮੇਰਾ ਲਿਖਿਆ ਸੰਪਾਦਕੀ)

ਅਸਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ-ਅਰਬੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਕਿਹਨੇ ਧਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਲੇ ਤਕ ਸਾਡੀ ਖੋਜ ਕਿਸੇ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ।

ਸਾਡੀ ਅਟਕਲ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦੈ ਉੱਨੀ ਸੌ ਸੱਤਰਾਂ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਆਸਫ਼ ਖਾਂ ਜਾਂ ਸਿਬਤੁਲ ਹਸਨ ਜ਼ੈਗਮ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਨਹੀਂ। ਜਮੀਲ ਪਾਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜੰਮੂ ਵਾਲੇ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਪਰਚੇ ਨਾਗਮਣੀ ਵਿਚ ਸੰਨ ਉੱਨੀ ਸੌ ਸੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨਾਂ ਆਸਿਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਅਸਲੋਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਜ਼ਹਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਏ; ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਘੁਣਤਰੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮਜ਼ਹਬੀ-ਨਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਦਾ ਲੁੱਚ ਤਲ ਦਿੱਤਾ। ਯਾਨੀ ਮੁਗ਼ਲਸ਼ਾਹੀ ਵੇਲੇ ਦਾ ਰਸਮੁਲਖ਼ਤ। ਕੁਝ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀਏ ਇਹਨੂੰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਨੇ।

ਪੈਰਿਸ ਤੇ ਨਿਊ ਯੌਰਕ ਪੜ੍ਹੇ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਬੋਲੀਕਾਰ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਵਰਗਾ ਵਾਹਿਯਾਤ ਨਾਂ ਸੋਚਿਆ ਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਮੰਨਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਹ ਨਾਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਏ। ਮਾਤੀ ਗੱਲ ਏ ਕਿ ਇਹ ਖੋਟਾ ਸਿੱਕਾ ਚੱਲੀ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ

ਅਜੋਕੀ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੈਰਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸ਼ਬਦ ਏਨੇ ਰਚਮਿਚ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਦੇਸੀ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ-ਕੁ ਮਿਸਾਲਾਂ: ਰੱਬ (ਅਰਬੀ), ਪੰਜਾਬ (ਫ਼ਾਰਸੀ), ਬਾਬਾ (ਅਰਬੀ), ਖ਼ਾਲਸਾ (ਅਰਬੀ), ਕਿਤਾਬ (ਅਰਬੀ), ਰਿਜ਼ਕ (ਅਰਬੀ), ਸੰਦੂਕ (ਅਰਬੀ), ਸਵਾਲ (ਅਰਬੀ), ਰਿਵਾਜ (ਅਰਬੀ)। ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਆਏ ਨੇ: ਚਰਖਾ, ਦਾਰੂ, ਨਗ, ਨਮਕ, ਨਮਕੀਨ, ਨਰਮ, ਪਲਕ, ਪਿਆਜ਼, ਬੱਚਾ, ਮੇਵਾ।

ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ/ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਉਚਾਰਣ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਖ਼, ਗ਼, ਜ਼, ਫ਼ ਅੱਖਰਾਂ ਬੱਲੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕਿਹਦੀ ਕਾਢ ਸੀ। ਕੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿਰਜੋਤ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ? ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ? ਕੀ ਇਹ ਕੰਮ ਲਹੌਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੋ'ਬੇ (ਵਿਭਾਗ) ਵਾਲਿਆਂ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਵਿਦਵਾਨੀ, ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ, ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਝ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ 1879 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੋ'ਬਾ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦਸ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਲੰਮਾ ਅਰਸਾ ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ 1928 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1947 ਤਕ ਇਸ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀਆਂ ਇਹਨੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਪੱਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਸੰਨ 1850 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਦੇ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰਦਿਆਂ ਇਬਾਰਤ ਦਾ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਾਂ ਇਹਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਬਿੰਦੀ ਲੱਗਣੀ ਜਾਂ ਲਾਉਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੁਸ਼ਤੋ ਨੇ ਸੰਨ 1903 ਵਿਚ ਛਪੀ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਕੁਸ਼ਤਾ* ਵਿਚ ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਮੂਲ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਬਿੰਦੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਸੰਨ 1912 ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਸੰਜੋਣ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਜੋ 1926 ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦਾ ਬੀਤਿਆ 1930 ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਇਸ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਏ ਸਭ ਅੱਖਰਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਬਿੰਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ; ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅ ਤੇ ਕ ਹੇਠ ਵੀ।

ਝੋਲਾ ਤੇ ਝੋਲਾ ਵਰਗੇ ਇੱਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਅਸਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਦੱਸਣ ਲਈ ਲੱਲੇ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਸੰਨ 1940 ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਾਈ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਲੱਲੇ ਦੀ ਪੈਲੀ ਧੁਨੀ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਲ ਹੇਠ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਾਲਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ੍ਰ ਹਲੰਤ ਲੁਧਿਆਣੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਈ.ਪੀ. ਨਿਊਟਨ ਨੇ ਸੰਨ 1898 ਵਿਚ ਛਪੀ *ਪੰਜਾਬੀ ਗਰਾਮਰ* ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ: ਅਯਾਲੀ, ਕਾਲਾ, ਕੋਲ੍, ਨਾਲ੍, ਪਾਲੀ।

11. In many words the letter ਲ has a cerebral sound, and is pronounced after the analogy of the other cerebrals by placing the tip of the tongue further back on the roof of the mouth than in pronouncing the English l. In this case it is usually written with a slight stroke to the right, and is represented in the Roman character by a dotted l. Thus, ਨਾਲ ਨਾਲ਼.

ਈ.ਪੀ. ਨਿਊਟਨ: ਲੁਧਿਆਣਾ (1898) *ਪੰਜਾਬੀ ਗਰਾਮਰ*, ਸਫ਼ਾ 10

1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਉਰਦੂ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਇਕਦਮ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ ਜਾਣਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਵਸੀਲਾ ਬੰਬਈਆ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਤੇ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਉਰਦੂ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਤੇ ਜਾਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ, ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਤੇ ਲੇਖਕ ਬਿੰਦੀ ਤੋਂ ਅਸਲੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਰਹਿ-ਚੁੱਕੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਟੋਟਲ ਐਂਟੀ-ਬਿੰਦੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ “ਬਿਜਲ ਸੁਨੇਹਾ” ਘੱਲਿਆ: “ਖ਼, ਗ਼, ਜ਼, ਫ਼ ਧੁਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੀ।” (30 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਦੀ ਈਮੇਲ)।

ਮੈਨੂੰ ਅਜੀਬ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਕਹਿਣ-ਕਹਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ-ਨਾਟਕ-ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਕਤਾ ਬਿੰਦੀ ਲਾਹ ਕੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਬਦ ਉਚਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਕੋਈ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਕਹਿੰਦਾ-ਕਹਾਉਂਦਾ ਉਸਤਾਦ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਅਨੁਸਾਰ: “ਜੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਉਡਾਣੀਆਂ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਬੋਲਣਾ ਤਿਵੇਂ ਲਿਖਣਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਫਿਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਆਕਰਣ ਤੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਇਹ ਕੰਮ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਆਰ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ।” (28 ਜੂਨ 2023 ਦੀ ਈਮੇਲ)।

ਵਿੱਚ / ਵਿਚ ਇੱਕ / ਇਕ

ੴ

ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਲੋੜੋਂ ਅੱਧਕ ਪਾਈ ਜਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਧਕਾਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਪੋਠੋਹਾਰਣੀਆਂ' ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ* ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਆਪ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੋਠੋਹਾਰਨਾਂ ਦੀ 'ਅੱਧਕਾਂ' ਛੇੜ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ: ਅਖੇ ਅੱਧਕਾਂ ਝਾੜੇ ਬੈਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ! — ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਹਰ ਅੱਖਰ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਅੱਧਕਾਂ ਪਾ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਮੇਰਾ ਗੱਲਾਂ ਦੁੱਖਦੈਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੱਲਮੋਂ ਪੱਕੜਾਂ ਦੇਂ।

ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹਾਸਾ-ਠੱਠਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਚਲਦਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਅੱਧਕ ਅੱਖਰ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੂਨੀ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਿਦਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਅੱਧਕ ਪਾਉਣੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੀ! ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅੱਧਕ ਪਾਉਣ ਦੇ ਉਲਟ ਸਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ: ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜੇ ਅੱਧਕ ਨਾ ਪਾਈਏ, ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ!

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਅੱਧਕ ਪਾਉਣੀ ਵੀ ਬੇਲੋੜੀ ਹੈ। ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜੇ ਅੱਧਕ ਨਾ ਪਾਈਏ, ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਦੋ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ!

ਕਈ 'ਸਾਹਿਤ' ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਅੱਧਕ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹਿਤ ਸਾਹਿਤ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ। ਤੱਤੇ ਦੀ ਸੁਰ ਕੋਮਲ ਹੈ। ਹਾਂ, ਭਿੱਟ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਅੱਧਕ ਪਾਉਣੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ।

ਲਿਖੇ ਮੂਸਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਵੀ ਮੂਸਾ

ੴ

ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਜਾਲ ਦੀ ਉਲਝਾਈ ਤਾਣੀ ਬਾਰੇ ਸੇਖੋਂ ਨੂੰ ਆਰ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: “ਨਿਰੋਲ ਪਿਉਂਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਿੜ-ਪੱਲੇ ਕੁਛ ਨਾ ਪਵੇ, ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਫੋਕਾ ਜੇਹਾ ਰੋਅਬ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।” — ‘ਕਲਾਕਾਰ’¹¹ ਇਕ ਅਧਿਐਨ, ਆਲੋਚਨਾ, ਜਨਵਰੀ 1956.

ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਧਰੋ, 75 ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਸੇਖੋਂ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਰੋਏ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਿੰਮਲ ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੋ ਪਿਉਂਦ ਲਾਈ ਸੀ, ਉਹਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ-ਕੁ ਫਲ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਨ ਦੀ ਲਿਖੀ ਐਸੀ ਫੋਕੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਟੋਟਕੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ: ‘ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੂੰਹ-ਖੁਰਾਵੀਂ, ਗੁੱਡਾ-ਬੰਨ੍ਹਵੀਂ ਲਟਰਮ-ਪਟਰਮ, ਲਗਤਮ-ਬਗਤਮ’ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਇਥੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ:

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਸਮਸਤ ਯੂਰਪੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੀ ਕਵੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦੀ ਰਚਨਾ ਸਾਰਥਕ ਵਿਵਿਧਤਾ-ਪੂਰਣ ਵਿਆਖਿਆਨ ਲਈ ਵਰਜਲ ਲਈ ਵਰਜਲ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਵਾਜ਼ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਯੂਰਪੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਵਿਆਖਿਆਤਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਕੇਂਦ੍ਰਗਤ ਕਦਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆਨ ਦਾ ਜਵਾਜ਼ ਭੀ ਉਸ ਦੀ ਸਰਵ-ਗ੍ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰੀਯਤਾ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ। ... ਨਾਨਾ-ਵਿਧ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਭੂਸ਼ਤ ਵਕਤਾਗਣ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਿਆਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਉਹ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਥਾਨ-ਗੌਰਵ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਿਆ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨ-ਹਿਤਾਯ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। — ‘ਕਲਾਸਿਕ ਕੀ ਹੈ’, ਪ੍ਰੋ: ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਆਲੋਚਨਾ, ਮਈ 1961. (ਜੋਸ਼ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹਵਾਲਾ)।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ

ਇਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਯਾਂਤ੍ਰਿਕ ਏਕਤਾ ਤੇ ਸਜੀਵ ਏਕਤਾ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾਂਤ੍ਰਿਕ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਤਰਕ ਸਰਬ-ਸਾਧਾਰਣ ਸਿਟਿਆਂ ਉਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੇਧ ਇਕ ਮਾਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਭੌਤਿਕ ਤਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਜੀਵ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਯੰਤਰ ਦੇ ਸਾਮਾਨਿਅ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਸਜੀਵ ਏਕਤਾ ਯਾਂਤ੍ਰਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਸਰਬ-ਸਾਧਾਰਣ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਾਰਗੀ ਸੇਧ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤੁਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਇਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਣਪਛਾਤੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਰੁਝਦੀ ਹੈ। ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਹਵੇਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਕਸਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਮੇਲ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਗਮਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਾਣਾਧਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਪਨਾਉਣ ਨਾਲ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਚਨਾਤਮਕ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਤੌਰ ਇਕ ਸਜਿੰਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਯੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਤਨ-ਮਨ ਦਾ ਬਨਾਵਟੀ ਅੰਤਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਅਖੰਡ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਹਿਲੂ ਸਾਮਿਅਕ ਤੇ ਸਦੀਵ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਰਹੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸਦੀਵਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਉਘਾਤਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਕਾਰਜਕਾਰਣ-ਯੁਕਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਅੰਤਿਮ-ਕਾਰਣ ਰਹੱਸ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵ ਜਗਤ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

— ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਯੋਘ, ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੈਸ, ਅੰਬਾਲਾ, 1975, ਸਫ਼ਾ 14.

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ

ਹਿੰਦੂ ਬੁੱਧੀਵਰਗ ਵਲੋਂ ਵਰੋਸਾਈ ਨੈਤ੍ਰਿਤਵਹੀਣ ਤੇ ਗਤੀਹੀਣ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਚੁਣੌਤੀ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮੀ ਮਜ਼ਹਬ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸਲਾਮੀ ਮਜ਼ਹਬ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਮਿਥਦਾ ਹੈ — ਉਸ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਅੱਲਾ ਨੈਤ੍ਰਿਤਵਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੈਤ੍ਰਿਤਵ ਦਾ ਸੁਭਾ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਲਾ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ

¹¹ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ ਕਲਾਕਾਰ (1945).

ਨਹਾਰ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਵੈਤਵਾਦੀ ਤੇ ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਦੋਨਾਂ ਹੀ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨੈਤ੍ਰਿਤਵਹੀਣ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਵਲੋਂ ਵਰੋਸਾਈ ਨੈਤ੍ਰਿਤਵਹੀਣ ਤੇ ਗਤੀਹੀਣ ਵਿਆਪਕਤਾ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਅਮਿੱਟ ਤੇ ਅਮੋਤ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਬੁੱਧੀਵਰਗ ਦੇ ਤੁਲ ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਹਨ, ਇਸਲਾਮੀ ਬੁੱਧੀਵਰਗ ਦਾ ਉਚਤਮ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਰਸੂਲ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਇਲਹਾਮ ਨੂੰ ਇਲਮ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਤਾਂ ਰਚਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਮਾਨਵੀਕਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਲਹਾਮ ਦੇ ਸਮਾਜੀਕਰਣ ਲਈ ਮੌਲਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਾਠ ਉਹ ਅਧਿਅਨ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੋਵੇ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਪਾਠ ਸੁਣਵਾਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਭੋਗ ਕੇ ਮਾਨਵ ਮੁਜਾਹਿਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

— ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ: ਪ੍ਰਮਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ, ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1994, ਸਫ਼ਾ 184.

“ਪ੍ਰੋ” ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ‘ਏਕ ਪੈਂਡਾ’ ਕਾਵਿਕ ਅਰਥ ਸਿਰਜਨ ਵਿੱਚ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਮਾਨਸਿਕ ਬੋਧ ਅਤੇ ਹੋਂਦਮੂਲਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਕਰਾਤਰਤਾ ਨੂੰ ਵੱਥ ਤੇ ਰੂਪ ਦੇ ਦੂਹਰੇ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਧਾਨ ਵਜੋਂ ਨਿਭਾਇਆ ਉੱਦਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵੀ ਦੁੱਖਤਾ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ, ਕਾਲ ਦੀ ਤਰੰਗਤ ਸੁਹਜ ਅਰਥ ਸਿਰਜਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਵੈ ਦੀ ਵਿਰਾਟਤਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਮਉਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪਲਟਾਉ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਚੋਂ ਮਉਲ ਇਸ ਵੱਥ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਜਿਕ ਤਣਾਵੀਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ‘ਚ ਬਦਲ, ਅਰਥ ਦੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਤਾ ਨੂੰ ਰੂਪ-ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਕਾਲਗਤ ਏਕਤਵੀ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੰਦੀ।

— ਹਫ਼ਤੇਵਾਰੀ ਗੁਰਮੁਖੀ, 9 ਜੁਲਾਈ 2023, ਸਫ਼ਾ 12.

ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਨਾਦ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਨਾਂ ਦੀ ਐੱਨ.ਜੀ.ਓ. ਦੇ ਚਾਲਕ ਹਨ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਖੋਜੀਆਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਚੋਣ ਤੇ ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਪੱਕ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ “ਲਟਰਮ-ਪਟਰਮ ਲਗਤਮ-ਬਗਤਮ” ਦਾ ਅਸਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਜੁੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣੇ ਕਬੂਲ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬ੍ਰੋੜੇ-ਜਿਹੇ ਫ਼ਰਕ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਪਈ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰੀ ਸਾਹਿਤਾਲੋਚਨਾ ਦਾ ਸੇਖੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ। ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਜਾਣੇ-ਸੁਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ; ਕੁਝ-ਕੁਝ ਸਮਝ ਵੀ ਪੈਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਰਥ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਜਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਲਿਖੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਵਾਕ ‘ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਰ ਜੀ’ ਨੇ ਕਿਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ? ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਪਾਠਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਲਹੌਰ ਬੈਠਾ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ.ਏ. ਕਰ ਰਿਹਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿੱਥੇ?

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੂਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਔਖਿਆਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਪਾਠਕ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕੀ, ਅਸਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੋਚਣ-ਲਿਖਣ ਦਾ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ‘ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਡੇਢ ਸਦੀ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਏਨੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਕੇ ਹਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਦਰੁਸਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਿਰਤੋੜ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਠੋਠ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ: ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਅਪਣੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਖਰਾਬਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਔਖਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ; ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਮੁਹਾਵਰਾ, ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ।

ਕੁਹਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੇਖਕ ਡਬਲਯੂ. ਐੱਚ. ਐਂਡਨ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਭਾਸ਼ਾ ਭ੍ਰਸ਼ਟੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਭ੍ਰਸ਼ਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਹਜੀਆਂ ਕੁਚੱਜੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਟਾਈਪ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰਾਨ ਭਲਾ ਕੀ ਸੋਚ ਕੇ ਇਹੋ-ਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ? ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣੇ ਕੀਤੇ ਕੁਕਰਮ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਸੀ? ਸਾਹਿਤਾਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦ, ਸੰਬੋਧ, ਵਾਕੰਸ਼, ਵਾਕ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਵਿਚ ਚੇਪ ਛੱਡੇ। ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੱਲ ਹੈ ਕੀ ਤੇ ਤਾਂਹੀਓਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸ਼ਬਦ ਕਾਗਤ ਕਲਮ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤੌਹੀਨ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਸੀ। ਸੰਤਾਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਕਬਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿਰਫ 15 ਫੀ ਸਦ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਦੋ ਸਨ, ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਵਾਲੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਛਾਪਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ।

ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਖੈਰਸਗਾਲੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਵਾਈ ਨੇ। ਅਸਲੀਅਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ; ਪਰ ਏਨੀ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੰਨੀ ਹੁਣ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਖਾਮਖਿਆਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਾਸਤੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਬੋਲੀਕਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ਰਲ ਕੇ ਬੈਠ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਦੇ ਤੇ ਘੜਦੇ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ¹² ਬਣਾਉਂਦੇ। ਇਹ ਫਿਕ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਦਾ ਚੱਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਵਿਚ ਸੰਤਾਲੀ ਆ ਗਈ। ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਸੰਕਟ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਹੀ ਸੀ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸਿਰਫ ਸੂਫੀਬਾਣੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਕਿੱਸਿਆਂ ਤੇ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਬੋਲਚਾਲ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿ ਇੱਕੋ ਮੂਲ ਦੀ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਦੋ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵੰਡੀ ਪਈ ਹੈ।

ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਲਿਖਿਆ ਲਹੌਰ ਬੈਠੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਆਵੇ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਅਪਣੇ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਹੌਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। (ਹੁਣੇ-ਲਿਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਫਿਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ — ਪਾਠਕ, ਸ਼ਬਦ, ਅਰਥ — ਕਿਸੇ ਲਹੌਰੀਏ ਵਾਸਤੇ ਓਪਰੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਰਤਦੇ ਹਨ:— ਪਾਠਕ: ਕਾਰੀ, ਪੜ੍ਹਿਆਰ; ਸ਼ਬਦ: ਲਫਜ਼; ਅਰਥ: ਮਾਅਨੀ)। ਅੱਜ ਦੇ ਕੋੜੇ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਸਕਾਫਤੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ਗੋਈ ਨਾਲ ਸੰਨ 1982 ਵਿਚ ਇੰਜ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ:

ਸਿਖ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ **ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅੰਸ਼** ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ **ਲੋਕ-ਕਾਵਿ** ਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਤੇ ਕਲਾ ਦੀ ਪੱਧਰ ਅਗਲੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ **ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਇਤਿਹਾਸ** ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ **ਕੇਵਲ ਆਸਿਕ** ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ **ਗ੍ਰਹਿਣ** ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ **ਭਾਸ਼ਾ** ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ **ਚਰਿਤਰ ਸਮਾਨੰਤਰ ਰੇਖਾਵਾਂ** ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ **ਬਹੁ-ਵਿਧਤਾ** ਅਤੇ **ਜਟਿਲਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ** ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲਿਖਤਾਂ ਇਕਹਿਰੇ ਤੇ **ਇਕਪਰਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ** ਵਾਲੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੇਖਿਆ ਇਹ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ **ਇਤਿਹਾਸਕ** ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, **ਭਾਵ** ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ, **ਕੇਵਲ** ਉਹ **ਰਚਨਾਵਾਂ** ਹੀ ਵਧੇਰੇ **ਪ੍ਰਚਲਤ** ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੋਕ **ਕਾਵਿਕ** ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ **ਨਿਰਵਿਸ਼ੇਸ਼**, ਆਦਿਮ, **ਪੂਰਵ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਅਨੁਭਵ** ਨਾਲ **ਸੰਬੰਧਤ** ਹੋਣ। ਜਿਵੇਂ ਰੇਸ਼ਮਾ ਜਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਗੀਤ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਵਰਗੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ **ਤ੍ਰਾਸਦੀ** ਨਾਲ **ਸੰਬੰਧਤ** ਰਚਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀਆਂ ਇਸ **ਅਨੁਭਵ** ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ **ਅਰਥ** ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ **ਭਾਸ਼ਾਈ** ਜਾਂ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਧ ਹੈ ਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਐਸਾ ਉਚੇਰਾ ਨੁਕਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ **ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅੰਸ਼ਾਂ** ਦਾ **ਮੁਲਅੰਕਣ** ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਲੈਅ ਵਿਚ ਗੁੰਦਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ **ਚੇਤੰਨ** ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਜੇ ਇਕ ਅਮੋੜ **ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ** ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ **ਸੁਤੰਤਰ** ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ **ਪ੍ਰਸੰਗ** ਵਿਚ **ਵਿਕਸਿਤ** ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ **ਆਧੁਨਿਕ** ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। (ਸਫ਼ਾ 23) — ਹਵਾਲਾ: 'ਸਿਰਜਨ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ', **ਸਮਦਰਸ਼ਨ**, ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, 1982.

ਉਪਰਲੇ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਲਈ ਗੂੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਲ-ਲਗਦਾ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਵਰਤਣ ਦਾ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਤਜ ਸਕਿਆ। ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ:

ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚੋਣ **ਦੁਆਰਾ** ਇਕ ਵਧੇਰੇ ਬੁਨਿਆਦੀ **ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ** ਮਸਲੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ **ਮੱਤ** ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ... ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ **ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਿਰੁਧ** ਜਿਹੜੀ ਆਵਾਜ਼ **ਜਥੇਬੰਦਕ** ਵੰਗ ਨਾਲ ਉਠਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਖਿਆਈ ਦੀ ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸੌਖਾ ਜਿਹਾ ਬਹਾਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਸਲ **ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸੁਧਵਾਦ** ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਾ ਸਿਖ-**ਜਾਤੀ** ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। (ਸਫ਼ਾ 23)

¹² ਤਦਭਵੀ ਸ਼ਬਦ 'ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ' ਮੈਂ ਜਾਣ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼' ਸ਼ਬਦ ਲਹੌਰੀਆਂ ਨੂੰ ਓਪਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਲੁਗਾਤ' ਅੰਬਰਸਰੀਆਂ ਨੂੰ। ਪੁਲ ਬਣਨ ਲਈ ਇੱਕੋ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ — ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ. — ਅ.

72 ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਲੰਮੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਹਜੇ ਨੁਕਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਲੇਖਕ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਲਾ ਕਿੱਥੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਣਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਬੋਲੋੜੀ ਬੋਝਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿਉਂ ਵਰਤਦਾ ਹਾਂ।

ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਾਂਗ 'ਸਿਖ-ਜਾਤੀ ਹੰਕਾਰ' ਵਾਲਾ ਵੈਰ ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤ (ਯਾਨੀ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਕਾਰਣ ਹੈ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ ਨੇ ਸੰਨ 1998 ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਹੌਰੀਏ ਮੁਖਾਲਿਫ਼ਾਂ ਦਾ ਸਰਗਨਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਮਲਿਕ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ 'ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਏਜੰਟ' ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹਦਾ ਤੱਤਸਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਅਪਣਾ ਤੇ ਜਿਹਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਇਹਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਪਰਾਇਆ। ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਰੇ ਧਾੜਵੀ ਅਪਣੇ ਸਨ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਪਣਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋ-ਕੌਮੀ ਸਿਧਾਂਤੀਏ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ ਨੂੰ ਸਤਾਰਾਂ ਵਾਰ ਨੇਸਤ-ਓ-ਨਾਬੂਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸੜਕ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਹਰਾਹ-ਏ-ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਸ਼ਾਹ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਬਾਸ਼ਿਤ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤੁਅੱਸਬੀ ਦੋ-ਕੌਮੀ ਸਿਧਾਂਤੀਏ ਲਹੌਰੀਏ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ *ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ* ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:

ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਏ, ਵਾਹਗੇ ਪਾਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇਤਨਾ ਵੱਖ ਏ ਜਿਤਨੀ ਇਸਲਾਮੀ ਤਹਿਜੀਬ ਤੇ ਸਕਾਫ਼ਤ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਤਹਿਜੀਬ ਤੇ ਸਕਾਫ਼ਤ ਤੋਂ [ਵੱਖਰੀ ਏ]। ...

... ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਇਸ ਦਿਆਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗੂ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਖਤਲਿਫ਼ ਸੀ। ...1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜਦ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਤਹਿਜੀਬ ਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਸਨ।

— 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ' ਲੇਖ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹਵਾਲਾ, ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ, *ਆਰਸੀ*, ਮਈ 1998.

ਸਲੀਮ ਖਾਂ ਗਿੰਮੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ* (1991) — ਇਤਿਹਾਸ ਯਾਨੀ ਵਿਕਾਸ — ਦੇ ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਤੇ ਲਹਿੰਦੀ ਅਦਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੈ-ਚੁੱਕੇ ਵੱਡੇ ਪਾੜੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਚੜ੍ਹੇ ਸੇਖੋਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਦੇ ਅਰਬੀ-ਚੜ੍ਹੇ ਪਹਿਲਵਾਨ-ਏ-ਸੁਖਨ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ:

ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀ **ਹੁਰਮਤ** [ਅਰਬੀ. ਇਜ਼ਤ, ਮਰਿਆਦਾ] ਅਪਣੀ ਜਗਾਹ ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਅਪਣੀ ਜਗਾਹ। ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀ ਹੁਰਮਤ **ਇਬਲਾਗਿਆਤ** [ਅਰਬੀ. ਸੰਚਾਰ] ਦੇ ਇਲਮ ਰਾਹ ਉੱਘੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਤੇ ਫਿਕਰੇ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਉਸ ਇਲਮ ਰਾਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਏ, ਜਿਸਨੂੰ **ਲੱਸਾਨੀਅਤ** ਫਿਲੋਲੋਜੀ ਯਾ ਲਿੰਗੂਇਸਟਿਕਸ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਾ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀ ਹੁਰਮਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ। ਅਸੀਂ ਇਬਲਾਗਿਆਤ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਆਂ ਤੇ ਲੱਸਾਨੀਅਤ ਵਿਚ ਵੀ। ਫ਼ਰਾਂਸ ਦੇ ਲੱਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਸੋਸੀਓਲੋਗ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਅਪਣਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਜੇ ਉਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਮੁੜ ਉਸ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਔਖਿਆਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਕੋਈ ਉਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਇਥੇ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕਦੇ ਖੋਚਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਰਦੂ ਵਾਲਿਆਂ ਅਪਣੇ ਹਰਫ਼ ਵਿਖਾਉਂਦੇ **ਕਵਾਇਦ** [ਅਰਬੀ. ਵਿਆਕਰਣ, ਨਿਯਮਾਵਲੀ] ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਉਧਾਰਾ ਲਿਆ। ਉਹਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪਰਾਈ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਕਵਾਇਦ ਉਰਦੂ ਦੇ ਕੁਝ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਜੁਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਬੈਠੇ; ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ **ਇਸਤਸਨਾ** [ਅਰਬੀ. ਵਿਕੋਲਿਤਰਾ] ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਖਾਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਫ਼ਾਇਦਾ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਛੇਕੜ 'ਚ 'ਈ' ਆਵੇ, ਉਹ **ਮੁਅੱਨੱਸ** [ਇਸਤੀਲਿੰਗ] ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪੋਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਮੋਚੀ ਧੋਬੀ ਨਾਈ ਵਗ਼ੈਰਾ ਇਸ ਕਾਇਦੇ ਤੋਂ **ਮੁਸਤਸਨਾ** [ਅਰਬੀ. ਲਭੇ] ਨੇ।

ਇੰਜ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ **ਸਰਫ਼ੋਨਹਿਵ** [ਅਰਬੀ. ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂ] ਬਾਰੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੋ ਚਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਨਕਲ-ਦਰ-ਨਕਲ ਨੇ। ਯਾਨੀ ਉਰਦੂ ਵਾਲਿਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਨਕਲ ਮਾਰੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਰਦੂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਕਲ ਮਾਰ ਲਈ। ਇੰਜ **ਲਫ਼ਜ਼ਾਵਲੀ** [ਅਰਬੀ. ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ] ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭੰਡਾਰ **ਮੁਤਾਸ਼ਬਿਹਾਤ** [ਅਰਬੀ. ਜਿਵੇਂ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਉਹ ਵਾਕ ਜਿਹਦੇ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਣ] ਦੇ ਖੂਹ ਖਾਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਜ ਸੋਸੀਓਲੋਗ ਮਗਰੋਂ ਲੱਸਾਨੀਅਤ ਵਿਚ ਪਰਾਗ ਸਕੂਲ ਤੇ

ਰੂਸੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੌਮਸਕੀ ਨੇ ਜੋ ਰਾਹਵਾਂ ਸੁਝਾਈਆਂ ਸਨ, ਅਸਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਉਠਾਇਆ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਆਸਿਫ ਖਾਨ, ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਤੇ ਅਨਹਲ ਹਕ ਫਰੀਦਕੋਟੀ ਹੋਰੀ ਨੇ, ਜੋ ਲੱਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੌਜੂਆਂ [ਅਰਬੀ. ਵਿਸ਼ਿਆਂ] ਨੂੰ ਈ ਜੱਫਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਆਰੀਆ ਹੈ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਆਰੀਆ; ਫਲਾਣੇ ਲਫਜ਼ ਦੀ ਸਾਕਾਚਾਰੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਹੈ ਜਾਂ ਦਰਾਵੜੀ ਟੱਬਰ ਨਾਲ ਵਗੈਰਾ। ਇਜੇਹੇ ਮੌਜੂਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਆਣੇ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਦੌੜ ਸਕੇ। ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ — ਸੋਸੀਓਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੌਮਸਕੀ ਤਾਈਂ ਜੋ ਕਾਢਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ-ਪਰਖਿਆ ਜਾਏ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਰਦੂ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਲੋਂ ਮਿਥੇ ਗਏ ਕਵਾਇਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪ੍ਰੂ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਅਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਲਈ ਕਵਾਇਦ ਬਣਾਏ ਜਾਣ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਾਂਗੇ ਕਿ ਹਾਂ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬੰਨੇ ਲੱਗੇ ਹਾਂ।

•

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ: ਵਿਸ਼ਵ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਟਿੱਡੀਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ-ਖੂੰਹਦੀ ਫਸਲ ਵੀ ਚੱਟ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਪੋਥੀ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਰਹਿ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਇਕ-ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਸਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਬਚੇਗਾ। (ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸਾਢੇ 33 ਸਾਲ ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।) ਹੁਣ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਨਾਮ-ਦਾਮ ਖੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਕਟ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦਾ ਵੀ ਹੈ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੀ ਦੋ-ਕੌਮੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਫਰਤ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਸਿੱਤਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਹਾਕਿਮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਅੱਧਾ-ਭਰਿਆ ਛੰਨਾ

ੴ

ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਲੇਖ 'ਤੇ ਵੀ ਢੁਕਦੀ ਹੈ। ਲੇਖ ਜਾਂ ਨਿਬੰਧ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਇਬਾਰਤ ਅਮੂਰਤ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਛਪਿਆ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਜੋਕੀ ਤਕਨੀਕ ਵਾਲੀ 'ਸੈਡੋ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ' ਹੈ।) ਇਹਦਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ — ਉਹਨੇ ਕੀ ਸੋਚਿਆ, ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਿਆ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਸੋਚਿਆ; ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ? ਉਹ ਲਿਖਣਾ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ? ਜੋ ਸੋਚਿਆ-ਚਿਤਵਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ-ਕੁ ਉਤਰ ਸਕਿਆ? ਗੱਲ ਬਣੀ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕੋਈ ਤਰੁਟੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ? ਕੀ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰ ਥਾਂ-ਸਿਰ ਹਨ?

ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਪਾਠਕ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪਏ ਵਿਗਾੜ ਦੇ ਨੁਕਸ ਹੀ ਦੱਸੇ ਹਨ; ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਦਰੁਸਤ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ: ਗਲਾਸ ਅੱਧਾ-ਭਰਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਧਾ-ਖਾਲੀ? ਯਾਨੀ ਚੰਗਿਆਈ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦਰੁਸਤ। ਪਰ ਬੁਰਿਆਈ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਚੰਗਿਆਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਚੰਗੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਚਿੰਤਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਉੱਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੀ ਨਿਰਜਿੰਦ ਸਾਹਿਤਾਲੋਚਨਾ ਬਹੁਤ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਾਲੋਚਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਕੀ ਜੋ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ: ਯਾਦਾਂ, ਆਤਮਕਥਾਵਾਂ, ਜੀਵਨੀਆਂ, ਸਫਰਨਾਮੇ, ਸ਼ਬਦ-ਚਿਤ੍ਰ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ-ਮੁਬਾਹਲਾ। ਨਾਵਲ ਕਹਾਣੀ ਅਲਹਿਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਲਿਖਤ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਖਾਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਿਬੰਧ ਨਾ-ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਨਿਬੰਧ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਨਾਲ ਜਦ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੂਵੇਂ ਮੇਰੀ ਇਸ ਰਾਏ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰੀ ਵਿਚ ਚਿੰਤਨ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦੀ ਰੀਤ ਨਾ ਬਣ ਸਕਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾਵਿਦ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਚਾਰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ (ਸੰਪਾਦਕ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦੇਮੀ, 2003) ਵਿਚ ਕੁਲ 65 ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ ਦਸ ਲਿਖਤਾਂ ਨਿਬੰਧ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਯਾਦਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਚਿਤ੍ਰ ਹਨ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੰਨਗੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ। ਧਿਆਨਜੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹੁਣ-ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਹੈਰਾਨਕੁਨ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਰੀਤ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਤਕ ਦੀ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਸਰ ਨੇ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਪੁਲਾਘ ਪੁਟ ਲਈ ਸੀ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ 1920 ਦੀ ਲਿਖੀ ਵਾਰਤਕ ਕਿੰਨੀ ਅੱਜ-ਦੀ ਲਿਖੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਲ ਝੁਕਾਅ ਓਦੋਂ ਵੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਤਹਿਰੀਰ ਓਦੋਂ ਵੀ ਓਪਰੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਓਪਰੀ ਹੈ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ (1881-1931)

ਪਿਆਰ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਂਦਾ, ਪਲਦਾ, ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਸਵਾਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਸੂਨ੍ਯ ਫਿਲਸਫੇ ਦੇ “ਸੂਨ੍ਯ” ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਰੂਪ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਵੇ ਉਹਦਾ ਉੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਹ ਘੁਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਵੀ ਦਬਾ ਪਵੇ ਉਹ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਰੂਪ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਸੁੱਚੇ ਦਿਵ੍ਯ ਪਿਆਰ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਆਪੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਸਣ ਉਹਦਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਖੇੜਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਰੀਝਦਾ ਹੈ, ਸੋਖਦਾ ਹੈ, ਮੁਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰ ਬੀਂ ਉੱਥਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਕਦੀ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕੇ। ਪਿਆਰ ਸਦਾ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਲਾ ਬਚਪਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨੰਗਾ ਬੱਚਾ ਘੁੰਗਰੂ ਪਾਈ, ਤੜਾਗੀ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੱਧੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤਿਤਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਬਾਂਹ ਅੱਡ ਕੇ ਨੱਸੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਹੋਰ ਭਾਨ¹³ ਪਿਆਰ ਦੇ ਇਕ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਸਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇਕ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਬੈਠੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਖੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਚਮਕਦੀ ਟੀਸੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਵਿਚ ਲਿਸਕਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ੈ ਹਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ

¹³ ਅਸਲ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇੰਜ ਹੀ ਛਪਿਆ ਹੈ.

ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਬਦਬੋਆਂ ਥੀਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਯਕਾਯਕ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਹਾਲੀਏ, ਓਧਰ ਕੇਸਰ ਖਿੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਉੱਪਰ ਚੰਨ ਤੇ ਤੱਲੇ ਚਕੋਰ ਦੀ ਪੈਲ ਤੇ ਕੁਹਕ, ਖੁਸ਼ਬੂ ਤੇ ਠੰਢੀ ਸਮੀਰ, ਤੇ ਉਚਾਈ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਨਸ਼ੀਲੀ ਮਟਕ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਚਾ, ਸ਼ੌਕ ਫੁੱਟੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪਿਆਰ ਜਿੱਥੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਸ਼ਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

— ‘ਪਿਆਰ’, *ਖੁਲੇ ਲੇਖ* (1935) ਵਿੱਚੋਂ

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (1892-1927)

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਇਕ ਗਲਤ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਵੱਡੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਇਹੋ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਕੂੜੇ ਖਿਆਲ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦਾ ਅਕਸ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਉੱਘੀਆਂ ਭਾਈਚਾਰਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ‘ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਯਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ’, ਕੇਵਲ ਉੱਘੇ ਉੱਘੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਚੇਤੇ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਫ਼ਤਹਿਯਾਬ ਰਾਜੇ, ਰਾਣਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ‘ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ’ ਜਾਂ ‘ਸ਼ਾਹਨਸ਼ਾਹੀ’ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਰਾਜੇ, ਰਾਣੇ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਅਚੇਤ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਹਨ। ਸਮਾਂ ਜਦ ਕਿਸੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਅਕਸ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਉਸ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮਰਯਾਦਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਆਸ਼ਰਮ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਵੱਲੋਂ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੋਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

— ‘ਰੰਗ ਬਦਲਦੀ ਰਹੇਗੀ ਸਦਾ ਕੁਦਰਤ ਵਕਤ ਬਣਦਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਯਾਰ ਨਾਹੀਂ’, *ਕਿਰਤੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜੁਲਾਈ 1926*

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (1892-1977)

ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਆਖੀ ਜਾਣਾ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ‘ਧਰਮ’ ਨੂੰ ਮੰਨੋ, ਕੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਵਿਚਾਰ ਨਾਂਹ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ‘ਧਰਮ’ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਚਲਾਇਆ ਸੀ — ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਭੀ ‘ਧਰਮ’ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਤਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਆਦਿ ਹੋਣ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ‘ਧਰਮ’ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ, ਜੋ ਲੋਕ ਖੁਦ ਇਸ ‘ਧਰਮ’ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤੇ ਇਹਦਾ ਕੀ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਜੁਬਾਨੀ ਖੰਡ ਖੰਡ ਆਖੀ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ... ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਭੀ ‘ਧਰਮ’ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਨਹੀਂ ਬੱਝ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਧਰਮ ਦੀ ਬਰਕਤਿ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਜਾਤੀ ਆਚਰਨ ਉੱਚਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਨੋ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਠੇਡੇ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਠੇਡੇ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾਂਦਾ ਹੈ।

— ‘ਧਾਰਮਿਕ-ਪ੍ਰੇਰਨਾ’, *ਧਰਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ* (1962)

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (1894-1958)

ਘਰ ਇੱਟਾਂ ਜਾਂ ਵੱਟਿਆਂ ਦੇ ਬਣੇ ਕੋਠੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ‘ਘਰ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਲਪਨ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਗਾਹ ਕੇ, ਲਤਾਤ ਕੇ, ਖੱਟੀ-ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਆਉਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਬੁਢੇਪੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਕੇ, ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਝਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਵਿਹਲ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਕੱਟਣ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਵੱਲਵਲਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਰਹਿਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਆਚਰਣ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਮੁਲਕ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਅਸਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਅਸਰ ਘੱਟ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਚਰਣ ਬਣਦਾ ਹੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹੋ ਉਸਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਸਾਂਚਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਦ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਕੋੜੇ, ਸਤੀਅਲ ਜਾਂ ਖਿੜੂ-ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੋਣਾ।

— ‘ਘਰ ਦਾ ਪਿਆਰ’, ਘਰ ਦਾ ਪਿਆਰ (1957)

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (1895-1977)

ਮਨੁੱਖ-ਮਨ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਹਰਕਤ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤਾਰਾਂ ਹਨ, ਜੀਕਣ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ-ਸੁਰ ਸੰਗੀਤ-ਸਾਜ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੁਰਖ ਮਸ਼ਵਰਾ ਹੈ ਕਿ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਤੋੜ ਭੰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਕਿ ਇੱਕਸੁਰ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਹਿਮਤ ਘਟ ਜਾਏ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਸਾਰੇ ਫਲਸਫੇ ਗਲਤ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆਂ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਿਆਂ ਹੀ ਨਿਰਵਾਣ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਮੌਤ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਖੇਡ ਜੀਉਂਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਮੰਗਦੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ-ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਜੁੱਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੋੜ-ਮੇਲ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਕੇ ‘ਇਕ ਸੋਹਣੀ-ਸੁਖਾਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ-ਭਰਪੂਰ ਤਰਤੀਬ’ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਵਿਰਾਸਤ ਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਚੌਖਟ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਝਾਂ, ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ, ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੇਖਣ ਜੋਗ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਭਰੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾ ਸਕਣਾ, ਜੀਵਨ-ਹੁਨਰ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਨਰ ਸਥਿਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਕਗਾਰਤਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਏਸੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੇ-ਪਰਤੀਤੀ ਹੀ ਨਾਖੁਸ਼ੀ ਹੈ।

— ‘ਅਡੋਲ, ਨਿਸਚਿੰਤ ਤੇ ਨਿਰਭਉ’, ਭਖਦੀ ਜੀਵਨ ਚੰਗਿਆਤੀ (1950)

ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (1898-1982)

ਕਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਗੱਲਾਂ ਸਨ। ਲੋਕ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਰਾਜਾ ਰਾਣੀ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਜੀਅ ਪਰਚਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਅੱਜ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀਆਂ।

ਅੱਜ ਸਾਹਿਤ ਅਸਮਾਨੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਠੋਸ ਜ਼ਮੀਨ ’ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਉਹ ਖਿਆਲੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਅਸਲੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਹਿਤ ਠੋਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਰਕਰਮਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਨੇੜੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਖੇਵਾਂ ਮਿਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ (Reality) ਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਜ਼ਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਹਿਤ ਠੋਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਹਰਖ-ਸੋਗ, ਹਾਵ-ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਚਿਤਰਦਾ, ਜ਼ਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਹਿਤ ਅਸਲੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਸ਼ਾਆਂ-ਨਿਰਾਸ਼ਾਆਂ, ਮੰਗਾਂ-ਉਮੰਗਾਂ ਸੋਹਣੇ, ਚੁਣਵੇਂ ਮਨ-ਖਿੱਚਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਸਾਹਿਤ ਸਾਨੂੰ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਤਕ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ’ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਨਰਕ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਡਰ ਵਿਖਾਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਦੇ ਸੁਰਗ ਦੀ ਆਸ। ਇਨਸਾਨੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਰਨ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਡਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਫੁੱਟਵਾ ਹੀ ਨਾ ਲਾ ਦੇਣ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਠੋਕੇਦਾਰ’ ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ, ਆਸਾਂ ਉਮੰਗਾਂ, ਤੇ ਸੁਖਾਂ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਦਾ ਗਿਆ।

— ‘ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ’ (ਤਾਰੀਖ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ)

ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੂਪ (1907-1954)

ਆਰਟ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਡ ਕਰਨਾ ਮਾਂਹ ਦੇ ਦਾਣੇ ਨਾਲੋਂ ਸਫੈਦੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਲਈ ਜੀਵ ਅਪਰਾਧ ਵੀ ਕਰ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇਖੜੇ ਕਰਕੇ ਜਿੰਦ ਨ ਦੇਣੀ ਪਵੇ। ਸੋ ਜਿਸ ਜੀਵਨ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਸ਼ ਯੁੱਧ, ਅਕਿਰਤਘਣਤਾ, ਝੂਠ, ਦਗਾ, ਫਰੋਬ, ਧੋਖਾ ਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਨਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਸਰੇ (ਆਰਟ) ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜੋ ਆਰਟ ਤੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਈ ਹਲਵਾਈ ਦਾ ਮਠਿਆਈਆਂ ਬੀੜਣਾ, ਮਾਲੀ ਦਾ ਗੁਲਦਸਤਾ ਸਜਾਉਣਾ ਸਭ ਆਰਟ ਹੈ। ਇਹ ਆਰਟ ਹੀ ਸੂਝ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੀ, ਬਾਹਰੀ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਦੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਆਰਟ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੇਵ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਸੂਝ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਸੁੰਦਰਤਾ ਆਹ ਹੈ ਏਥੇ ਹੈ ਤੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦਾ ਹੈ ਪਈ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਿਰਮਚੀ ਸੰਧੂਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਹੱਪਣ ਸੂਰਜ ਦੇ ਵਿਛੜਨ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੋ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਆਰਟ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਰਟ ਵਿਚ

ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਰੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਹਰਾਕਸ਼ੀ ਦਾ ਨੱਕਾਸ਼ ਜਾਂ ਸੁਵਰਗੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਿਕੋਲਸ ਰੰਗ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਜਾਂ ਇਕ ਜਾਨ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਸਤਰ ਚੁੱਕਣਾ ਵਿਰੋਧ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ, ਪੁਰਾਣਿਆਂ ਸਮਝਦਾਰਾਂ ਨੇ ਤੱਤ ਕੱਢ ਕੇ ਮੋਹਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ।

— ‘ਚਿੱਤਰ ਕਲਾ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ’, *ਰੂਪ ਰੀਝਾਂ* (1971)

ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਤੁਲਸੀ (1915-1997)

ਦੁੱਖ ਇੱਛਾਵਾਂ, ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦੀ ਅਪੂਰਣਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਪਾਣੀ, ਤਿਵੇਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਭੀ ਅਨੰਤ ਹੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਚੜ੍ਹਦਾ-ਚੜ੍ਹਦਾ ਕੰਢਿਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕੰਢਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਜਦ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਦੁੱਖ ਰੂਪੀ ਲਹਿਰਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਰਬਲ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦੀ ਮਨ ਦੀ ਜੀਵਨ ਨਯਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਨਾਰਾ, ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਬਲਵਾਨ ਆਤਮਾ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖ ਦੀ ਉਪਜ ਇਕ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਐਸੀ ਸੁਭਾਵਕਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬੀਜ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਹੋਣਾ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਉਦਯ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਅੰਧਕਾਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਣਾ, ਤਿਵੇਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਢਹਿੰਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਜੋਤਮਯ ਹੋ ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

— ‘ਦੁੱਖ’, *ਦੋ ਅੱਖਰੇ* (1958)

ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ (1917-2007)

ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਉਹ ਘਟਨਾ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਹਜ-ਸਵਾਦ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਹੋਇਆ, ਇਕ ਯੁਗ-ਪਲਟਾਉ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜੀਵਨ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਸਾਧਨ ਲੱਭ ਲਏ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਸਫਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਹੋਰ-ਫੇਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾ ਕੇ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਦਾ ਆਹਰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਪਹਾੜ ਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸਨੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵੇਗ ਦੇ ਨਾਲ ਬਸਤੀਆਂ ਵਸਾਉਣੀਆਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਜਾਣ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰਤੂ ਟੋਲਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਥਾਨਕ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠਣ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਦਰਤ ਉਸ ਲਈ ਭੈਅਦਾਇਕ ਵਸਤੂ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦ ਟਿਕ ਕੇ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਗੌੜ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਅਨਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੇਹਲ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ। ਇਕ ਉਮਾਹ ਭਰੀ ਚਾਹ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਖੰਭ ਮਾਰਦਿਆਂ ਅਸਮਾਨੀ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੀ ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨੀਲੋਂਣ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣਘੇਰੇ ਖਾਣ ਦੀ ਰੀਝ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਉਠ ਪਈ। ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਇਹ ਰੀਝ ਕਦੇ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਖਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, ‘ਮੈਂ ਵੀ ਅਸਮਾਨੀ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾਂ।’ ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ-ਮਈ ਤਰੰਗ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵਧਦੀ ਰਹੀ ਉਸਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਬਨਾਸਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਇਕਾਗਰਤਾ, ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੀ ਰਾਤ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਉਮਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹਰ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਨਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਹੈ।

— ‘ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਹੈ’, *ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ* (1944, ਤੀਸਰੀ ਵਾਰ 1950)

ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ (1920-2002)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ-ਪੁਰਸ ਵੀ। ਪੁਰਾਣ-ਪੁਰਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲਨਾ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਰੀਝਾਂ, ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨਾਲ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਦੀ ਸੰਪਦਾ ਹੈ ਨਾਨਕ-ਬਿੰਬ। ਇਸ ਦਾ ਕੱਦ ਮਨੁੱਖੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਵਰਗਾ ਉੱਚਾ, ਇਸ ਦੀ ਉਮਰ ਪਰੰਪਰਾ ਜਿੱਡੀ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ

ਰੰਗ ਮਨੁੱਖੀ ਰੀਝ ਵਾਂਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣ-ਬਿੰਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਬਿੰਬ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਸਲੀ ਅਵਚੇਤਨ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਤ ਜਾਤੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਤ-ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਰਿੜ੍ਹਦੇ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਜੇ ਨਾਲ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ 'ਧੁਰ ਪਤਾਲੋਂ ਲਈ ਕੜਾਹੀ'? ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਦਾ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਮਤਕਾਰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਗੇ ਜਿਵੇਂ ਜਾਗਣਹਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਦਿਹੂੰ-ਸੁਪਨੇ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਕਠੋਰ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਸੁਪਨਿਆਂ ਅਤੇ ਦਿਹੂੰ-ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣ-ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਪਣੀ ਅਜਰ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿੰਦੀ ਜਰਦੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- 'ਨਾਨਕ ਬਿੰਬ', ਅਧਿਅਨ ਤੇ ਅਧਿਆਪਨ (2002)

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ

ਅਸਲ ਸਮੱਸਿਆ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਲਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਬਦਲ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਪੜ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾਨਿਆਂ ਨੇ ਅਚੇਤ, ਆਲਸ ਜਾਂ ਹੀਣਭਾਵ ਵੱਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਣ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਘੁਸੇੜ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਧਾ ਸਰਲ ਸੰਖੇਪ ਵਾਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਕ ਜਿੰਨਾ ਲੰਮੇਰਾ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨਜੋਗ ਹੈ:

ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕ ਜਾਨਕਾਰੀ ਮੈਂ ਰਾਹੁਲ ਸਾਕ੍ਰਿਤਿਆਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਤ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਰਾਹੁਲ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੂਝ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਜੇਹਾ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। **ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਹਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਅਸੀਂ ਏਧਰੋਂ ਓਧਰੋਂ ਮਾਂਗਵੇਂ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਵਿਆਕਰਣ ਉਧਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ।** ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਪਾਲੀ-ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਜੋਗਾਤਮਕ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਬਸ।

— 'ਦੋਹਾਕੋਸ਼', ਆਰਸੀ, ਸਤੰਬਰ 1993

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪਰਾਈਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਮਾਉਂਦੇ ਗਏ, ਪਰ ਵਿਆਕਰਣ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਾਲੀਮ ਵਸੀਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਸ਼ਕਰੀ ਜਾਂ ਉੜਦੂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਏਸੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਉਪਜੀ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਾਮਕਰਨ ਬੜਾ ਚਿਰਕਾ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਨੇ ਸੰਨ 1669 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਹਜ਼ਰਤ ਨੌਂ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ, ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਮਸਾਇਲ।
ਤੁਰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਆਖ ਸੁਣਾਈ, ਜੋ ਕੋ ਹੋਵੇ ਮਸਾਇਲ॥

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰੁਕਨਦੀਨ ਆਪਣੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਹਿਜਰੀ 1133 (1720 ਈ.) ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

— 'ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਬਣਤਰ', ਸਾਹਿਤ ਦਰਸ਼ਨ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, 1951.

ਫ਼ਰੰਗ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਬੋਲਬਾਲੇ ਕਾਰਣ ਇਕ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲੈਂਦੇ; ਇਹਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਨਾ ਲੈਂਦੇ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਠੇਠ ਸਰੂਪ ਨਾ ਵਿਗੜਦਾ। ਪੁਆੜੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਾਰੀ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੱਢੀਆਕਰਣ ਹੀ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਅਸਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਤੇ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬੀ 'ਤੇ ਪਿਆ? ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਫ਼ਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਘੜੀ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਅਸਰ ਪਿਆ?

ਇੱਕੋ ਵਾਕ ਵਿਚ ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿੰਗ ਵਾਲੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ੴ

ਇੱਕੋ ਵਾਕ ਵਿਚ ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿੰਗ ਵਾਲੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵਰਤਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਈ ਲੇਖਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ *ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ* ਵਿਚ ਇਸ ਭੁੱਲ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੋਰ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਾਕ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਂਗੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਰਤੇ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਬਹੁਵਚਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਲਿੰਗ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। (ਸਫ਼ਾ 97-98)

ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ *ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ-3* (1978) ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ:

ਵੰਨਗੀ:

• ਰੰਧਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹਨ। (ਸਫ਼ਾ 53)
ਠੇਠ: ਰੰਧਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ।

• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਲਿਪੀ ਆਪਣੇ ਸੋਨ-ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਧਰਮ ਪਾਲ ਸਿੰਗਲ, *ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਚੋਣਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ*, 1993)
ਠੇਠ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਲਿਪੀ ਆਪਣੇ ਸੋਨ-ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਬਕ: ਹੈ/ਹਨ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ 'state of being' ਕ੍ਰਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਮੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਆਖਿਰੀ ਨਾਂਵ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲ ਵਾਕ ਮੁੱਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਤਲੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਂਵ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕ੍ਰਿਆ 'ਹੈ' ਬਣਦੀ ਹੈ, 'ਹਨ' ਨਹੀਂ।

ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਕ ਦੇਖੋ: 'ਕਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਤੀਵੀਆਂ, ਦੋ ਆਦਮੀ ਤੇ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਬੈਠੇ ਸਨ' ਲਿਖਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਠੇਠ ਮੁਹਾਵਰਾ ਇਹ ਬਣਦਾ ਹੈ: ਕਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਤੀਵੀਆਂ, ਦੋ ਆਦਮੀ ਤੇ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਭਾਸ਼ਾਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਤੇ ਬਣਤਰ* ਦਾ ਨਾਂ ਰਤਕਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ/ਦੀ ਨਾਂਵ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਸਰੋਤ' ਨਾਂਵ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਤੇ 'ਬਣਤਰ' ਇਸਤਰੀਲਿੰਗ। ਸੋ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਂ ਬਣਦਾ ਹੈ: *ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਤੇ ਇਹਦੀ ਬਣਤਰ*।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਲੀ ਵਾਕ-ਬਣਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ

੯

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਵਾਕ ਚਾਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ, ਸਿੱਧਾ (ਕੰਪਾਊਂਡ), ਗੁੰਝਲਦਾਰ (ਕੰਪਲੈਕਸ) ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ-ਗੁੰਝਲਦਾਰ। ਸਿੱਧੇ-ਸਾਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਕ ਦੀ ਰੀਸ਼ੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਦੱਸਣਾ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਇਹੋ ਜਿਹੇ 'ਨੂੰ ਜੋ' ਦੇ ਟਾਂਕਿਆਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਵੰਨਗੀ:

• ਉਹ ਇਕ ਮਿਸਟਰ ਬਹਿਲ ਜੋ ਇਕ ਬੀਮਾ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸੀ, ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਟੀਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਦਾ ਸੀ। (ਸੋਖੋ, *ਉਮਰ ਦਾ ਪੰਥ*, ਸਫ਼ਾ 102)

ਠੇਠ: ਉਹ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਫ਼ਸਰ ਬਹਿਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਟੀਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਦਾ ਸੀ।

• ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਾਰਡ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। (ਓਹੀ, ਸਫ਼ਾ 302)

ਠੇਠ: ਮੈਂ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਲੱਗੇ ਅਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਰਡ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਇਸ ਪੈਰੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਤੇ ਖਲਾਰਾ ਦੇਖੋ:

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਸਦੀਵੀ, ਅਤੇ ਅਬਦਲ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਭਾਵ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਜਿਉਂ-ਦੇ-ਤਿਉਂ ਲੰਘਦੇ ਆਏ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਤਾਰੇ, ਸਿਆਲ, ਹਾੜ੍ਹ, ਹੱਥ, ਕੰਨ, ਬੱਚਾ, ਬੁੱਢਾ ਆਦਿ ਆਦਿ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਛੇਤੀ ਜਾਂ ਚਿਰਾਕੇ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਉੱਕਾ ਹੀ ਲੋਪ ਹੋ ਕੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

— ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ, 'ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ਕਾਰ ਦੇ', *ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼*, 1976

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੋਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਲੰਮੇ ਵਾਕ ਦਾ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ 'ਅਨੁਵਾਦ' ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿ ਦੱਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਵਾਕ ਬਣਾ ਲਏ ਜਾਣ। ਉਪਰਲੇ ਇਕ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕੁੱਲ 71 ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਏਨਾ ਲੰਮਾ ਵਾਕ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਧ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਇਕ ਵਾਕ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਛੇ ਵਾਕ ਅਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪੁਰਖੀ ਤੇ ਅਨਪੁਰਖੀ ਬੋਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਗਤਬਤ ਹੈ?

ਸ੍ਰ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਖਾ ਖਿੱਝ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਖੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਮਿਊਨਿਸਟ ਸਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਘਰ ਕੌਮਿਊਨਿਸਟ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਮਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਤਨੀ ਕੁ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੌਮਿਊਨਿਸਟ ਹੋਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ।

— ਉਮਰ ਦਾ ਪੰਧ (ਸਫਾ 303).

ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਖੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਂਗ that 'ਕਿ' ਲਾ ਕੇ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਾਲ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਨਿਯਮ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੋਟ: ਸ੍ਰ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਖਾ ਖਿੱਝ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਖੀ ਕਿ ਤੂੰ ਕੌਮਿਊਨਿਸਟ ਹੈਂ/ਏਂ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਘਰ ਕੌਮਿਊਨਿਸਟ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਹਨ / ਜਾਂ ਕੌਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਹੈ ਤੇ ਅਮਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਤਨੀ-ਕੁ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੌਮਿਊਨਿਸਟ ਹੋਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਐਸੀ ਭੁੱਲ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਣ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇੰਜ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ:

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Direct ਅਤੇ Indirect Forms of Speech ਅਰਥਾਤ ਪੁਰਖੀ (ਸਿੱਧਾ) ਤੇ ਅਨਪੁਰਖੀ (ਅਣਸਿੱਧਾ) ਬੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ Direct ਜਾਂ ਪੁਰਖੀ ਬੋਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ: He said I shall come. ਉਸ ਨੂੰ ਅਨਪੁਰਖੀ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਇਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ: He said that he would come. ਪਰ ਕਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਲੋਂ ਆਏ ਲਿਖਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨਪੁਰਖੀ Indirect Form ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਏਗਾ।” ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਸਿੱਧਾ ਜਾਂ ਪੁਰਖੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: “ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਆਵਾਂਗਾ।”

— ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ (ਸਫਾ 98)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਫਲਸਫ਼ਾ: ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਚਿੰਤਨ

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਕਿਰਤੀ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ

ਉਨੀਵੀਂ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਲੱਥੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਕੰਮ ਹੋਏ। ਪਹਿਲਾ: ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਵਿਲੀਅਮ ਕੇਰੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਏ ਪੰਜਾਬੀ ਗਰਾਮਰ (ਕਲਕੱਤਾ, 1812), ਦੂਜਾ: ਲੁਧਿਆਣੇ ਅਮਰੀਕਨ ਚਰਚ ਨੇ 1840 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੰਜੀਲ ਛਾਪੀ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਾਰਕਸੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਾਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪਿਆ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਪੜ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਦੇ ਇਹ ਵੱਡੇ ਨਾਂ ਸਨ: ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤੇ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ। ਨਾਵਲ-ਕਹਾਣੀ-ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਫਲਸਫ਼ੇ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਨਾਲੋਂ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਫਲਸਫ਼ੇ ਵਾਸਤੇ ਅਸਲੋਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਣੇ ਤੇ ਘੜਨੇ ਪਏ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਸੀ। ਇਹਦਾ ਸਬੂਤ ਸੰਨ 1926 ਵਿਚ ਛਪੇ ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛਪੇ ਲੇਖ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇੱਕੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟਦਿਆਂ ਮਾਰਕਸ ਦਾ ਪੋਥਾ *ਸਰਮਾਇਆ* (ਕੈਪੀਟਲ) ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮਾਰਕਸੀ ਚਿੰਤਨਧਾਰਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਯਕੀਨਨ ਅਮੀਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਜੋਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੰਬੋਧ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਏ।

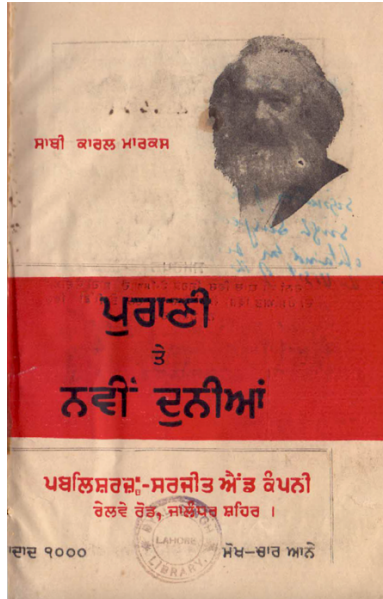
ਮਾਰਕਸੀ ਚਿੰਤਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਚੇ *ਕਿਰਤੀ* ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੋਂ ਉਪਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾਉਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸੋਚਣੇ, ਲੱਭਣੇ ਤੇ ਘੜਨੇ ਪਏ ਹੋਣਗੇ। (ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।) ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗ਼ਦਰੀ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਰੂਸ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਸੰਨ 1940 ਤਕ 95 ਤੋਂ ਵਧ ਗਏ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੇ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਦਇਆਕੋਠ ਤੇ ਜਦਾਨੋਵ ਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਉਸਤਾਦਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖੀ ਸੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਸੀ, ਜਰਮਨ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਜੋੜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿਵੇਂ ਘੜੇ ਹੋਣਗੇ?

ਸੰਨ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਰਕਸੀ-ਲੇਨਿਨੀ ਤੇ ਰੂਸੀ ਨਾਵਲ-ਕਹਾਣੀ-ਕਵਿਤਾ-ਨਾਟਕ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਇਆ। ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਅਨੁਵਾਦਕਾਂ ਨੇ ਮੌਸਕੋ ਜਾ ਕੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਾਰਟੀ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦਕਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਕੇਬੰਦ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਆਇਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਆਖਿਰਕਾਰ ਸਿਰਤੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇਹਦੀ ਵਾਰਤਾ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਇੰਜ ਦੱਸੀ:

ਮਈ 1967 ਵਿਚ ਮੈਂ ਸੋਵੀਅਤ ਦੂਤਾਵਾਸ ਦੇ ਸੂਚਨਾ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤਕ-ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਤਰ *ਸੋਵੀਅਤ ਦਰਪਨ* ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਨੁਵਾਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਵਾਹ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਂਦੇ। ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਪਹਿਲਿਆਂ ਦੇ ਵਰਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਨਾ ਲਗਦੇ। ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ... ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ... ਆਖਰ 1976 ਵਿਚ 372 ਸਫ਼ੇ ਦਾ ਮੇਰਾ *ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼* ਛਪ ਗਿਆ। ... ਖਰਚ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪੱਲਿਓਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਮਾਰਕਸੀ ਰੂਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਰੁਕਨ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰੂਸੀ ਸਫ਼ਾਰਤਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਜੋ ਮੂੰਹ-ਮੱਥਾ ਬਣਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:- ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤਰ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਭਾਗ ਸਿੰਘ (ਪੀਐੱਚ. ਡੀ. ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਸਾਇੰਸ, ਬਰਕਲੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ), ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ (ਪਿੰਡ ਘਰਜਾਖ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ)। ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਰਕਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਸਰਮਾਇਆ* ਦੇ ਕੁਝ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਸੰਨ 1940 ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ, ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਰਕਸ ਤੇ ਏਂਗਲਜ਼ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ 'ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ' ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਸੰਨ 1944 ਵਿਚ ਕੀਤਾ), ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਲ੍ਹੋਤਰਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਹਿਰਾਈ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਮਨਚੰਦਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਰੈਂਕ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ।

ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾਉਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਜ ਕਿਰਤੀ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਨ 1926 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1937 ਤਕ ਛਪੇ ਫਲਸਫੇ ਤੇ ਅਰਥਚਾਰੇ (ਇਕੋਨੋਮੀ) ਬਾਰੇ ਤਿੰਨ ਲੰਮੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਸੰਜੋਈ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੌ ਸਫਿਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸਾਬੀ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ: ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਮਈ 1937 ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ ਜਲੰਧਰ ਵਾਲੀ ਸੁਰਜੀਤ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਰਤੀ ਪਰਚੇ ਦਾ ਤਾਰੀਖਵਾਰ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਹੌਰ ਦੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀ ਪਈ ਹੈ।

ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਐਡਿਟ ਕੀਤੀ ਹੋਈ 1937 ਵਿਚ ਛਪੀ ਕਿਤਾਬ

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਈ ਅਸਲੋਂ ਨਵੀਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਕਿ ਅਨੁਵਾਦਕਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੜਾ ਤਰਕ ਕਿਹੜੀ ਕਸੌਟੀ ਵਰਤ ਕੇ ਘੜੇ ਸੀ।

ਵੰਨਗੀ

ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ: ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਸਮਾਜ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਤਤਸਮ ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦ:

ਆਰਮੰਡ, ਇਮਪੀਰੀਆਲਿਜ਼ਮ, ਇਮਪੀਰਲਿਜ਼ਮ, ਇੰਡਸਟਰੀ, ਸਪੈਸ਼ਲਿਸਟ, ਸਿਨੇਮਾ, ਸਿੰਡੀਕੇਟ, ਸੋਸ਼ਲਿਜ਼ਮ, ਸ਼ੋਅਰ, ਸੈਨੇਟੋਰੀਅਮ, ਸ਼ਿਫਟ, ਕਨਸਰਨ, ਕਲੋਨੀਆਂ, ਕਾਰਟਲ, ਕੋਅਪਰੇਟਵਾਂ, ਟਰੈਕਟਰ, ਟ੍ਰਸਟ, ਟੈਕਨਿਕ, ਟੈਕਨੀਸ਼ਨ, ਥਰੈਸਰ, ਥੀਏਟਰ, ਪਰੈਸ, ਪਾਰਟੀ, ਪੋਲੀਟੀਕਲ, ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ, ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀਆ (ਇਕ ਥਾਂ 'ਮਜ਼ੂਰਾਂ' ਯਾਨੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਰਤਿਆ), ਫਾਰਮਰ, ਫੈਸਿਸਟ, ਬੋਸ (ਮਤਲਬ ਕਿ ਬੋਸ), ਬੌਂਡ, ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ, ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ, ਮਸ਼ੀਨਰੀ, ਮਨੋਪਲੀ, ਯੂਨੀਅਨਾਂ, ਰਾਸ (ਸਟੌਕ), ਰੈਸ਼ਨਿਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ, ਲੈਜਿਸਲੇਚਰ।

ਅਨੁਵਾਦ:

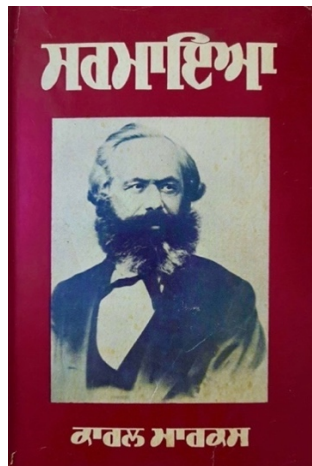
ਉਜਰਤ, ਅਰਥਮੰਡੀ, ਆਰਥਕਤਾ, ਸ੍ਰਮਾਏਦਾਰੀ, ਸਰ-ਮਾਏਦਾਰ, ਸ੍ਰਮਾਏਦਾਰ ਸਮਾਜ, ਸ੍ਰੇਣੀ, ਸੰਭਵਤਾਈ, ਕਰਸਾਣੀ, ਜਮਾਤੀ ਘੋਲ, ਪਦੈਸ, ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਬੇਮਾਲਕ ਕਿਸਾਨ, ਵਿਰੋਧਤਾਈ।

ਟੋਟਕੇ:

- ਲੁਟੂਖਸੂਟੂ (ਯਾਨੀ ਲੁਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)
- 'ਸੋਵੀਅਟ ਯੂਨੀਅਨ ਸਾਰਿਆਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਪਰੋਲੋਤਾਰੀਆਂ ਦਾ ਭਤਸੂ ਜੱਥਾ ਹੈ'

ਸਾਬੀ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 35 ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ੈਰਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਕਿੰਨਾ-ਕੁ ਸਹੀ ਹੈ? ਇਕ ਸਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਮੁਸਕਿਲ ਹਾਲੀ ਵੀ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸੰਨ 1920 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣਗੇ?

ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਲਹੌਰ ਬੈਠੇ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਰਕਸੀ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਏਤਰਾਜ਼ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਇਹਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਅਲਫ਼ਾਜ਼) ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ-ਬੋਹਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਮੂਨੇ ਓਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬੀ 'ਪੜ੍ਹਿਆਰ' (ਪਾਠਕ) ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗੇ: ਉਦਾਰਵਾਦ, ਉਪਯੋਗਵਾਦ, ਅਸਥਿਰੀਕਰਨ, ਅਜਮਾਤੀ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ, ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦ, ਅਨੁਭਵਸਿੱਧ ਆਲੋਚਨਾ, ਅਬਸਤੀਕਰਨ, ਅਰਾਜਕਤਾ, ਅਵਿਚਾਰਧਾਰੀਕਰਨ, ਅਵੈਰਭਾਵੀ ਵਿਰੋਧਤਾਈਆਂ, ਸੰਗਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ; ਇਤਿਆਦਿ। ਧਿਆਨ ਦਿਓ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹਨ। ਓਧਰਲੇ ਮਾਰਕਸੀ ਸ਼ਬਦ 'ਕਲਾਸ' ਵਾਸਤੇ ਅਰਬੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਤਬਕਾ ਵਰਤਦੇ ਹਨ; ਜਮਾਤ (ਅਰਬੀ) ਨਹੀਂ। ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮਨੋਰਥ-ਪੱਤਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਏਲਾਨਨਾਮਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ।

ਸਰਮਾਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1975. ਦੂਜੀ ਵਾਰ 2013

ਅੱਖਰਜੋੜ / ਸ਼ਬਦਜੋੜ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ 'ਸਪੈਲਿੰਗ' 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਤੋਂ ਜਰਮਨ ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪੁੱਜਾ। ਮਤਲਬ ਸੀ: ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਯਾਨੀ ਬੋਲਣਾ ਜਾਂ ਉਚਰਨਾ। 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਹਦਾ ਅਰਥ ਬਣਿਆ — ਅੱਖਰ ਜੋੜ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਉਣੇ। ਅਗਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਨਾਂਵ ਦੀ ਕਿਰਿਆ 'ਸਪੈਲਿੰਗ' ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵਰਤੀ ਗਈ। 'ਸਪੈਲਿੰਗ' ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ: ਫੋਨੈਟਿਕ (ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਧੁਨੀ ਜਾਂ ਲੈਅ ਦੇ ਮੂਜਬ) ਜਾਂ ਆਈਡੀਓਗ੍ਰੈਫਿਕ (ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ੈਅ ਦਾ ਲਖਾਇਕ) ਜਾਂ ਦੋਹਵੇਂ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਸ਼ਬਦਜੋੜ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਨੇ ਤੇ ਕਦੋਂ ਘੜਿਆ ਸੀ? ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ 'ਅੱਖਰਜੋੜ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਿੰਟ ਮੀਡੀਆ ਚਲਦੇ ਨੂੰ ਡੇਢ ਸਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਅਖਬਾਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਨ 1866 ਵਿਚ ਛਪਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਇਹਦੀ ਲਿਪੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਪਰ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ (ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ) ਨਵੰਬਰ 1880 ਵਿਚ ਛਪਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਕਿੱਸਿਆਂ-ਚਿੱਠਿਆਂ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦੂਹੋ-ਦੂਹ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਸੰਨ 1914 ਵਿਚ ਕੱਢਿਆ। ਕੋਈ ਸੈਂਟਰਲ ਅਥੋਰਿਟੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਟਕਸਾਲੀ ਅੱਖਰਜੋੜ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੱਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਉਸਤਾਦ, ਪੜ੍ਹਕਾਰ, ਲਿਖਾਰੀ ਅਪਣੀ ਹੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰ ਅੱਖਰਜੋੜ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੱਖਰਜੋੜ ਟਕਸਾਲੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ: ਇੰਗਲਿਸ਼, ਔਕਸਫਰਡ ਤੇ ਅਮਰੀਕਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਓਨੇ ਹੀ ਅੱਖਰਜੋੜ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਸੰਨ 1969 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਚੀ ਛਾਪੀ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਵਾਸਤੇ 'ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਨਿਰਧਾਰਕ ਕਮੇਟੀ' ਬਣਾਈ ਗਈ।¹⁴ ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਏ ਗਏ: ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ। ਤਿੰਨ ਵਿਦਵਾਨ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿੰਮ੍ਰਿਤਤ" ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਾਹਰੀ।

ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹਾਈਫਨ ਕਿਉਂ ਪਾਇਆ ਸੀ; ਇਕੱਠਾ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਿਖਿਆ?

ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿੰਮ੍ਰਿਤਤ" ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹਾਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਘੱਲਦੇ ਰਹੇ। ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਚੇਤਾ ਚੌਗ ਚੁਗੇ (2011) ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਬਾਬਤ ਇੰਜ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਠੋਠ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਰਖਣ ਲਈ ਤਾਂ ਜੋਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ 'ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕਮੇਟੀ' ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਭੇਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮ ਸਨ।

ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ-ਕੁ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਪਣੇ ਨਿਤ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਝਾਏ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਕੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਹਰ ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੋਸ਼ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਵਰਤਦਾ ਹੈ? ਹੁਣ ਤਕ ਇਹ ਕੋਸ਼ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਛਪਿਆ ਹੈ? ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰੇ ਕੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ ਵਰਤਦੇ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ "ਰਜਿਸਟਰਡ" ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪਿਆ ਹੈ? ਕੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੰਜ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਅਖਬਾਰ ਇਸ ਕੋਸ਼ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਵਰਤਦੇ ਹਨ? ਡੇਢ ਸਦੀ ਬੀਤ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿੱਕੇਬੰਦ ਅੱਖਰਜੋੜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇ?

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅੱਖਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਵਰਤੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ 'ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਨਿਰਧਾਰਕ ਕਮੇਟੀ' ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਉਸ ਲੀਹ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕਿਉਂ

¹⁴ ਧਿਆਨ ਦਿਓ: ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦ ਠੋਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਨ?

ਕੀਤਾ? ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਸਾਂਭੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆਂ ਐਸੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵੱਲੋਂ / ਦੁਆਰਾ ਦੀ ਪੋਹਲੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਈ By ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੱਲੋਂ¹⁵, ਦੁਆਰਾ, ਦਵਾਰਾ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਠੋਠ ਮੁਹਾਵਰਾ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਕਲ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਲਾ ਕਰਮਨੀਵਾਚ (ਪੈਸਿਵ ਵੋਇਸ) ਨਹੀਂ, ਕਰਤਰੀਵਾਚ (ਐਕਟਿਵ ਵੋਇਸ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਨੀਵਾਚ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਲੋਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਪਾਦਕ-ਮਾਲਿਕ ਮੇਰੇ ਲਿਖੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਦੋ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਦੱਸਿਆ: “ਨਿਊਜ਼ ਐਡੀਟਰ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।”

• ਮੇਰੇ ਪਰਮ ਮਿੱਤਰ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। — *ਬਿਖਰੇ ਮੋਤੀ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਨਿਬੰਧ*, ਸੰਪਾਦਕ: ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਰਵੀ (ਨਵਯੁਗ, 2008) ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ
ਠੋਠ: ਮੇਰੇ ਪਰਮ ਮਿੱਤਰ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ

ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ (ਫਰਵਰੀ 1926) ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ¹⁶ ਵਿਚ ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵਾਲੀ ਜਟਿਲ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ (ਸਿੰਟੈਕਸ) ਵਾਲੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪੈਰੇ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹੋ:

• ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ *ਕਿਰਤੀ* ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ...

ਠੋਠ: ...ਕਿਰਤੀ ਦਾ (ਜਾਂ ਸਾਡਾ) ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ...

• ... ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਭਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਠੋਠ: ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਭਰਿਆ ਹੈ।

— *ਗ਼ਦਰੀ ਯੋਧਾ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ: ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ* (2003).

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਵੱਲੋਂ

• ... ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਸਰਸੂਤੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਰਦਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਰਦਾ ਪੈ ਗਿਆ। (ਸਫ਼ਾ 35)

ਠੋਠ: ... ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਰਦਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਜਾਂ ... ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜੋ ਲਿਪੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਰਦਾ ਪੈ ਗਿਆ।

¹⁵ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ *ਮੂਰਤਾਂ* (1997) ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਵੱਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ‘ਬਾਈ’ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

¹⁶ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੌਲਿਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਮਜ਼ਮਾਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਮਿਸਟਰ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਸਿੰਘ’ ਆਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਅਸਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਹਵਾਲਾ: *ਗ਼ਦਰੀ ਯੋਧਾ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ*, ਸਫ਼ਾ 22.

— ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਦਾ ਲਿਖਿਆ *ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ* (1936)

ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਵਲੋਂ / ਵੱਲੋਂ

ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ* (1969) ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਵੱਲੋਂ ਦੀ ਕਸਰ ਹੁਣ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਾਮੀ ਜੋਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਵੱਲੋਂ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

• ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਪਰੇਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। (ਸਫ਼ਾ ੮)

ਠੇਠ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

• ਇਹਨਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮਰਾਠੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲੀ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤਕ ਤਹਿਰੀਕ ਵੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। (ਸਫ਼ਾ 54)

ਠੇਠ: ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮਰਾਠੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲੀ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤਕ ਤਹਿਰੀਕ ਵੀ ਚਲਾਈ ਸੀ।

• ਇਹ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਮੁਹਾਣ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਿੰਦੁਤਸਤਾਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ “ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ” ਬਣੋਣ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਨ। (ਸਫ਼ਾ 58)

ਠੇਠ: ਇਹ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਮੁਹਾਣ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਸੀ...

• ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੂਰਦਾਸ, ਤੁਲਸੀਦਾਸ, ਰਹੀਮ, ਜਾਇਸੀ, ਮੀਰਾਂਬਾਈ, ਕਬੀਰ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਤਤਭਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤਤਸਮ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਸਫ਼ਾ 59)

ਠੇਠ: ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੂਰਦਾਸ, ਤੁਲਸੀਦਾਸ, ਰਹੀਮ, ਜਾਇਸੀ, ਮੀਰਾਂਬਾਈ, ਕਬੀਰ ਆਦਿ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਤਤਭਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤਤਸਮ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

• ਮਤਰੂਕ ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਘੱਟ ਲੇਖਕਾਂ ਵਲੋਂ ਵਰਤਣੇ ਛੱਡੇ ਗਏ, ਇਹ ਆਪ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਓਵੇਂ ਦੇ ਓਵੇਂ ਹੀ ਰਹੇ! (ਸਫ਼ਾ 82)

ਠੇਠ: ਬੜੇ ਘੱਟ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਮਤਰੂਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣੇ ਛੱਡੇ...

• ਤੌਖਲਾ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੁਭ-ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਸਫ਼ਾ 104)

ਠੇਠ: ਤੌਖਲਾ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੁਭ-ਚਿੰਤਕ ਪਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਂ: ਤੌਖਲਾ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੁਭ-ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ* (1953) ਵਿਚ ਵਲੋਂ

• ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਆਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ...

ਠੇਠ: ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਦੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਕਿ... ਜਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ...

• ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਸੁਝਾਇਆ ਗਿਆ ਕੋਈ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। (ਸਫ਼ਾ 33)

ਠੇਠ: ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਝਾਇਆ ਕੋਈ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਲਿਆ।

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਵਲੋਂ

• ਇਤਿਹਾਸ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (*ਉਮਰ ਦਾ ਪੰਧ*, ਸਫ਼ਾ 77)

ਠੇਠ: ਇਤਿਹਾਸ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਿਰਾਂ ਲਿਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਿਰਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਿਰਾਂ ਲਿਖਵਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਲਿਖਵਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

• ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਵਲੋਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। (ਓਹੀ, ਸਫ਼ਾ 111)

ਠੇਠ: ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (1976, 2020) ਵਿਚ ਵਲੋਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

• ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰ ਲਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਜੀਹਨੂੰ ਹੁਣ ਵਿਤੀ ਪੂੰਜੀ ਲੁਟਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੀ ਮੰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ਸਫ਼ਾ 18)

ਠੇਠ: ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਮੰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਸ ਸਾਮਰਾਜੀ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਵਿਤੀ-ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਹਨ।

• ਇਸ ਵਲੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। (ਸਫ਼ਾ 28)

ਠੇਠ: ਇਹਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

• 1920-21 ਵਿਚ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸਾਂ ਦੌਰਾਨ ਬੁਖਾਰਿਨ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਕ ਪਾਰਟੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਗਰੁੱਪ। (ਸਫ਼ਾ 44)

ਠੇਠ: 1920-21 ਵਿਚ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਈਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਦੌਰਾਨ ਬੁਖਾਰਿਨ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਪਾਰਟੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਗਰੁੱਪ।

• ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹਰ ਗੱਲ ਹੋਣੀ ਵਲੋਂ, ਕਿਸੇ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਿਥ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਸਫ਼ਾ 124)

ਠੇਠ: ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਹੋਣੀ ਨੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਿਥੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ, ...ਹਰ ਗੱਲ ਹੋਣੀ ਦੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਧੁਰੋਂ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਲੋਂ / ਦੁਆਰਾ

• ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਵਲੋਂ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ ੧੫੮੮ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ।

ਠੇਠ: ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਨੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ ੧੫੮੮ ਵਿਚ ਲਿਖੀ।

• ਇਹ ਭਾਈ ਪੈੜੇ ਮੋਖੇ ਵਲੋਂ ਲਿਖੀ...ਜਨਮਸਾਖੀ ਹੈ।

ਠੇਠ: ਇਹ ਭਾਈ ਪੈੜੇ ਮੋਖੇ ਦੀ ਲਿਖੀ...ਜਨਮਸਾਖੀ ਹੈ।

• ...ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਤੋਂ ੧੬ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਠੇਠ: ...ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਤੋਂ ੧੬ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

• ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਦੁਆਰਾ ਸੰਨ ੧੫੮੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਨਮਸਾਖੀ...।

ਠੇਠ: ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਦੀ ਸੰਨ ੧੫੮੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਨਮਸਾਖੀ...।

— ਉਤਲੇ ਚਾਰੇ ਹਵਾਲੇ: ਧਰਮ ਪਾਲ ਸਿੰਗਲ (ਸੰਪਾਦਕ), *ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਚੋਣਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ*, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟ੍ਰਸਟ, 1993.

ਸੰਕਲਪ, ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ, ਸਭਿਆਚਾਰ

ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨਰਥ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਉਨਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਅਸਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਏਨਾ ਧੱਕਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ: ਸੰਕਲਪ, ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ, ਸਭਿਆਚਾਰ।

ਸੰਕਲਪ: ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੌਨਸੈਪਟ ਦਾ ਗ਼ਲਤ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ 'ਸੰਕਲਪ' ਕਿਹਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਅਰਥ ਤਹੱਈਆ, ਇਰਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨਾ। ਰੀਜ਼ੋਲਵ ਕਰਨਾ। ਕੌਨਸੈਪਟ ਦਾ ਠੇਠ ਅਨੁਵਾਦ ਸੰਬੋਧ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ।

ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ: ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਆਈਡੀਅਲਿਜ਼ਮ ਵਾਸਤੇ 'ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ' ਕਿਹਨੇ ਘੜਿਆ। ਇਹਦੀ ਗਿਰੀ ਆਈਡੀਆ ਯਾਨੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਸਲ ਅਨੁਵਾਦ ਬਣਦਾ ਹੈ: ਵਿਚਾਰਵਾਦ। ਹੀਗਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰਵਾਦ; ਨਾ ਕਿ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ। ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰਵਾਦ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਨੇਕ ਦਾਈਏ ਵਾਸਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਜਾਂ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਸਹੀ ਹੈ; ਪਰ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

ਸਭਿਆਚਾਰ: ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਕਲਚਰ ਦਾ ਸਿਰੇ ਦਾ ਕੁਚੱਜਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਸਿਵਿਲਾਈਜ਼ਡ ਬੀਹੇਵੀਅਰ = ਸਭਿਆ+ ਆਚਾਰ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਫੀਊਡਲ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ, ਫ਼ਾਸਿਸਟ ਵਰਗੇ ਨਜ਼ਾਮਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਲ ਧਿਆਨ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸੈੱਲ, ਟਿਸ਼ੂ, ਔਰਗਨ ਕਲਚਰ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਸੈੱਲ, ਟਿਸ਼ੂ, ਔਰਗਨ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਵੇਖੋ ਕਿ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਅਣਸਰਦੇ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਕਲਚਰ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਹਾਂ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੜਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਕਾਢ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਪਣਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹ ਲਓ:

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਲਚਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ 'ਸਭਿਆਚਾਰ' ਸਾਜਿਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 'ਬੰਗਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵੰਨਗੀ' (1934) ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਟਕਸਾਲੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

ਜੋਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੀ ਪੈਸਿਵ ਵੌਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ। ਇਹ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਿਮਰਤਾਵਸ ਲਿਖ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। (ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਮੈਂ ਸ਼ਬਦ ਬੜਾ ਸੋਚ ਕੇ ਝਿਜਕਦਿਆਂ ਵਰਤਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੀ ਮੈਂ-ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀ। ਉੱਜ ਹਉਮੈ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਮਾਸ ਹੈ — ਹਉਂ + ਮੈਂ। ਯਾਨੀ ਮੈਂ + ਮੈਂ.)

ਜੋਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਐਸੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਪਣਾ ਤਰਕ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੂਨੀ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਓਪਰੀ ਤੇ ਹਸਾਉਣੀ ਨਾ ਲੱਗੇ; ਸ਼ਬਦ ਸੌਖਿਆਂ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਬਦ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਚਦਾਂ ਯਾਨੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ।

ਜੋਸ਼ ਦੇ ਨਾ-ਚਲ-ਸਕੇ "ਅਣ-ਖਲੋਵੇ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ: ਉਡਣੀ (ਰੌਕਟ), ਅਟਾ-ਸੱਟਵੀ (ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਵਾਲੀ), ਅੱਜਵਾਂ, ਅਮਜ਼ਹਬੀ (ਸੈਕੂਲਰ, ਵਿਧਾਰਮਿਕ), ਦੁਨੀਆਵੀ (ਸੈਕੂਲਰ), ਹੁਣਵਾਂ, ਹਾਂਦਰ/ਹਾਂਦਰੂ (ਪੌਜ਼ਿਟਿਵ), ਨਾਂਹਦਰ/ਨਾਂਹਦਰੂ (ਨੈਗੇਟਿਵ), ਸਰੇਣੀ ਸੰਗਰਾਮ (ਕਲਾਸ ਸਟ੍ਰਗਲ), ਦਿਹਵਾਦ (ਸੋਟੀਰੀਅਲਿਜ਼ਮ), ਦਿਹਹੀਨ (ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਟ), ਅੰਦਰਮੂੰਹੀ (ਸਬਜੈਕਟਿਵ), ਬਾਹਰਮੂੰਹੀ (ਔਬਜੈਕਟਿਵ), ਅਗਾਖਤ (ਪ੍ਰੋਗ੍ਰੈਸਿਵ), ਪਿਛਾਖਤ (ਰੀਐਕਸ਼ਨਰੀ), ਨਾਵਲਚੂ (ਨਾਵਲਿਟ), ਭਵਿਖ ਨਕਸ਼ਾ (ਪਰਸਪੈਕਟਿਵ), ਵਧੌਤ (ਐਂਗਜ਼ੈਜਰੇਸ਼ਨ), ਸਿਰਜਈਆ (ਸਿਰਜਕ), ਸੀਉਣੀ (ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ), ਉਡਣਾ (ਰੌਕਟ), ਆਂਦ (ਇੰਪੋਰਟ), ਜਾਂਦ (ਐਕਸਪੋਰਟ), ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰੂ, ਬਾਨੂਣੂ, ਤਾਲਮੇਲਕ, ਖੜੌਂਦ (ਖੜੌਤ), ਖਿਤੌਈ (ਖਿੱਤੇ ਦਾ), ਮਿਲਵਰਤਨੀ (ਕੋਐਪ੍ਰੋਟਿਵ), ਮੌਕਿਆ-ਬਾਜ਼ੀ (ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ), ਲਿਖਾਵਨ (ਲਿਪੀ), ਵਿਆਕਰਣਕਾਰ, 'ਦਹਾਕਾ' ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਬਣਾਏ ਸ਼ਬਦ ਵੀਹਾਕਾ, ਤੀਹਾਕਾ।

ਉਪਰਲੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲ ਕੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਏ; ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਬਣਾ ਕੇ ਘੜੋ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਨਿਆਰੀ ਆਦਤ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਆਦਤ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਲਾਈ ਮੁਹਿੰਮ ਵੇਲੇ 'ਹਿੰਦੀਐਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਐਣ' ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਸੁਣੀਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਤੇ ਇਹ ਵੀ: ਮਹਿਸੂਸਣਾ, ਮਹਿਸੂਸਿਆ, ਨਵਿਆਇਆ। (ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਸ਼ਬਦ 'ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਟਕਸਾਲ' ਦੇ ਹਨ।)

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨੇ ਦੀ ਸੰਨ 1950 ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਘਾੜਤ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦੇਖੋ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚੋਂ ਜਿਤਨੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ **ਦੇਸੀਆਏ**, **ਪੰਜਾਬੀਆਏ** ਜਾਂ **ਤਦਭਵੇ** ਹਨ, ਓਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਦੇਸੀ ਭਾਖਾ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਏ।

— 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਬਿਸੇਖਤਾ', *ਜਿਤਿੰਦਰ ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਵਰ* (1950)

ਕਈਆਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਰੀਸੇ ਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਬਣਾ ਕੇ ਇਹ ਘੜੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ: ਅਨੁਵਾਦਣਾ, ਪੁਰਸਕਾਰਨਾ, ਲੱਛਣਾਉਂਦਾ, ਉਤਾਵਲਤਾ, ਪਿਆਰਨਾ (ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ), ਅਨੁਮਾਨਣਾ (ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ), ਤੱਰਜਮਾਉਣਾ (ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ)।

ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੀ ਜਗਿਆਸਾ ਜਾਗੀ ਕਿ ਇੰਜ ਸ਼ਬਦ ਘੜਨ ਦਾ ਤਰਕ ਲੱਭਿਆ ਜਾਵੇ; ਯਾਨੀ ਇਸ ਘਾੜਤ ਨੂੰ 'ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਿਆ' ਜਾਵੇ।

ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਨੁਸਖੇ ਘੋਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਇਹ ਫਿਕਰਾ ਬੋਲਿਆਂ ਕੋਈ ਕੀ ਸਮਝੇਗਾ: **ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਈ ਹਿੰਦੀਆਈ** ਪੰਜਾਬੀ। **ਦੇਸੀਆਏ**, **ਪੰਜਾਬੀਆਏ** ਜਾਂ **ਤਤਸਮੇ ਤਦਭਵੇ** ਸ਼ਬਦ। ਇਥੇ ਵਰਤੀ ਵਿਧੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਚਲੋ, ਮੰਨ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਰ ਨਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਬਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ: ਫ਼ਰੰਗੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ **ਕਬਜ਼ਾਉਣ** ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਹਰ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਕਿਤਾਬਾਂ **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੀਆਂ** ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੈੱਸ ਬਿਆਨ **ਨੱਥੀਆਇਆ** ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ **ਪੰਨਵਾਦਿਆ**।

ਇਹ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਣਾਏ ਸ਼ਬਦ ਬਾਹਲੇ ਓਪਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਬੇਤੁਕੇ ਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ। ਇਹਦੀ ਵਜਾਹ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਾੜਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਬੋਲੋ, ਤਿਵੇਂ ਲਿਖੋ

ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਲਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਵਰਗਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਮੰਤਰਜਾਪ ਸੁਣਿਆ: ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਜੱਗੋਂ ਨਿਆਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਬੋਲੀਏ, ਤਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਫੋਨੈਟਿਕ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ-ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਰ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੇ। ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਰਫ਼' ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਿਆ Rough ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਉਚਰਿਆਂ gh ਦੀ ਧੁਨੀ 'ਫ਼' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਜਿਵੇਂ ਬੋਲਣ-ਤਿਵੇਂ ਲਿਖਣ' ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਲੇਖਕ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਫੇਰ ਤਾਂ ਗੁਣਗੁਣਾ ਬਿੰਦੀਆਂ ਪਾਉਂਦਾ ਈ ਮਰ ਜਾਊ। ਜੇ ਕੋਈ ਚਾਕੂ ਨੂੰ ਕਾਚੂ ਬੋਲੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਲਿਖੇ?

ਹਾਲੇ ਤਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਐਸੀ ਕੋਈ ਲਿਪੀ ਈਜਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿਹੜੀ ਜਿਵੇਂ ਬੋਲੇ ਨੂੰ ਤਿਵੇਂ ਲਿਖਣ-ਬੋਲਣ ਜੋਗੀ ਹੋਵੇ। ਲਿਪੀ ਕੋਈ ਟੇਪ ਰੀਕਾਰਡਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਟਨ ਦਬਾਇਆਂ ਬੋਲਣ ਲਗ ਜਾਏ। ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਲਤਾ ਮੰਗੇਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਲਤਾ ਮੰਗੇ ਸ਼ੱਕਰ, ਮਾਰਕਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕਸ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਨੂੰ ਸੱਪ ਸ਼ਟ, ਅਨਰਥ ਨੂੰ ਅਨ ਰਥ, ਕਾਮਰਸ ਨੂੰ ਕਾਮ ਰਸ ਨਾ ਪੜ੍ਹੋ — ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਬਦ ਸਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਉਚਰਨ ਲਈ ਲੰਮੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਲੇ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਦਛੇਦ¹⁷ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ: ਪਦਵਿੰਛੇਦ) ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਓਦੋਂ ਪਾਠੀ ਜੁੜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਕੰਠ-ਕੀਤਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਜੁੜੇ-ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਸੁੱਧ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਤਪੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਅਪਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਲਹੌਰੀਏ ਇਸੇ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਉਠਾਲਣ ਵਿਚ ਔਖਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਤ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੇ ਅਭਿਆਸ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਸਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਸਮਝੇ ਤੇ ਬੋਲੇ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਜੋੜ ਇੱਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ:- 'ਆਲੂ ਬੁਖਾਰਾ' 'ਉਲੂ ਬੇਚਾਰਾ' ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਿਸ਼ੀ ਨਚੀਕੇਤਾ ਰਿਸ਼ੀ ਨੀਚ ਕੁਤੀਆ, ਸਰਵਰ ਸਰੂਰ, ਚੋਚੀ ਚੋਚੀ ਚੂਰੀ, ਛੱਤਰ ਛਿੱਤਰ, ਤੇਰਾ ਤੋਰ ਤੀਰ, ਪੈਰ ਪੀਰ, ਬੀੜੇ ਬੀੜੀ ਬੈਟਰੀ ਬਟੇਰੀ, ਮਲਕ ਮਿਲਕ ਮੁਲਕ, ਮੋਰ ਮੌਰ ਮੂਰ, ਕਿਤਾਬਚਾ ਕੁੱਤਾ-ਬੱਚਾ।

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ *ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ* (1953) ਵਿਚ ਇੰਜ ਦੱਸੀ ਹੈ:

ਫ਼ਾਰਸੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਕਸ਼ਤਾ ਲਿਪੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲਈ 'ਲਿਖੇ ਮੂਸਾ ਪੜ੍ਹੇ ਖੁਦਾ' ਦੀ ਕਹਾਵਤ ਚਲ ਪਈ ਹੈ। ਖੁਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ... ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ: ਸੱਯਦ ਅਲੀ ਬਿਲਗ੍ਰਾਮੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: ਪਹਿਲਵੀ ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਾਂਗ ਉਰਦੂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਭਾਗੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਦੂਜੀ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਬਦ (ਅਵਾਜ਼ਾਂ) ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਅਵਾਜ਼ ਲਈ ਕਈ-ਕਈ ਅੱਖਰ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ - ਸੇ, ਸੁਆਦ, ਸੀਨ ਵਗੈਰਾ। (ਸਫ਼ੇ 54-55)

¹⁷ “ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੌਂਡੇ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ 1913 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਰਲ ਕੇ ਪਦਛੇਦ ਕੀਤਾ। ਲੈ ਕੇ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀੜ ਛਪਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਬਾਅਦ 1953 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨੂੰ ਆਖ ਕੇ ਛਪਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਆ ਗਏ; ਚੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਲ ਰੁਲ ਗਈ। ਆਖਿਰ 1971 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਛਪ ਦਿੱਤੀ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਪਦਛੇਦ ਬੀੜ ਦੀ ਰੀਤ ਚੱਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।” (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਫੋਨ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, 7 ਜੁਲਾਈ 2023)। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ: ‘ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਿਨਾ ਪਦਛੇਦ ਕੀਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣਾ ਅਥਵਾ ਛਾਪਣਾ ਯੋਗਜ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਥੋੜੇ ਅਭਿਆਸ ਵਾਲਾ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ’।

ਫੁਟਕਲ

੯

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ / ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ / ਅੰਮਰਤ/ ਅਮ੍ਰਿਤ / ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਭਾਸ਼ਾਵਿਦ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੁਣ ਤਕ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਐੜੇ 'ਤੇ ਟਿੱਪੀ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਮਾਸ ਹੈ: ਅ+ਮ੍ਰਿਤ। ਅਗੇਤਰ ਅ ਦਾ ਭਾਵ ਨਾ ਹੈ; ਜੋ ਨਾ ਮਰੇ; ਅਮਰ। ਟਿੱਪੀ ਮ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਟਿੱਪੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਟਿੱਪੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਿਖਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ।

ਉਹ / ਇਹ

ਅੰਨਯ ਪੁਰਸ਼ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਹ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਜਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ:

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਸਾਦਾ, ਸੌਖਾ ਤੇ ਹਲਕਾ ਫੁਲ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ, ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵਹਿੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਨਦੀ ਵਾਂਗੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕੁਦਰਤੀ ਵੇਗ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖੂਬੀ ਉਹਦੇ ਪਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਨੇ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਤਰਕਾਰੀ ਸਦਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਵਾਰਤਕ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਗਏ। ... ਉਹਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਤੇ ਅਖਾਉਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਰਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਅਖਾਉਤਾਂ ਉਹਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਫਬਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਮੁਲੇ ਮਣਕੇ ਸੋਭਦੇ ਹਨ।

— ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਪਲ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ, 1954.

ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਨਯ ਪੁਰਸ਼ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਹ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਇਹ' ਵਰਤਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਉਹ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਕਰੋ ਜਾਂ ਪੜੋ, ਤਾਂ ਵਾਕ ਦਾ ਅਰਥ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਲਾ ਕਿਉਂ? ਇਸ ਤੋਂ ਬੰਦਿਆਂ, ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸੈਆਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਭਾਵ ਅਪਣੱਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਜਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ; ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੁਣ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। 'ਉਹ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੂਰੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਜਿਹਦੀ ਗੱਲ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੋਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਯਾਕਰਣ (1867) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: "ਇਹ, ਉਹ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁ ਬਚਨ ਏਹ ਓਹ ਨਿਸ਼ਚਯ ਵਾਚਕ ਹਨ। 'ਇਹ' ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਉਹ' ਦੂਰਵਰਤੀ।"

ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੈਨ ਨੂੰ ਸੰਨ 1941 ਵਿਚ ਛਪੀ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਤੇ ਉਹਦਾ ਲਿਟਰੇਚਰ ਦਾ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਤੇ ਇਹਦਾ ਲਿਟਰੇਚਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਨਾਂ / ਨਾਂਅ

ਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਫਾਲਤੂ ਦਾ ਲਾਇਆ ਅ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਕਾਢ ਸੀ। ਅਖਬਾਰ ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਰੀਸੇ ਕੁਝ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਵੀ ਨਾਂਅ ਲਿਖਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕੰਨੋ-ਬਿੰਦੀ ਨਾਲ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ — ਕਾਂ, ਗਾਂ, ਛਾਂ, ਤਾਂ, ਥਾਂ, ਮਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਅ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂਅ, ਕਾਂਅ, ਗਾਂਅ, ਛਾਂਅ, ਤਾਂਅ, ਥਾਂਅ, ਮਾਂਅ। ਨਵਾਂਅ ਜ਼ਮਾਅਨਾਅ।

ਪ੍ਰ / ਪਰ

ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੇਵ ਰਾਜ ਚਾਨਣਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿਗਬਾਣੀ (ਨਵਯੂਗ 1963) ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਰਲ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪੱਪੇ ਪੈਰ ਰਾਰਾ ਓਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਅੱਧਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹⁸

¹⁸ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੰਦਨ ਦਾ 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਰ' ਦੀ ਪੈਰ ਵਰਤੋਂ' ਲੇਖ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪਰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸੰਨ 1960 ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅਪਣੇ ਓਦੋਂ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪੁੱਤ ਅਮਰਜੀਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ: "...ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਬੱਚੇ ਉਤੇ ਅਜ਼ਮਾਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੱਚਾ ਅਜੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਭਾਸ਼ਣ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਦੱਸੇ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਣਾ, ਹਸਾਉਣਾ,

ਪ੍ਰ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ: ਅੱਗੇ ਦਾ, ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ, ਅਤਿਅੰਤ। ਪਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ: ਦੂਰ ਦਾ, ਦੂਸਰਾ, ਪਰੇ, ਪਰਾਇਆ।

ਰਿਗਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦਕਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਰੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿਚ ਪਰ ਵਰਤਿਆ: ਪਰਸ਼ਾਦ, ਪਰਸੰਸਾ, ਪਰਸੰਗ, ਪਰਸੰਨ, ਪਰਧਾਨ, ਪਰਚਲਿਤ, ਪਰਚਾਰ, ਪਰਬੰਧ, ਪਰਭਾਵ।

ਸਫਾ 82 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਫ਼ਿਕਰੇ ਵਿਚ ਪਰਸੰਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੀ।

ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਦੋਵੇਂ ਅਨੁਵਾਦਕ ਅੱਧੇ ਦੀ ਥਾਂ ਪੂਰਾ ਰਾਗ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿੰਦੇ।

ਚਾਹਾਂਗਾ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਕੰਸ਼ I would like to say ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚਿਆਂ ਇੰਜ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ/ ਚਾਹਾਂਗੀ...। ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਇਹ ਬਣਦੀ ਹੈ: ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ/ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।

“ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗੇ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਕਿਵੇਂ ਅਹੁਤਦੀ ਹੈ...ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਕੀ ਹੈ।” — ਰਿਗਬਾਣੀ (ਨਵਯੁਗ 1963).

ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ: “ਅਸੀਂ (ਇਥੇ) ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ...”

ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ / ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਕੰਸ਼ I am going to say ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚਿਆਂ ਇੰਜ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: ਮੈਂ ਕਹਿਣ ਜਾ ਰਿਹਾ/ਰਹੀ ਹਾਂ। ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਇਹ ਬਣਦੀ ਹੈ: ਮੈਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ/ਮੈਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਹਾਂ।

ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ-ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ। ਇਹਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਲ 2024-2025 ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਵਿਚ 75 ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਇੰਜ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ: “ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਚੋਣ ਸੈਸ਼ਨ 2024-2025 ਲਈ 3 ਮਾਰਚ 2024 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।”

ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ: ...ਚੋਣ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ/ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ/ਹੋਣੀ ਹੈ/ਹੋਵੇਗੀ।

ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦੇ ਓ?

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਕੰਸ਼ How do you take it? ਜਾਂ What is your take on it? ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਸਾਰੇ ਅਖਬਾਰ, ਰੇਡੀਓ, ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲ ‘ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦੇ ਓ?’ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬਣਦੀ ਹੈ: ਤੁਹਾਡੀ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਰਾਏ ਹੈ? ਜਾਂ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਰਾਏ ਹੈ? ਜਾਂ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ?

ਉਸਦਾ / ਉਹਦਾ

ਉਸਦਾ, ਇਸਦਾ, ਕਿਸਦਾ, ਜਿਸਦਾ – ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਸੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਨਹੀਂ; ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਥਾਂ ਹਾਹਾ ਠੇਠ ਧੂਨੀ ਹੈ: ਉਹਦਾ, ਇਹਦਾ, ਕਿਹਦਾ, ਜਿਹਦਾ।

ਸਹੀ ਅੱਖਰਜੋੜ

ਚਲੰਤ

ਸਹੀ

ਸਹੀ ਅਤੇ ਠੀਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨਾ। ਅਜ ਉਹੋ ਬੱਚਾ ਅੱਠਵੀਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇਗਾ, ਠੀਕ ਬੋਲੇਗਾ। ਸਗੋਂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਗਲਤ ਬੋਲੀਏ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਠੀਕ ਬੋਲਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰੇਗਾ।” — ਅ.

ਉਹਨਾਂ	ਉਨ੍ਹਾਂ
ਇਹਨਾਂ	ਇਨ੍ਹਾਂ
ਕਿਹਨਾਂ	ਕਿਨ੍ਹਾਂ
ਜਿਹਨਾਂ	ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਅਜੇਹਾ	ਇਜੇਹਾ (ਇਹੋ+ਜਿਹਾ)
ਆਪਣਾ	ਅਪਣਾ (ਅਸੀਂ ਬੋਲਣ ਵੇਲੇ ਐਤੋ ਨੂੰ ਕੰਨਾ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ। ਇਹ ਮੱਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।)
ਸਫਲ	ਸਫਲ (ਸ+ਫਲ). ਫਲ ਦੀ ਧਾਤੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ
ਕਿਲ੍ਹਾ	ਕਿਲਾ (ਅਰਬੀ)
ਜੇਲ੍ਹ ਜਿਹਲ ਜੇਹਲ	ਜੇਲ Jail
ਜਿਲ੍ਹਾ	ਜਿਲਾ (ਅਰਬੀ)
ਫੇਲ੍ਹ ਫਿਹਲ ਫੇਹਲ	ਫੇਲ Fail

(ਜੇਲ ਫੇਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ. ਵਿਚ H ਹਾਹਾ ਘੁਸੇਤਨਾ ਗਲਤ ਹੈ।)

ਉੱਝ	ਉੱਜ / ਉੱਵ
ਇੱਝ	ਇੱਜ / ਇੱਵ
ਕਿੱਝ	ਕਿੱਜ / ਕਿੱਵ

ਵਿਰਾਮਚਿੰਨ੍ਹ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਸਰ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਫਿਕਰੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੁੜਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਛੇਦ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਰਾਮਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਮਚਿੰਨ੍ਹ (ਪੰਕਚੂਏਸ਼ਨ) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀ, ਅਧਿਆਪਕ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ; ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਰਧ-ਵਿਰਾਮ (;) ਕੋਈ ਵਰਤਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਫੁੱਲਸਟੋਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਵੀ ਦੋ ਡੰਡੀਆਂ (||) ਵਾਲਾ। ਹੁਣ ਇੱਕੋ ਡੰਡੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕਿਹਨੇ ਕਦੋਂ ਕਿਵੇਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ? ਦੋ ਡੰਡੀਆਂ ਜਾਂ ਇਕ ਡੰਡੀ ਦਾ ਤਰਕ ਕੀ ਸੀ? ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਵਾਲੇ ਸਿੱਕੇ ਵਿਚ ਢਲੇ ਅੱਖਰ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਹੱਥੀਂ ਜੋੜਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ, ਸਮਾਂ ਤੇ ਥਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ 1970' ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਬਿੰਦੀ ਵਾਲਾ ਫੁਲਸਟੋਪ (.) ਵਰਤਣ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਜਿਹਦੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਤੇ ਹੁਣ ਅਸਲ ਬਚੀ ਰਹਿ-ਗਈ ਇੱਕੋ ਡੰਡੀ ਹਰ ਥਾਂ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕ ਵਿ ਤਾ ਵਾਂ

ਅ ਮ ਰ ਜੀ ਤ ਚੰ ਦ ਨ

ੴ

ਅੱਖਰ • ਸ਼ਬਦ • ਵਿਆਕਰਣ • ਵਾਦ • ਅਨੁਵਾਦ

ੳ	ਅ	ੜ	ਸ	ੜ
ਕ	ਖ	ਗ	ਘ	ਙ
ਚ	ਛ	ਜ	ਝ	ਞ
ਟ	ਠ	ਡ	ਢ	ਣ
ਤ	ਥ	ਦ	ਧ	ਨ
ਪ	ਫ	ਬ	ਭ	ਮ
ਯ	ਰ	ਲ	ਲ਼	ੜ
ਕ਼	ਕ਼ੀ	ਕ਼ਿ	ਕ਼ੁ	ਕ਼ੌ

16ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਾਲੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗੁਰਮੁਖੀ.
ਇਹ ਨਮੂਨਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ

...

ਪਿਤਾ ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਿਰਾ ਹੱਥ ਲੈ ਕੇ
ਪਹਿਲ-ਪ੍ਰਥਮਾ ਅੱਖਰ ਓ ਲਿਖਦਾ

ਮੈਂ ਜੋ ਵੀ ਲਿਖਦਾਂ
ਲਿਖਦਾਂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਖੁਣਿਆ ਢੇਰ-ਢੇਰ ਕੇ
ਮੈਂ ਅਵਾਣਾ ਪਿਤਰਾਂ ਦੇ, ਪੈਂਤੀ ਦੇ ਪਾਏ
ਪੂਰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਗੂੜ੍ਹਾ-ਗੂੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਜਾਵਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦਸਤਖਤ

ਜਦ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਿਆ, ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੀ ਫੋਟੋ ਥੱਲੇ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਦਸਤਖਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਸਨ

ਐਤਾ ਮੱਮਾ ਰਾਰਾ
ਜੱਜੇ ਨੂੰ ਬਿਹਾਰੀ ਤੱਤਾ
ਘੱਗੇ ਪਹਿਲੇ ਸੱਸਾ
ਸਿਰ 'ਤੇ ਜੂਤੇ ਵਰਗੀ ਟਿੱਪੀ
ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ
ਫੇਰ ਸ਼ਿਕੁਸਤਾ — ਜਿਉਂ ਲੀਕ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੀ
ਵਹਿਣੇ ਲੱਗੀ
ਲੰਮੀ ਲੰਮੀ ਨਦੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਲੀਕ ਜਿਵੇਂ —
ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ
ਪੂੰਛਾਂ ਵਾਲਾ ਸੁਰਮਾ
ਵਿਚ ਜਾਗਦਾ ਤਾ-ਉਮਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ
ਭੈਣ ਦੀ ਕੱਚੀ ਚੱਦਰ ਉੱਤੇ ਹਰੀ ਵੇਲ ਦੀ ਪੱਤੀ

ਝੋਲੀ ਪਈਆਂ
ਕਾਗਤ ਅਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕਲਮ ਦਵਾਤਾਂ
ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ

ਕੀ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਦਸਖਤ ਕੀਤੇ
ਯਾਦ ਨਹੀਂ
ਯਾਦ ਇਹਾ ਹੈ —
ਪਿਤਾ ਸਿਖਾਏ ਅੱਖਰ ਕਿਹੜੇ
ਕਿਵੇਂ ਨੇ ਪਾਏ
ਅਰਥ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਸਮਝ ਨ ਆਏ
ਸਮਝ ਵੀ ਆਵਣ, ਦੱਸੇ ਨ ਜਾਣੇ

ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਕੈਸਾ ਕਾਜ ਰਚਾਇਆ
ਨਾਮ ਦਾਨ ਵਰਦਾਨ ਬਿਆਇਆ
ਜਨਮ ਜਨਮ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ
ਕੇਸ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਨਿਭਣਾ
ਓਹੀਓ ਰਹਿਣਾ
ਬਾਕੀ ਖਾਕੁ ਸਮਾਣਾ॥

ਸਾਹ ਪੰਜਾਬੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਾਹ ਲੈਨਾਂ ਹਾਂ

ਮੈਂ ਜੀਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵੇ

ਪਵਣ ਲਹੂ ਵਿਚ ਆਂਦੀ
ਗਰਦਿਸ਼ ਕਰਦਾ
ਸਿੱਧਾ ਧੌਂ ਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ
ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ
ਲੈ ਕੇ ਸੋਆਂ ਚੰਗੀਆਂ
ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਕਰਦਾ
ਧੜਕਣ ਸੁਣਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਚ

ਲਹੂ ਮਿਰੇ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਦੀ ਬੋਲੀ ਮੇਰੀ
ਮੈਲ ਵੀ ਲੇਖੇ ਲਗਦੀ
ਕਦੇ ਹਾਸਾ ਕਦੇ ਹਉਕਾ ਬਣਕੇ
ਚੁੱਪ ਵੀ ਵਰਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਚ

ਜੀਵਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਰਖਦਾ ਸਾਹ ਮਿਰਾ
ਅੰਤਿਮ ਸਾਹ ਵੀ ਲੈਣਾ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ

ਸਾਹ ਮਿਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਂਦਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ

ਗੁਰਮੁਖੀ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ
ਪੰਚਮੁਖੀ
ਕੰਚਮੁਖੀ
ਭਗਨਮੁਖੀ
ਹੈ ਪਵਨਮੁਖੀ।
ਜਲਮੁਖੀ
ਬਲਮੁਖੀ
ਹੈ ਨਭਮੁਖੀ।
ਮੌਨਮੁਖੀ
ਯੌਨਮੁਖੀ
ਹੈ ਮਾਤਮੁਖੀ।
ਹਰ ਜਾਤਿਮੁਖੀ
ਪੁਸ਼ਪਮੁਖੀ
ਲਿਪਤਮੁਖੀ
ਹੈ ਸੁਪਤਮੁਖੀ।
ਸ੍ਰੂਪਨਮੁਖੀ
ਹੈ ਸੂਰਯਮੁਖੀ
ਜਾਗ ਜਾਗ
ਹੇ ਦਹਮੁਖ ਮੰਡਲ॥

ਕ ਤੇ ਵ

ਕੰਕਾ ਵੰਵਾ
ਹੰਸ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਪੈਂਤੀਪੁਰ ਵਿਚ
ਸੰਕਦੇ ਚੁਪਚੁਪੀਤੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਦੇ
ਸਭ ਕੁਛ ਸੁਣਦੇ
ਲੱਗਦਾ ਏਦਾਂ ਪਰ ਰੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹਨ
ਕਦੇ ਬੋਲਦੇ ਨਾਪ ਤੋਲ ਕੇ
ਕਰਦੇ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ
ਹੈ ਨੇ ਜਿਉਂ ਭਰੇ-ਭਰਾਏ ਭਾਂਡੇ
ਜਦ ਬੋਲਣ ਜਲਤਰੰਗ ਵੱਜਦਾ ਹੈ
ਸੁਰ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ
ਸੁਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ
ਗੂੰਜ ਪਾਰ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਜਾਂਦੀ
ਸੁਣਦੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ
ਸੁੰਢੇ ਰਾਹਵੀਂ ਰੋਣਕ ਲੱਗਦੀ
ਸੱਜਣ ਨਿਰਅੰਵਣ ਆਵੇ ਆਪਾ ਵੰਵਦਾ
ਵੰਕਾਂ ਛਣਕਣ ਕੰਕਣ ਛਣਕਣ
ਅੰਕਣ ਵਿਹੜੇ
ਪੁੱਤ ਪਿਉ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾਉਂਦਾ ਹੱਸਦਾ ਨੱਸਦਾ
ਵੰ ਵੰ ਵਾਂ
ਹੰਸਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਜਦ ਉੜਦੀ
ਕੰਕਾ ਵੰਵਾ

•

ਗੁਰੁਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਮੂਜਬ ਕ ਤੇ ਵ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹਨ। ਕ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ — ਭੋਗ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਛੁਹ, ਭੈਰੋਂ ਦੇਵ.
ਵ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ — ਗਾਉਣਾ, ਬੈਲ, ਤਿਰਛੀ ਚਾਲ, ਘੁਰਘੁਰ.

* ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਾਲੀ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਬੇਕਿਰਕ ਫਤਵਾ ਲਿਖ ਘੱਤਿਆ ਕਿ ਕ ਤੇ ਵ ਅੱਖਰ ਪੈਂਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ. (ਸਫਾ 20).

ਇਸ ਬੋਲੀ ਅੰਦਰ

ਇਸ ਬੋਲੀ ਅੰਦਰ
ਹਰ ਕਿਰਿਆ 'ਹੁੰਦੀ' ਹੈ
ਹਰ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮਤਲਬ
ਹੋਣਾ ਜੀਉਣਾ
ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਤ ਵੀ ਹੋਣਾ ਜੀਉਣਾ ਹੁੰਦੀ

ਵਿਆਕਰਣ ਤਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ

ਇਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਦਸੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲ ਕੇ
ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਭਾਲਣ ਇਸ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ

ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ
ਸੱਚ ਅਮਰਤਵ ਤੇ ਰੱਬ ਆਪੂੰ

ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਹੈ
ਹੋਵਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ

ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਜ਼ਾਹਰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ
ਅੱਖਰ ਸੁਰ ਤੇ ਰੇਖਾ
ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਪੰਜਾ

ਚੁੱਪ ਦਾ ਗੀਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਧੂਨੀ ਦਾ ਹੈ ਵਕਫਾ
ਉਹ ਰਸਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨਾਹੀਂ
ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿੱਖੀ ਚਿੱਠੀ ਸਿੱਧੀ ਬੇਗਮਪੁਰ ਜਾ ਡਿਗਦੀ ਹੈ
ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਂਦਾ

ਇਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਲੀਲਾ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ

ਵਾਦ-ਅਨੁਵਾਦ

ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ

ਬਲਦੀ ਉਂਗਲ ਜੋ ਵੀ ਲਿਖਿਆ

ਲਹੂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਰੂਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ

ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਰਚਿਆ ਰਸਿਆ ਰਗ ਰਗ ਅੰਦਰ

ਜੋ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ —

ਤਾਸੀਰ ਪਾਣੀ ਦੀ

ਤੋਰ ਮਜਾਜੀ

ਸੰਦ ਤੇ ਭਾਂਡੇ

ਇੱਕੋ ਘਰ ਦੇ ਜੀਅ

ਜੋ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ —

ਰੰਗ ਆਕਾਸ਼ੀ

ਮਹਿਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ

ਸੇਜਲ ਅੱਖੀਆਂ

ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਨਿੱਘ

ਕੂਕ ਪੰਛੀ ਦੀ

ਜਦ ਗੀਤ ਅਪਣਾ ਵਿਚ ਪਰਾਈ ਬੋਲੀ ਢਲਦਾ —

ਵਾਦ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ ਹੁੰਦਾ

ਆਂਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੂਚਾ ਨਿਕਲੇ

ਬੀਅ ਗਲ ਕੇ ਹੀ ਉੱਗਦਾ ਹੈ

ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਮਿੱਟੀ

ਹੱਥ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਝਾਤ ਆਖਦੇ

ਖਾਮੋਸ਼ ਪਰਿੰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮਿਲਦੇ

ਹਮ ਘਰ ਸਾਜਨ ਆਂਦੇ

ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਜਾਗ ਹੈ ਲੱਗਦਾ

ਰੁੱਖ ਅਪਣੇ ਬੀਅ ਛੰਡਦਾ ਹੈ

ਨੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਬੰਦਾ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜ ਕੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗਦਾ

ਦੋ ਮੰਡਲਾਂ ਦੇ ਜੀਅ ਰਲ ਬਹਿੰਦੇ ਕਿਛੁ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿਛੁ ਸੁਣਦੇ

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਮੱਕੇ ਅੰਦਰ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਹੈ ਗੋਸ਼ਟਿ ਕਰਦਾ

ਛੁੱਟੀ ਕੱਟਣ ਆਇਆ ਫੌਜੀ, ਮਾਂ ਅਪਣੀ ਨਾ' ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬਾਤੋਂ ਕਰਤਾ

ਕਵੀ ਸਵਾਮੀ* ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰੋਂਦਾ

ਕੀਟਪਤੰਗਾ ਪਾਲ ਘਰੀਣੀ ਉਹਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵਰਗਾ ਕਰਦੀ

ਨਦੀ ਦਾ ਕੰਢਾ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਦਾ

ਪਹਿਲਾ ਢਾਹ ਕੇ ਨਵਾਂ ਰੇਤ ਦਾ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਬੱਚਾ

ਹਾਲ ਗੀਤ ਦਾ ਜਾਣ ਕੇ ਹੋਏ ਬੇਘਰ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ

ਜਦ ਘਰ ਖੁੱਸਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਖੁੱਸਦਾ

ਜੋ ਵੀ ਬਚਦਾ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਾੰਘ ਹੈ ਬਚਦੀ

ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਘਰ ਨਵਾਂ ਫਿਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

* ਮਹਾਕਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਪਰ੍ਰਫ਼ ਦੀ ਗਲਤੀ

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਖਰ ਆ ਬੈਠਾ
ਜੋ ਇਸਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਬੀੜਨ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਅੱਖਰ ਰੱਖਿਆ
ਅਣਜਾਣਦਿਆਂ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛਾਪਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਚਿਤ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਸੀ

ਪੜ੍ਹਨੇ ਵਾਲਾ ਫਿਰ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਇਸ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ
ਜੋ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸੀ ਸੋਚ ਕੇ ਲਿਖਿਆ

ਉਹ ਇੰਜ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਓ ਨਹੀਂ ਓ ਹੈ
ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹ ਹੈ

ਜੋ ਅੱਖਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਹੁਣ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ

ਸਮਯ ਛਾਨਤਾ ਹੈ

ਮਾਰੀਆ ਨੇਜ਼ਯੈਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਂ

ਸਮਯ ਛਾਨਤਾ ਹੈ ਸ਼ਬਦ
ਬੋਏ ਪੂਰਵਜੋਂ ਕੇ
ਦਾਨੇ ਰਿਜ਼ਕ ਕੇ
ਉਗੇ ਧਰਤੀ ਮੇਂ
ਸਨੇ ਮਿੱਟੀ ਸੇ
ਗਿਰਤੀ ਹੈ ਧੂਨੀ
ਮੌਨ ਛਿਦਰੋਂ ਸੇ
ਧਰਾ ਪਰ ਵਾਪਿਸ
ਕਿਤਨੇ ਹੈਂ ਰੰਗ
ਜਿਨਕੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ
ਸੁਨਹਰੀ ਕਣ ਵਾਣੀ ਕੇ
ਧਾਰਤਾ ਹੈ ਉਨਹੋਂ ਸਮਯ
ਸਮਯ ਛਾਨਤਾ ਹੈ

ਜਨਤੀ ਹੈ ਮਾਂ
ਬੋਲੀ ਦੂਧ ਲਹੂ ਕੀ
ਹੁਏ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਅਪਨੇ ਆਪ
ਏਕ ਤਰਫ਼ ਕੰਕਰ
ਏਕ ਤਰਫ਼ ਦਾਨੇ ਖਾਨੇ ਕੇ
ਸਮਯ ਛਾਨਤਾ ਹੈ

ਸਮਯ ਜਾਨਤਾ ਹੈ

* ਹੰਗਰੀ ਦੇਸ ਦੀ ਹਿੰਦ-ਵਿਗਿਆਨਣ ਮੇਰੀ ਮੇਲਣ ਮਾਰੀਆ ਨੇਜ਼ਯੈਸ਼ੀ ਨੇ ਸਤੰਬਰ 1999 ਵਿਚ ਲੰਦਨ 'ਚ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵ ਹਿੰਦੀ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ: ਸਮਯ (ਭਾਸ਼ਾ ਕੋ) ਛਾਨਤਾ ਹੈ.

ਬਿੰਦੀ

ਬਿੰਦੀ ਵਾਲੀ ਮਿੱਠੇ ਜਿਦ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ
ਜਦ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ —
ਮੈਂ ਨਾ ਬਿੰਦੀ ਲਾਂਦੀ ਜੱਜੇ ਥੱਲੇ
ਨਾ ਲਿਖਾਂ ਨਾ ਬੋਲਾਂ ਜਿਦ ਨੂੰ ਜਿਦ
ਸੁਧ ਉੱਚਾਰਣ ਭਲਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਗਿਆਨੀ ਜੀ
ਬੋਲਣ ਦਿਓ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜੀਅ ਵਿਚ ਆਏ ਬੋਲੀ ਜਾਏ

ਬਗੈਰ ਬਿੰਦੀ ਦੇ
ਜੁਲਮ ਜੁਲਮ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ
ਜੁਲਮ ਬੋਲਿਆਂ ਘਟਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਜੁਲਮ ਬੋਲਿਆਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ
ਜਾਲਮ ਜੀ

ਜਿਵੇਂ ਬੋਲਣਾ ਤਿਵੇਂ ਲਿਖੀਣਾ
ਕੋਈ ਜੁਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਜਰਾ ਦੱਸੋ ਤਾਂ ਸਹੀ
ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ ਪੈਂਦਾ ਜੇਰ ਜਬਰ ਦਾ
ਬੋਲੀ ਓਹੀਓ ਹੁੰਦੀ
ਜਿਹਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਬੋਲਣ
ਬਾਲਮ ਜੀ

ਮਿੱਠੇ ਏਦਾਂ ਸਾਰੀ ਜਿਦ ਪੁਗਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ
ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸੱਧਰਾਂ ਦੀ

ਕਾਲ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਹੋਗੇ?

ਇਹ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਹੈ
ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ
ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ —
ਜੋ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਘਟਦਾ ਹੈ ਘਟ ਜਾਣਾ ਹੈ

ਤੁਸੀਂ ਰਹੋਗੇ
'ਗੇ' ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਹੈ
ਅਗਲਾ ਪਲ ਜਾਂ ਅਗਲੀ ਸਦੀ
ਰਹੋਗੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ — ਰਹਿ
ਰਹਿ ਦਾ ਮਤਲਬ — ਜੀਵਨ ਹੈ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਮਰਨਾ ਨਾ

ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਅਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਏ ਹੋ
ਏਥੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿਹੜੇ ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ ਰਹੋਗੇ?
ਘੜੀ ਪਲ ਹਫ਼ਤਾ ਕਿੰਨੇ-ਕੁ ਸਾਲ?

ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਮਰਜ਼ੀ ਰਹੋ
ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਬੂਹੇ-ਬਾਰੀਆਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਜਾਣਾ
— ਪਿੱਛੇ ਕੁਛ ਰਹਿ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ?

ਇਸ ਵਾਕ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਫੇਰ ਕਰਾਂਗੇ —
ਤੁਸੀਂ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ-ਲੰਘਦੇ-ਵੜਦੇ
ਉੱਠਦੇ-ਬਹਿੰਦੇ-ਮਿਲਦੇ-ਗਿਲਦੇ-ਰਿਹਾ-ਕਰੋ¹⁹

¹⁹ Stay in touch ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ. ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕੋ ਕਿਰਿਆ Stay ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਸ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ. ਇਸ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ - ਫ਼ੋਨ ਕਰਨ - ਈਮੇਲ ਘੱਲਣ ਦਾ ਤਰਲਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ.

GRAMMAR OF BEING²⁰

God uttered a word: کن *Kun*²¹ Be — and it was.

Be is the seed of all verbs.

So many verbs make a noun.

The noun is the fruit.

The seed ripened waiting to be sown again.

It's the end of the continuous verb
happening in the present perfect
all the time.

The noun is the ultimate verb
of conception of bearing that reaches its end
of no end.

The pyramid rests on the triangled tense.

The noun is the point on the pyramid top
where the journey starts towards the timeless
in the present.

•

From: John Berger
Date: 19 January 2015 at 18:30
Subject: your poem
To: amarjitchandan@gmail.com

Amarjit

Your poem [Grammar of Being] is wonderful, and like a range of mountains takes us very far, to where the little remark of mine was pointing.

Thank you thank you, I embrace you

John

²⁰ ਮੂਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ.

²¹ Kun کن is an Arabic word for the act of manifesting, existing or being and consisting of the letters Kāph and Nun (letter). 'Kun fa-yakūnu' has its reference in the Qur'an cited as a symbol or sign of God's mystical creative power. The verse is from the Quranic chapter, Surah Yasin. — *Wikipedia*

ਅੰਤਿਕਾ

ੴ

ਪੁਸਤਕ ਪਾਠ ਬਿਆਕਰਣ ਵਖਾਣੈ ਸੰਧਿਆ ਕਰਮ ਤਿਕਾਲ ਕਰੈ॥
ਬਿਨ ਗੁਰ ਸਬਦ ਮੁਕਤਿ ਕਹਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਉਰਤਿ ਮਰੈ॥

— ਭੈਰੋ ਮਹਲਾ ੧

ੴ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਪੰਜਾਬੀ ਬੜਾਕਰਣ

ੴ

ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਰ ਨਿਯਮ ਅਰ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਦੀ ਜੜ੍ਹ।
ਸੋ ਜਾਣੇ ਜਿਸ ਨੇ ਲਿਆ ਬੜਾਕਰਣ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ॥

ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਖੇ ਬੁਧਿਮਾਨੀ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਨਿਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਪਾਯ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਨੋਰਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਭਾਖਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਇੱਕ ਦੇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਇੱਕ ਭਾਖਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਦੀ ਭਾਖਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਦਯਾ ਨਾਲ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਖਾ ਸੁੱਧ ਲਿਖੀ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੜਾਕਰਣ ਸੱਦਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ, 1867 ਈਸਵੀ

ਪੰਜਵੀਂ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫ਼੍ਰੰਸ ਤੇ ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ
ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ
ਸਿਆਲਕੋਟ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1912

ੴ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ੴ

ਬੋਲੀ ਸਾਡੀ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ, ਇਸਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰੋ ਸ਼ਤਾਬੀ,
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਸੀ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬੀ, ਧੱਕੇ ਖਾਵੋਗੇ ਦਰ ਦਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧॥

ਇਹ ਬੋਲੀ ਹੈ ਬਹੁਤ ਪਯਾਰੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਲੇ ਲੋਕੀ ਸਾਰੀ,
ਜੇਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਹਿਣ ਗੁਆਰੀ, ਬੋਲੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਬਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੨॥

ਕਈ ਕਹਿਣ ਉਰਦੂ ਹੈ ਚੰਗੀ, ਕਈ ਕੂਕਦੇ ਹਿੰਦੀ ਹਿੰਦੀ,
ਜਿੰਨੇ ਮੂੰਹ ਭਾਖਿਆ ਹੈ ਉੱਨੀ, ਬੇ ਸਮਝੇ ਕਰਦੇ ਬੜ ਬੜ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੩॥

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਲਖਨਊ ਆਗਰਾ, ਦਿੱਲੀ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਇਟਾਵਾ,
ਮਥਰਾ ਕਾਂਸੀ ਅਤੇ ਅਜੁਧਾ, ਹਨ ਉਰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਘਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੪॥

ਪਿੰਡੀ ਜੇਹਲਮ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸ਼ਾਹਲਕੋਟ ਗੁਜਰਾਤ ਬਟਾਲਾ,
ਹੈ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਮਹਾਂ ਤੀਰਥ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੫॥

ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ ਪਸ਼ੌਰ ਜਲੰਧਰ, ਬੜੇ ਨਗਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਦਰ,
ਹਨ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੰਦਰ, ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਨਾਰੀ ਨਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੬॥

ਬਾਹਰ ਬਾਬੂ ਗਿਟ ਮਿਟ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਜਦ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦ੍ਰ ਵੜਦਾ,
ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੀ ਲੜ ਫੜਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਹੋਵਨ ਹੋਰ ਹੁਨਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੭॥

ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਪੰਡਤ ਗੜਾਨੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਭਰਦੇ ਪਾਨੀ,
ਕਹਿੰਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਇਸ ਦੇ ਤੁਲ ਨ ਹੋਰ ਉਚਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੮॥

ਪਰ ਜਦ ਕੁਝ ਆਖੇ ਪੰਡਤਾਣੀ, ਛੋਟਾ ਬਾਲਕ ਕੁੜੀ ਅਵਾਣੀ,
ਕਿਉਂ ਨ ਬਾਤ ਕਹਿਣ ਮਨ ਭਾਣੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਧਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੯॥

ਐਸੇ ਬੀ ਹਨ ਸਾਡੇ ਭਾਈ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸੰਗ ਪ੍ਰੀਤ ਲਗਾਈ,
ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਰ ਬੁਰਿਆਈ, ਨਾਲ ਅਸਾਡੇ ਪੈਂਦੇ ਲੜ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੦॥

ਪਰ ਨਹੀਂ ਧੜਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਯਾ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਨ੍ਹੇ ਵਧਾਯਾ,

ਮਾਤ ਗ੍ਰੀਕ ਲੈਟਿਨ ਨੂੰ ਪਾਯਾ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਕੋਠਾ ਭਰ?
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੧॥

ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉੱਦਮ, ਪੁਸਤਕ ਰਚਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਰਦਮ,
ਦੇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੁ ਉੱਤਮ, ਝੱਟ ਉਲਟਾਵਣ ਹਿੰਮਤ ਕਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੨॥

ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਿਆ ਬਾਹਲੀ ਪਾਈ,
ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਵਧਾਈ, ਐਵੇਂ ਝੂਠੀ ਮਾਰਨ ਫੜ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੩॥

ਦੇਸ ਉੱਨਤੀ ਜੇ ਹੈ ਕਰਨਾ, ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਘਰ ਭਰਨਾ,
ਬੇ ਸਮਝਾਂ ਤੋਂ ਮੂਲ ਨਾ ਡਰਨਾ, ਹੋਸੀ ਬਹੁਤ ਤੁਸਾਡੀ ਦਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੪॥

ਵਿਚ ਭਰਾਵਾਂ ਜਦ ਮੂੰਹ ਖੋਲੋ, ਬਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਰ ਨ ਬੋਲੋ,
ਨੱਠੋ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਕੋਲੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਜਾਓ ਨਾ ਡਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੫॥

ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਜੇ ਦੁਰਕਾਰੀ, ਦਰ ਦਰ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਭਿਖਾਰੀ,
ਫਿਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗੀ ਭਾਰੀ, ਹੋ ਜਾਸੇ ਪੰਖੀ ਬੇ ਪਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੬॥

ਧੰਨ ਮਹਾਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੈ ਰਖਵਾਲਾ,
ਭਲਾ ਦੇਸ ਦਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਹੋ ਨਾਰੀ ਨਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੭॥

ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਇਹ ਬਿਨਤੀ ਕਰਦਾ, ਛੱਡ ਆਸਰਾ ਦੂਏ ਘਰ ਦਾ,
ਬਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕੰਮ ਨਾ ਸਰਦਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰ।
ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੋ ਘਰ॥੧੮॥

—੦—

ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ
ਨਾਰਮਲ ਸਕੂਲ, ਜਾਲੰਧਰ

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ

ੴ

ਕਵੀਆਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ

ਭਾਸ਼ਾ (ਬੋਲੀ) ਰਸ, ਆਦਿ ਕਾਵਜ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ 'ਸਾਹਿਤਜ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਵੀ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਅਰ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਧਾਤੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਲਈ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਕਵੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਅਸੀਂ ਦੇਖਣਾ ਤੇ ਵੇਖਣਾ ਸ਼ਬਦ ਹੋਣ ਤੇ ਬੋਲਦੇ ਅਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਦੇਖਣਾ ਕੇਵਲ ਨੇੜਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਵੇਖਣਾ ਨੇੜਾਂ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬੁਧਿ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਾ ਭੀ ਹੈ²²। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਤਰ ਨੂੰ ਉਤ੍ਰ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ ਨੂੰ ਤਿਰੀ ਮਿਰੀ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੂੰ ਪਰਤਾਪ, ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜਾਂ ਪਰਸਾਦ, ਸਰਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰਬ, ਸ੍ਰੀ ਨੂੰ ਸਿਰੀ ਆਦਿਕ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਸਿਆਣੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਕਾਵਜ ਵਿਚ ਭੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਦਿ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਬਦਲ ਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ:- ਵਿਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਖ ਲਿਖਣਾ ਸਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਸ਼ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਮਨੁਸ਼ਜ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਲਿਖਣਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁਸ਼ਜ ਅਨਰਥ ਹੈ। ਕਰਜ਼ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਜ ਲਿਖਣਾ ਅਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕਰਜ਼ ਮਹਾਨ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ...ਆਦਿ। ...

ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਵੀ ਸਰਵੱਗਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ। ...

— ਕਵੀ, ਜਿਲਦ 4, ਜਨਵਰੀ 1929

ਹਵਾਲਾ: ਬਿਖਰੇ ਮੋਤੀ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਨਿਬੰਧ, ਨਵਯੁਗ, 2008

²² ਦੇਖੋ: ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਵੀਗੜਾ ਦਾ ਧਾਤੂ.

ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਬੰਧਕਾਰੀ

(ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਸਿਰਲੇਖ* ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰੱਸਟ, 2024 ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ)

ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ — ਪਦ (ਕਵਿਤਾ) ਤੇ ਗਦ (ਵਾਰਤਕ)। ਜੋ ਲਿਖਤ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਾਰਤਿਕ ਵਿਚ ਹੈ: ਵਿੱਤਾਂਤ, ਹਾਲ, ਗੱਲ, ਬਾਤ। ਵਾਰਤਿਕ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ: ਵਿੱਤਿ (ਟੀਕਾ), ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਗਦਜ, ਨਸਰ, ਪਰੋਜ (Prose)। ਪਰੋਜ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ: ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਹੋਈ ਅਛੰਦ ਸਾਧਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾ।

ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਲੇਖ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਰੇਖਾ, ਲੀਕ, ਲਿਪਿ, ਲਿਖਤ, ਤਹਰੀਰ, ਹਿਸਾਬ-ਗਿਣਤੀ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ Essay ਦੀ ਉਤਪਤਿ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ: ਜਤਨ, ਕਾਰਜ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਜਤਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਐਸੇ ਵਾਸਤੇ ਨਿਬੰਧ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਉਹ ‘ਵਯਾਖਯਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਮਤਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦਿਖਾਏ ਜਾਣ’। (*ਮਹਾਨਕੋਸ਼*)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼ (1984) ਵਿਚ ਗਦਯਮ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਦਰਜ ਹਨ: ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਉੱਚਾਰੇ ਜਾਣ ਯੋਗ ਨਸਰ, ਛੰਦਵਿਹਿਤ ਰਚਨਾ। ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ (ਗਦਯ, ਪਦਯ, ਚੰਪੂ) ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ। ਚੰਪੂ (ਇਸੜੀ ਲਿੰਗ) ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਦ ਪਦ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹੋਣ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਭੋਜ ਚੰਪੂ, ਨਲ ਚੰਪੂ, ਭਾਰਤ ਚੰਪੂ।

ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਮੂਨੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸੰਨ 1846 ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਛਪਿਆ ਅੰਜੀਲ ਬਾਈਬਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ; ਦੂਸਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ‘ਫੁਲੋਰੀ’ ਦੀ *ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤਚੀਤ* (1884) ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ 1886 ‘ਚ ਛਪਿਆ *ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ*। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੈਦ ਚੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਸਿੱਧੀ-ਸਾਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹਨ।

ਉਰਦੂ ਵਾਲੇ ਐਸੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਮੂਨ, ਇਨਸ਼ਾਈਆ ਜਾਂ ਇਨਸ਼ਾ-ਏ-ਲਤੀਫ਼ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਨਸ਼ਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ: ਸਿਰਜਣਾ, ਲਿਖਣਾ, ਲੇਖ। ਲਹੌਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਸ਼ਬਦ ਬੈਲ-ਲੈਟਰਾ Belle-lettres ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲੱਥਾ ਕੋਮਲ ਲੇਖ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਵਾਸਤੇ ਅਰਬੀ ਦਾ ਵਰਤੀਂਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਜ਼ਮ ਵੀ ਨਿਬੰਧ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਜੋ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਬੰਧਤ (ਮੁਨੱਜਮ) ਯਾਨੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕ੍ਰਮ, ਤਰਤੀਬ, ਸੰਘਟਨ ਵਿਚ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਗਦ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਲੋਕਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਜੁੱਗਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਣਲਿਖੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਨਾਨਕ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ, ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।²³

ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਯੂਰਪੀ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਯੂਰਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਿਲ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਆਉਣ ਨਾਲ ਲੇਖ (ਐਸੇ) ਲਿਖਣ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲ ਪਈ। ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਤਰਬੀਅਤ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਈ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਮਰੀਕਾ ਜਰਮਨੀ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ, ਨਿੱਕੀ ਕਵਿਤਾ,

²³ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਿਮਾ ਕੋਸ਼*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1977. WH McLeod, *Historical Dictionary of Sikhism*, OUP, 2002.

ਇਕਾਂਗੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।²⁴ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਤੁਰਕੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਨਿਬੰਧ ਰਚਨਾ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਈ ਲੇਖਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਆਪਕ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ (ਤਜਕਰਾ, ਪਤਚੋਲ), ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ, ਯਾਦਾਂ, ਆਤਮਕਥਾਵਾਂ, ਵਿਅੰਗ ਲਿਖਤਾਂ, ਕਲਮੀ ਚਿਤਰਾਂ ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਬੰਧ ਆਖਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਬੰਧ ਦੀ ਕਰਤੀ ਕਸੌਟੀ 'ਤੇ ਪਰਖਿਆਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦਸ ਨਿਬੰਧ ਲੱਭਣੇ ਵੀ ਔਖੇ ਹਨ। ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਨਿਬੰਧ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਾਰੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਜ਼ਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਦੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਸੀ।

ਨਿਬੰਧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। 1929 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਛਪੀ ਅਪਣੀ ਕਿਤਾਬ *ਖੁਲੇ ਲੇਖ* ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪਰ ਕਟਾਖ਼' ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਨਸਰ ਤੇ ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਭੇਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ:

ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ... ਦੇ ਪੜ੍ਹਣ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸਰ ਲਿਖਣੀ ਕਿੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਨਜ਼ਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੁਕਬੰਦੀ ਯਾ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲ ਕੇ ਮਾਮੂਲੀ ਖਿਆਲ ਵੀ ਪਰ ਲਾ ਉੱਡ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਕਰਨੀ ਥੀਂ ਵਾਂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫੇਰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਵੀ ਕਹਿਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਸਰ ਲਿਖਣੀ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਥੇ ਰੂਹ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚੀਂਦੀ ਹੋਈ। ... ਨਸਰ ਤੇ ਨਜ਼ਮ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਬੜਾ ਘਟ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਅਨੁਭਵੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਚਨਾਂ ਦੀ ਮਿਠਤ ਦੀ ਗੋਂਦ ਹੋਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਨਸਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਜ਼ਮ ਹਨ ਤੇ ਨਜ਼ਮ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਗੀਤ ਹਨ। (ਸਫ਼ੇ 209-210)

ਨਿਬੰਧ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਪੂਰਾ ਲੇਖ ਸ.ਸ. (ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ) ਅਮੋਲ ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਮੇਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਨਿਬੰਧ* (1957) ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪੀਆਂ ਸਨ: *ਲੇਖ ਪਟਾਰੀ* (1931) ਤੇ *ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਅਮੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖ* (1939, ਸਫ਼ੇ 880)। ਅਮੋਲ ਜੀ ਨੇ 'ਨਿਬੰਧ ਰਚਨਾ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਨਿਬੰਧ ਦੀ ਸਰਲ ਵਿਆਖਿਆ ਇੰਜ ਕੀਤੀ ਸੀ:

ਨਿਬੰਧ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਨ ਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦਾ, ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਪਰਭਾਵ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਘਸਵੱਟੀ ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਬੰਧ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਇਕ ਜਾਂ ਕੁਝ ਪੱਖਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਇਕ ਚੰਗਾ ਨਿਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ... ਇਕ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪਤਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਚੋਣ ਤੇ ਵਿਉਂਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਆਦ ਸੁਆਦਲਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸੁਭਾਵਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਸਨ। ਏਨੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿਬੰਧ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਹਦਾ ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੋਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਬੁਧੀਮਾਨੀ ਵਿਦਵਾਨੀ ਤੇ ਬੀ.ਏ. ਦੀ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ-ਚਿੰਤਨ ਦੀਆਂ ਤਾਕੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇਸਗਮਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ ਪਰਤ ਕੇ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਪੰਜਾਬੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਬੀਅ ਬੀਜੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਕੁਝ ਉੱਘੇ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭਸੋੜ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (ਕਿਰਤੀ ਪਰਚੇ ਵਾਲੇ), ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਣੀ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਨ 1929 ਵਿਚ ਛਪੀ ਕਿਤਾਬ *ਖੁਲੇ ਲੇਖ* ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਬੰਧ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਬੰਧ ਰਚਨਾ ਦੀ ਕਸੌਟੀ 'ਤੇ ਐਨ ਖਰੀ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ-ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ 'ਚ ਵੱਡੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ (ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਬੁਧ ਸਿੰਘ) ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ *ਖੁਲੇ ਲੇਖ* ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛਪੀਆਂ ਸਨ।

²⁴ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਨਿਬੰਧ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਹਨੂੰ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਉੱਘੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ: ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਉਰਦੂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖੇ, ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਆਗਾ, ਮੁਮਤਾਜ਼ ਮੁਫਤੀ ਨੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ; ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮੁਲਕ ਰਾਜ ਆਨੰਦ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ, ਵੇਦ ਮਹਿਤਾ, ਜੁਲਫਿਕਾਰ ਗਾਉਸ; ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਉਪੇਂਦ੍ਰਨਾਥ ਅਸ਼ਕ, ਯਸ਼ਪਾਲ, ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਵਾਤਸਾਯਨ ਅਗੇਯ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਸੋਬਤੀ, ਭੀਸ਼ਮ ਸਾਹਣੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਬਲਦੇਵ ਵੈਦ, ਮੋਹਨ ਰਾਕੇਸ਼, ਨਿਰਮਲ ਵਰਮਾ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ *ਸਿਰਲੇਖ* ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਂ ਬਹੁਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ-ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਿੱਤੇ ਵਜੋਂ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ, ਦੇਸ਼ਭਗਤ ਯੋਧੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਵਾਨ, ਵਿਗਿਆਨੀ, ਕੋਸ਼ਕਾਰ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ, ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਲਿਜ ਤੇ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ: ਧਰਮ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਦਾਚਾਰ, ਸਾਇੰਸ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ, ਪੰਜਾਬੀਅਤ, ਖੇਡ, ਮਨ-ਪਰਚਾਵਾ। ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ — ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਬਾਰੇ — ਲਿਖਣ ਲਈ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜਨੇ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸਿੱਧੀ-ਸਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ-ਜੋਗੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਲਿਖਤਾਂ ਸਮਕਾਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਤਾਂ ਸਨ ਹੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜੰਤਰੀ

- 11ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਸ਼ੁਰੂ: ਅਲਬਰੂਨੀ ਅਪਣੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਲਿਪੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੋਲੀਆਂ: ਲਹੌਰੀ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨੀ। ਲਿਪੀਆਂ: ਅਰਧਨਾਗਰੀ, ਸਿੱਧ ਮਾਤ੍ਰਕਾ ਤੇ ਭੱਟ ਅੱਛਰੀ (ਅੱਛਰੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਅੱਖਰੀ/ਹਰੂਫ਼ ਵਾਲੀ ਹੈ)
- 13ਵੀਂ-14ਵੀਂ ਸਦੀ: ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ (1253-1325) ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ (1551-1636) ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤਿਆ
- 16ਵੀਂ ਸਦੀ: ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ (ਸੰਨ 1539 ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ) ਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਿੱਧ ਮਾਤ੍ਰਕਾ, ਭੱਟ ਅੱਛਰੀ, ਬ੍ਰਹਮੀ, ਖਰੋਸ਼ਟੀ ਵਗ਼ੈਰਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਬਣਾ-ਸੰਵਾਰ ਕੇ 'ਗੁਰਮੁਖੀ' ਲਿਪੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਸੇ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ (ਗ੍ਰੰਥ) ਸੰਜੋਈ। ਹਵਾਲਾ: ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਕ੍ਰਿਤ *ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ* (1997)
- 17ਵੀਂ ਸਦੀ: ਤੀਸਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਪੋਥੀ' ਵਿਚ ਪਾਈ। ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਤੇ ਅਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜੋੜੀ। ਹਵਾਲਾ: ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਕ੍ਰਿਤ *ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ* (1997)
- ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ (1658-1707) ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਾਇਰ, ਜਿਹਨੇ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੱਸੀ। ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ 'ਪੰਜਾਬੀ ਰਸਾਲੇ' ਯਾਨੀ ਕਾਇਦੇ ਲਿਖੇ ਗਏ
- 1812 ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਵਿਲੀਅਮ ਕੇਰੀ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ *A Punjabi Grammar* ਕਲਕੱਤੇ ਛਪੀ
- 1835 ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖੇ (ਪੱਥਰ) ਵਾਲਾ ਛਾਪਾਖ਼ਾਨਾ ਲਾਇਆ
- 1838 ਫ਼ਰੰਗੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਲਫ਼ਟੈਣ ਆਰ. ਲੀਚ ਦੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ *Grammar of Panjabee Language* ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਛਪੀ
- 1840 ਜੌਨ ਨਿਊਟਨ ਦਾ ਈਸਾਈ ਪੋਥੀ ਦਾ 'ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ' ਦਾ ਕੀਤਾ ਅਨੁਵਾਦ ਅੰਜੀਲ ਲੁਧਿਆਣੇ ਛਪਿਆ
- 1846 ਐੱਲ. ਯਾਂਵੀਏ ਦਾ ਸੰਜੋਇਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦਾ ਕਿਤਾਬਚਾ *Idiomatic Sentences in English and Punjabi* ਛਪਿਆ
- 1849 29 ਮਾਰਚ ਫ਼ਰੰਗੀ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ
- ਫ਼ਰੰਗੀ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਕੈਪਟਨ ਸੈਮੂਅਲ ਸਟਾਰਕੀ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ *A Dictionary, English and Panjabee, Outlines of Grammar, also Dialogues* ਕਲਕੱਤੇ ਛਪੀ
- 1851 ਮੁਲਤਾਨ ਡਿਵੀਯਨ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸੰਨ 1855 ਉਰਦੂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਰਿਪੋਰਟ 1851 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ 'ਉਜੱਡ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ' ('ਪ੍ਰੋਵਿਨਸ਼ੀਅਲ ਰਸਟਿਕ ਡਾਇਲੈਕਟ') ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ

- ਅਮਰੀਕਨ ਚਰਚ ਦੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਜ਼ੋਨ ਨਿਊਟਨ ਨੇ ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲੱਥਾ ਅੰਜੀਲ ਨਾਂ ਹੇਠ ਛਾਪਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਗਰਾਮਰ *A Grammar of the Panjabi Language, with Appendices* ਛਪੀ
- 1854 ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਹੋਈ
- ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਸਬੀਟੇਰੀਅਨ ਚਰਚ ਦੀ *A Dictionary of the Panjābī Language* ਛਪੀ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਬਣਾਈ ਸੀ — ਜ਼ੋਨ ਨਿਊਟਨ, ਲੈਵੀ ਯਾਂਵੀਅਰ ਤੇ ਜੋਸਫ ਪੋਰਟਰ। 438 ਸਫਿਆਂ ਦੀ ਸੰਚੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ 25 ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਬਦ ਸਨ
- 1865 ਡਾਕਟਰ ਜੀ. ਡਬਲਯੂ. ਲੇਟਨਰ ਲਹੌਰ ਦੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕੌਲਿਜ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਹਨੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਅੰਜੁਮਨ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਬਣਾਈ। ਤਰਜਮਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਸਨ: ਰਾਏ ਮੂਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ ਤੇ ਭਾਈ ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ
- ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਵਾਰਿਸ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਲਹੌਰ ਦੀ ਹੋਪ ਪ੍ਰੈੱਸ ਨੇ ਛਾਪਿਆ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1867 ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਿੱਸਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਮਕਤਬਾ ਖ਼ੁਰਸ਼ੀਦੀਆ ਨੇ ਛਾਪਿਆ। ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਤੇ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਈ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ 'ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਅਸਲੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਹੀਰ' ਛਾਪਣ ਦੀ ਦੌੜ ਲਗ ਗਈ। ਸਾਲ 1887 ਦੇ ਛਪੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਿਦਾਇਤਉੱਲੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ 1785 ਮਿਸਰੇ ਜੋੜ ਧਰੇ ਸਨ। ਐਸੀਆਂ ਖੋਟ ਵਾਲੀਆਂ 'ਅਸਲੀ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਹੀਰਾਂ' 1930 ਤਕ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ
- 1866 1 ਮਾਰਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ (ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ) *ਅਖ਼ਬਾਰ ਸ਼੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ* ਛਪਣ ਲੱਗਾ
- ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਕਾਰਆਮਦ ਇਲਮ (ਯੂਜ਼ਫੁਲ ਨੌਲੈੱਜ) ਦੇ ਪਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਲਹੌਰ ਦੇ 'ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ' ਲਈ 'ਸਤਿ ਸਭਾ' ਕਾਇਮ ਹੋਈ। (ਹਵਾਲਾ: ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਗਜ਼ਟੀਅਰ ਲਹੌਰ, 1894)
- 1867 ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਦੀ *ਪੰਜਾਬੀ ਬਯਾਕਰਣ* ਛਪੀ
- 1868 ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ
- 1869 10 ਜੂਨ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੌਲਿਜ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕੌਲਿਜ, ਲੱਅ ਸਕੂਲ ਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਸਕੂਲ ਜੋੜੇ ਗਏ
- 1870 ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ
- 1873 ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਇਮ। ਮਕਸਦ: (ੳ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ (ਅ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਰਸਾਲੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ
- 1875 John Beames, *A Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India: to wit, Hindi, Panjabi, Sindhi, Gujarati, Marathi, Oriya, and Bangali*. London: Trübner, 1872–1879. 3 vols.
- 1877 ਜਰਮਨ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅਰਨੈਸਟ ਟਰੰਪ ਦਾ ਕੀਤਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ *The Ādi Granth: Or, the Holy Scriptures of the Sikhs* ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਛਪਿਆ

ਡਾਕਟਰ ਲੇਟਨਰ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਲਹੌਰ ਦੇ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕੋਲਿਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਾਗੂ।
ਫੇਰ ਏਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ, ਵਿਦਵਾਨੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗੇ

ਦਇਆ ਨੰਦ ਨੇ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ

- 1879 ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਜਿਹਲਮ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਸਤੇ 42 ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹੇ।
ਇਹ ਸਕੂਲ ਜਦ ਸਰਕਾਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਤਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ
- 1880 10 ਨਵੰਬਰ *ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ* (ਸੰਪਾਦਕ 'ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ' ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ) ਛਪਣ ਲੱਗਾ
ਲਹੌਰ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੇ ਐਂਟਰੈਂਸ ਲੈਵਲ ਦਾ ਅਪਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ
- 1881 ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ
- 1882 ਮਈ ਇੰਡੀਅਨ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ (ਯਾਨੀ ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ) ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ। ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਹੰਟਰ ਨੂੰ
50 ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖ਼ਤਾਂ ਵਾਲੀ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਹਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ
ਵੀ ਸਨ: ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ, ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਰਾਜਾ
ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ। ਇਸ ਯਾਦਪੱਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ 60 ਫੀ ਸਦ ਵੱਸੋਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ
ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਤਾਲੀਮ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ
ਲਹੌਰ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਚਾਰਨੀ ਸਭਾ' ਬਣਾਈ। ਲਾਲਾ ਨਾਨਕ ਬਖ਼ਸ਼ ਇਹਦੇ ਥਾਪਕਾਂ
ਚੋਂ ਸੀ
- 14 ਅਕਤੂਬਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੋਲਿਜ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। 2030 ਤਾਲਿਬਇਲਮਾਂ ਨੇ
ਮੈਟਰਿਕ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ
ਵੀ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ
- 1884 'ਪੰਡਿਤ ਸਰਧਾਰਾਮ ਫੁਲੋਰੀ' ਦੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤ ਚੀਤ* ਛਪੀ
- 1886 11 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨਾਭੇ ਵਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਕਾਇਮ। ਇਹਦੇ
ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਸਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤਾਲੀਮ, ਹੋਰਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ
ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ
ਓਰੀਐਂਟਲ ਕੋਲਿਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਹੌਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ
ਹਫ਼ਤੇਵਾਰੀ *ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ* ਕੱਢਿਆ, ਜੋ 1905 ਤਕ ਲੰਬੇ-ਡੰਗ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ
- 1892 ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ
- 1893 22 ਅਕਤੂਬਰ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕੋਲਿਜ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਹੌਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੇ
ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਸਨ
ਨਾਭੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ
ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ
- 1895 ਭਾਈ ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਦੀ *ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ* ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਛਪਿਆ

- 1898 ਅਮਰੀਕੀ ਪ੍ਰੈਸਬੀਟੇਰੀਅਨ ਚਰਚ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਈ.ਪੀ. ਨਿਊਟਨ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ *ਪੰਜਾਬੀ ਗਰਾਮਰ* ਲੁਧਿਆਣੇ ਛਪੀ
- 1899 ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜੇ. ਵਿਲਸਨ ਦੀ ਸੰਜੋਈ ਅਖਾਣਾਂ ਸਮੇਤ ਵਿਆਕਰਣ *Grammar and Dictionary of Western Panjabi* ਛਪੀ
- 1900 ਵਲੰਗਟਨ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟਾਈਪ ਰਾਈਟਰ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ, ਵਿਦਵਾਨੀ, ਗਿਆਨੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਸਾਂ ਚਾਲੂ ਹੋਈਆਂ
- ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀਖਾਨ ਦੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਏ. ਜੀਊਕਸ ਦੀ ਸੰਜੋਈ *Dictionary of the Jatki or Western Panjabi Language* ਛਪੀ
- 1902 ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ *A Guide to Punjabi* ਛਪੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਫ਼ਰੰਗੀ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਕੀਤੀ ਰੱਜਵੀਂ ਵਡਿਆਈ ਦਰਜ ਹੈ
- 1909 ਮੈਕਸ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕੀਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਔਕਸਫ਼ਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈੱਸ ਨੇ ਛਾਪਿਆ
- 1910 29 ਮਈ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਗਜ਼ਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪਿਆ
- ਨਾਭਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਾਜ਼ੀਰਾਤ-ਏ-ਹਿੰਦ (ਇੰਡੀਅਨ ਪੀਨਲ ਕੋਡ) ਦਾ ਕੀਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤਰਜਮਾ ਛਪਿਆ
- ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਡਾਕ ਤਾਰ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਮਹਿਕਮਾ ਰੇਲ-ਟਿਕਟਾਂ ਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡਾਂ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ
- 1911 ਪਹਿਲਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰ *ਸ਼ਹੀਦ* (ਸੰਪਾਦਕ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ) ਅਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ
- 1912 26 ਅਪ੍ਰੈਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ। ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਸਿਖ ਨਾ ਲੈਣ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਬ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਛਿੜਨ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੁਕਮ ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ
- ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੋਧਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲੱਥਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਤੇ ਫ਼ੌਰਨ ਬਾਈਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ
- 1914 ਸੰਨ 1872 ਵਿਚ ਅੰਬਾਲੇ ਜਨਮੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਟ੍ਰੋਮਸ ਗ੍ਰੇਹਮ ਬੇਲੀ ਦਾ ਸੰਜੋਇਆ 39 ਸਫ਼ੇ ਦਾ *A Punjabi Phonetic Reader* ਲੰਦਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈੱਸ ਨੇ ਛਾਪਿਆ
- 1916 ਜੌਰਜ਼ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕੀਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਰਵੇ ਦੀ 9ਵੀਂ ਜਿਲਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ *Specimens of Western Hindi and Panjabi* ਛਪਿਆ
- 1922 ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ ਦਾ ਜੋੜਿਆ ਕੋਸ਼ *ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ* ਛਪਿਆ
- 1925 ਟੀ. ਐੱਫ਼. ਕੁਮਿੰਗਜ਼ ਤੇ ਟ੍ਰੋਮਸ ਗ੍ਰੇਹਮ ਬੇਲੀ ਦੀ *Punjabi Manual and Grammar* ਛਪੀ

- 1926 ਫਰਵਰੀ ਪਹਿਲਾ ਮਾਰਕਸੀ ਪਰਚਾ *ਕਿਰਤੀ* (ਸੰਪਾਦਕ: ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ) ਛਪਣ ਲੱਗਾ
- ਸਰ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੇ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਦੀ ਸਕੱਤਰੀ ਹੇਠ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ' ਕਾਇਮ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ ਵੀ ਸਨ
- 1928 ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲੈਕਚਰਾਰ ਮੁਕੱਰਰ। ਸੰਨ 33 ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤਾਰੀਖ ਲਿਖਣ ਬਦਲੇ ਡੀ. ਲਿਟ. ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ; ਫੇਰ ਇਹ 1944 ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਸਦਰ ਰੀਡਰ ਬਣਿਆ
- 1929 ਚਰਚ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਵਾਲਟਰ ਹੇਅਰਜ਼ ਦੀ ਸੰਜੋਈ *An English-Punjabi Dictionary* ਛਪੀ
- 1930 ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਦਾ ਜੋੜਿਆ 64,263 ਇੰਦਰਾਜਾਂ ਵਾਲਾ *ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼* (ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਨਸਾਇਕਲੋਪੀਡੀਆ) ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਨੇ ਛਾਪਿਆ। ਇਸ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਚਾੜ੍ਹਕ ਜੀ ਨੇ ਬੰਬਈ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਅੱਖਰ-ਨਮੂਨੇ ਬਣਾਉਣੇ ਤੇ ਢਾਲਣੇ ਸਿੱਖੇ ਸਨ
- 1931 ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ *ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ* ਛਪੀ
- 1933 ਸਤੰਬਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਪਰਚਾ *ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ* ਛਪਣ ਲੱਗਾ
- 1934 ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੈਨ ਦਾ ਲੰਦਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਾਲਾ ਥੀਸਿਸ *A Phonology of Punjabi as spoken in Ludhiana and a Ludhiani Phonetic Reader* ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਛਾਪਿਆ

1947

- 1948 1 ਜਨਵਰੀ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਭਲਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ 'ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ' ਕਾਇਮ। ਪਹਿਲੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਣੇ। ਇਹੀ ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁਣ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
- ਜੂਨ ਈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭਾਰਗੋ ਨੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਏਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ
- 20 ਅਗਸਤ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ 'ਪੈਪਸੂ' ਰਾਜ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਪਿੰਡ ਰਾਤੇਵਾਲਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ ਤੇ ਇਹਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ।
- ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬਜਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਜਟ ਵਾਸਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਢੇ ਛੇ ਸੌ ਟੈਕਨੀਕਲ ਸ਼ਬਦ ਘੜੇ ਗਏ
- 1949 ਅਕਤੂਬਰ ਬੋਲੀ ਦਾ ਰੇਤਕਾ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ 'ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ' ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਿਜਨਲ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ; ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸੈਕੰਡਰੀ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਤਕ ਦੋ ਦੋ ਜੋਨ ਬਣਾਏ ਜਾਣ। ਹਿੰਦੀ ਜੋਨ ਵਿਚ ਰੋਹਤਕ, ਗੁੜਗਾਉਂ, ਕਰਨਾਲ ਤੇ ਕਾਂਗੜਾ ਜ਼ਿਲੇ, ਘੱਗਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਹਿਸਾਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਨਾਰਾਇਣਗੜ੍ਹ ਤੇ ਜਗਾਧਰੀ। ਬਾਕੀ ਜ਼ਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋਨ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੋਨ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ 'ਚ

- ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੀ ਰਕਸ਼ਾ ਸਮਿਤੀ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾ ਸਭਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਕਲਚਰ ਦੀ ਲਿਪੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹੈ
- ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਅਸੰਬਲੀ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੇ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ
- 1950-51 ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੌਲਿਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਸ਼ੁਰੂ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਡਿਗਰੀ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਹੈੱਡ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਸੀ
- 1952 ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਈ
- 1953 ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ਰਲ ਕੇ ਬਣਾਈ *The Standard English-Punjabi Dictionary* ਛਪੀ। ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ *Anglo-Punjabi Dictionary* ਛਪੀ
- 1956 ਮਾਰਚ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ 'ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ' ਘੜਿਆ ਤੇ ਈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਦੋ ਰਿਜਨਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ
- 1957 3 ਅਪ੍ਰੈਲ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ। ਇਹਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕੈਰੋਂ ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਸੀ
- ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਰਕਸ਼ਾ ਸਮਿਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇਹ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਣ ਲੱਗੀ: ਲੰਗੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੋਗੇ, ਗੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੋਗੇ, ਜਬਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੋਗੇ, ਉੜੀ ਈੜੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੋਗੇ
- 1962 30 ਅਪ੍ਰੈਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਾਸਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਇਮ
- ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਹਰਟਫ਼ਰਡ ਸੈਮੀਨਰੀ ਫ਼ਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਤੇ ਹੈਨਰੀ ਐਲਨ ਗਲੀਸਨ ਦੀ ਲਿਖੀ *A Reference Grammar of Punjabi* ਛਪੀ
- ਸਰ ਆਰ. ਐੱਲ. ਟਰਨਰ ਦੀ *A Comparative Dictionary of Indo-Aryan Languages*. London: Oxford University Press, 1962-1966 ਛਪੀ
- 1966 1 ਨਵੰਬਰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਤਿੰਨ ਸੂਬੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ:— ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ (ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ), ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ
- 1967 29 ਦਸੰਬਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ
- 1968 13 ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਦਿਹਾੜੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਈ
- 1973 ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਦੀ ਸੰਜੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਨਕਸ਼ਾਨਿਗਾਰੀ *ਲਿੰਗੁਇਸਟਿਕ ਐਟਲਸ ਆਫ ਦ' ਪੰਜਾਬੀ*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਛਪੀ
- 1976 ਟੌਮਸ ਗ੍ਰੋਹਮ ਬੇਲੀ ਦੀ *An English-Punjabi Dictionary* ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਛਪੀ

1977 ਬੋਲੀ ਦੀ *Punjabi Grammar: A Brief Grammar of Punjabi as spoken in the Wazirabad district* ਛਪੀ

2011 ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀ ਸੰਜੋਈ *An Introduction to Punjabi: Grammar, Conversation and Literature* ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਛਾਪੀ

ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ

1947 14 ਅਗਸਤ ਨਵਾਂ ਮੁਲਕ ਮੁਸਲਿਮ ਪੰਜਾਬ ਬਣ ਗਿਆ

1949 ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਮਜਲਿਸ-ਏ-ਜ਼ਬਾਨ-ਏ-ਦਫਤਰੀ ਬਣਾਈ। ਰਾਜ-ਕਾਜ ਵਾਸਤੇ ਨਵੇਂ ਉਰਦੂ ਸ਼ਬਦ ਘੜਨੇ ਇਹਦਾ ਇੱਕੋਇਕ ਮਕਸਦ ਸੀ

ਲਹੌਰੋਂ ਛਪਦੇ ਉਰਦੂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ *ਆਗਾਜ਼* ਵਿਚ ਸੱਜਾਦ ਹੈਦਰ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਮਾ (ਸਪਲੀਮੈਂਟ) ਛਪਣ ਲੱਗਾ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ *ਇਮਰੂਜ਼* ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਮੀਮਾ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ

1951 ਸਤੰਬਰ 'ਬਾਬਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬੀ' ਫਕੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਫਕੀਰ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵਾਲੇ ਤਿਆਰੀ ਪਰਚੇ *ਪੰਜਾਬੀ* ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ੁਮਾਰਾ ਛਪਿਆ। ਇਹ ਪਰਚਾ ਦਸ ਸਾਲ ਚੱਲਿਆ

1952 ਫਕੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਐੱਮ.ਏ. ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਬੋਰਡ ਆੱਫ ਸੈਕੰਡਰੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ 6ਵੀਂ ਤੋਂ 10ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪੀਆਂ ਵੀ, ਪਰ ਉਰਦੂਪ੍ਰਸਤ ਦਫਤਰਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹਾਨੇ ਲਾ-ਲਾ ਕੇ ਚੱਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਬਿਲ ਉਸਤਾਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ

ਲਾਇਲਪੁਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਦਕੇ ਇਕਦਮ ਕਾਰਵਾਈ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਫਕੀਰ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਕਿਰ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਲਹੌਰ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਸਰਕਾਰੀ ਗਰਾਂਟ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬੀ ਅਕੈਡਮੀ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਅਕੈਡਮੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਸਕੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪੀਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਬੀ.ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਐਪਸ਼ਨਲ ਦੇ ਕੋਰਸ ਦੀ *ਲਹਿਰਾਂ* ਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਛਾਪੀ

1953 ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਮੀਆਂ ਅਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ (ਵਲਦ ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ) ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜਲਿਸ (ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਅਸੋਸੀਏਸ਼ਨ) ਬਣਾਈ। ਸਫ਼ਦਰ ਮੀਰ ਇਹਦੇ ਸੈਕ੍ਰੇਟਰੀ ਬਣੇ

1954 ਸ਼ਫਕਤ ਤਨਵੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸਫ਼ਦਰ ਮੀਰ, ਆਸਿਫ਼ ਖਾਨ, ਅਨੀਸ ਨਾਗੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜਲਿਸ ਬਣਾਈ

1955 ਅਦਬੀ ਪਰਚਾ *ਪੰਜ ਦਰਿਆ* (ਸੰਜੋਗੀ: ਮੁਹੰਮਦ ਅਫਜ਼ਲ ਖਾਨ) ਛਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ

1958 ਫੌਜੀ ਡਿਕਟੇਟਰ ਅਯੂਬ ਖਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜਲਿਸ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਇਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ

1963 ਰਾਈਟਰਜ਼ ਗਿਲਡ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਗਰੁੱਪ ਬੈਨ ਹੋ ਗਿਆ

1965 ਲਹੌਰੋਂ ਦੇ ਪਰਚੇ ਛਪਣ ਲੱਗੇ — *ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ* (ਸੰਜੋਗੀ: ਆਸਿਫ਼ ਖਾਨ) ਤੇ *ਲਹਿਰਾਂ* (ਸੰਜੋਗੀ: ਅਖ਼ਤਰ ਹੁਸੈਨ ਅਖ਼ਤਰ)। ਸ਼ਫਕਤ ਤਨਵੀਰ ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੇ ਮਜਲਿਸ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਬਣਾਈ

1970 ਜੁਲਾਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਜਲੂਸ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਬੱਟ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ

- ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੋ'ਬਾ (ਵਿਭਾਗ) ਕਾਇਮ। ਪਹਿਲੇ ਉਸਤਾਦ ਇਹ ਸਨ: ਅਲਾਉਦੀਨ ਸਿਦੀਕੀ (ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ), ਕ੍ਰਮ ਨਜ਼ਰ, ਅਸ਼ਫ਼ਾਕ ਅਹਿਮਦ, ਵਹੀਦ ਕੁਰੈਸ਼ੀ; ਅਤੇ ਭੁੱਟੋ ਦੇ ਦੌਰ ਵੇਲੇ ਨਜ਼ਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਤੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਕੁੰਜਾਹੀ
- ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਜੇਲ ਰੋਡ ਵਾਲੀ ਹਫ਼ਤੇਵਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ
- 1972 ਇਸਹਾਕ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਉਰਦੂ ਲਿਖਤ *ਪੰਜਾਬ ਕਾ ਅਲਮੀਆ* (ਦੁਖਾਂਤ) ਛਪੀ
- 1975 ਸੱਜਾਦ ਹੈਦਰ ਤੇ ਮਸੂਦ ਖੱਦਰਪੋਸ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬੀ ਬੋਰਡ ਬਣਾਇਆ
- 1983 ਅਬੈਦੁੱਲਾ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਕੀਤਾ ਕੁਰਆਨ ਮਜੀਦ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲੱਥਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਛਪਿਆ
- 1984 ਮਈ 131 ਸਿਰਕੱਢ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰਾਂ, ਖਿਡਾਰੀਆਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਆ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਾਸਤੇ ਚਾਰਟਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮੁਹਰੈਲ ਬੰਦੇ ਇਹ ਸਨ: ਮਸੂਦ ਖੱਦਰਪੋਸ਼, ਮੀਆਂ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਦੌਲਤਾਨਾ, ਮੁਬੱਸ਼ਰ ਹਸਨ, ਅਬਦੁਲ ਹਫੀਜ਼ ਕਾਰਦਾਰ, ਮਲਿਕ ਅਮਜਦ ਹੁਸੈਨ, ਅਬਦੁੱਲਾ ਮਲਿਕ ਤੇ ਫਖਰ ਜ਼ਮਾਂ
- ਆਸਿਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਤਨਵੀਰ ਬੁਖਾਰੀ ਦਾ ਸੰਜੋਇਆ 'ਕਣ ਲੇਖਾ' (ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼) ਛਪਿਆ
- 1985 ਫ਼ੈਸਲਾਬਾਦ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅਸੰਬਲੀ ਦੇ ਚੁਣੇ ਗਏ ਮੈਂਬਰ ਫ਼ਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਰਾਹੀਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਅਸੰਬਲੀ ਦੇ ਸਪੀਕਰ ਨੇ ਧੱਕੇ ਦੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਵਾ ਦਿੱਤਾ
- ਹਨੀਫ਼ ਰਾਮੇ ਦੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ *ਪੰਜਾਬ ਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ* ਛਪੀ
- 1986 ਮਕਸੂਦ ਸਾਕ਼ਿਬ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਰਚਾ *ਮਾਂ-ਬੋਲੀ* ਛਪਣ ਲੱਗਾ, ਜੋ 1997 ਤਕ ਚੱਲਿਆ
- ਫਖਰ ਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਅਲਮੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰਵਾਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ
- 1988 ਅਪ੍ਰੈਲ ਹੁਸੈਨ ਨਕੀ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖ਼ਬਾਰ *ਸੱਜਣ* ਕੱਢਿਆ, ਜੋ ਵੀਹ ਮਹੀਨੇ ਚੱਲ ਕੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ
- ਤਨਵੀਰ ਬੁਖਾਰੀ ਦੀ ਸੰਜੋਈ 1600 ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ *ਪੰਜਾਬੀ-ਉਰਦੂ ਲੁਗਾਤ* (ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼) ਉਰਦੂ ਸਾਇੰਸ ਬੋਰਡ ਨੇ ਛਾਪੀ
- 1992 ਨਜ਼ੀਰ ਕਾਹੂਟ ਦੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ *ਆਓ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋ ਕ਼ਤਲ ਕਰੋ* ਛਪੀ
- 1997 ਜਮੀਲ ਪਾਲ ਦਾ ਅਦਬੀ ਪਰਚਾ *ਸਵੇਰ* ਛਪਣ ਲੱਗਾ; ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਹਦਾ ਨਾਂ *ਲੋਕਾਈ* ਹੋ ਗਿਆ
- 1998 ਮਕਸੂਦ ਸਾਕ਼ਿਬ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵਾਲਾ ਅਦਬੀ ਪਰਚਾ *ਪੰਚਮ* ਛਪਣ ਲੱਗਾ
- 1999 ਯੂਨੈਸਕੋ ਨੇ ਹਰ ਸਾਲ 21 ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਿਹਾੜਾ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ
- 2002 ਇਕਬਾਲ ਸਲਾਹੁਦੀਨ ਦੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ *ਵੱਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੁਗਾਤ* ਛਪੀ
- 2005 ਦੋਹਵਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਤੇ ਵੈਨਕੂਵਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਿਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ

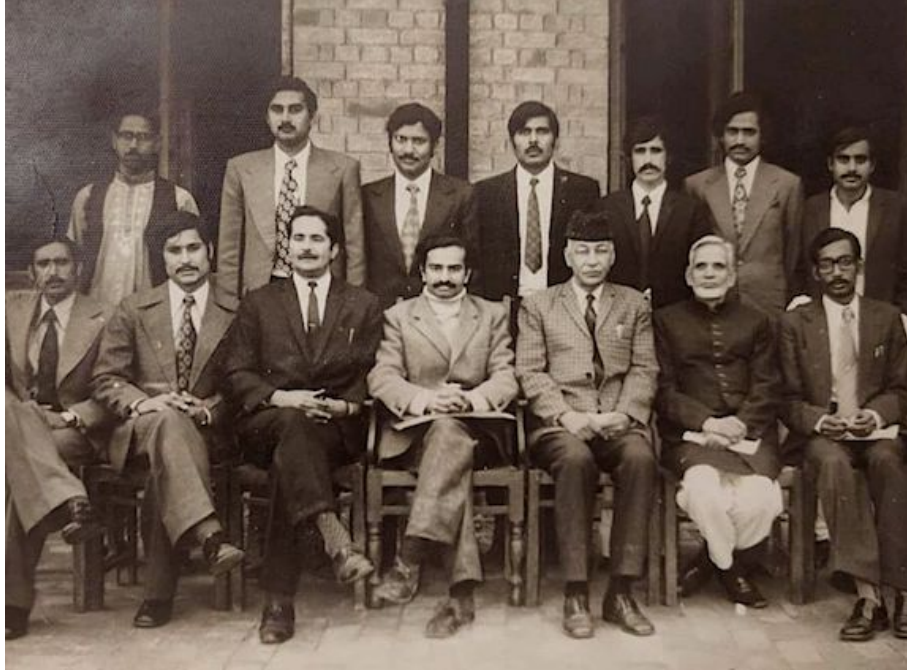
- 2009 ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਦੀ ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ-ਉਰਦੂ ਦੀ ਵੱਡੀ 3500 ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ ਇਜ਼ਤ ਮਜੀਦ ਦੀ 25 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਰਕਮ ਨਾਲ ਛਪੀ। ਦੂਸਰੀ ਜਿਲਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਐਕਡਮੀ ਆੱਵ ਲੈਟਰਜ਼ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬੀ ਬੋਰਡ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਛਾਪੀ। ਇਸ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਖਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ 64 (ਚੌਹਟ) ਉਪ-ਬੋਲੀਆਂ ਗਿਣਾਈਆਂ ਹਨ
- 2015 ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਤੀਸਰੀ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਏਲਾਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੀਸਰੀ ਵੱਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਤੇ 2021 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 2 ਲੱਖ 91 ਹਜ਼ਾਰ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਉਰਦੂ (2 ਲੱਖ 70 ਹਜ਼ਾਰ) ਦਸਦੇ ਹਨ। ਯਾਨੀ ਯੂ.ਕੇ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ 5 ਲੱਖ 61 ਹਜ਼ਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ
- 2020 ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਚਾ *ਬਾਰਾਮਾਹ* (ਸੰਜੋਗੀ: ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਤੇ ਜ਼ੁਬੈਰ ਅਹਿਮਦ) ਲਹੌਰੋਂ ਛਪਣ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਚਤੁਰਦੇ ਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਪਰਚਾ ਹੈ

.

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ.ਏ. ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੂਰ, ਖਾਲਸਾ ਕੌਲਿਜ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1951

ਬੈਠੇ ਖੱਬਿਓਂ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਆਹੂਜਾ, ...
 ਅਤੇ ਧੁਰ ਸੱਜੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਤੇ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ
 ਸਿਖਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੱਬਿਓਂ ਪਹਿਲਾ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ, ਦੂਜਾ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ
 ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਾਬੀ ਸੱਥ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕੋਲਿਜ ਲਹੌਰ, 1975

ਬੈਠਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਜਿਓਂ ਖੱਬੇ ਪੰਜ ਉਸਤਾਦ: ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਾਜਿਦ, ਸ਼ਰੀਫ ਕੁੰਜਾਹੀ, ਅਲੀ ਅੱਬਾਸ ਜਲਾਲਪੁਰੀ, ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ,
ਆਸਿਫ ਖਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾੜ੍ਹੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਅਹਿਮ ਕਿਤਾਬਾਂ

ੴ

ਆਸਿਫ਼ ਖਾਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ (1992)

ਸਲੀਮ ਖਾਂ ਗਿੰਮੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (1991)

ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ (1969)

ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾਦਕ), ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ (1966), ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੋਸ਼ (1988)

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (1930)

ਜੀ.ਐੱਸ. ਰਿਆਲ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ (2004)

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ (1950)

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ (1953)

ਦੁਨੀ ਚੰਦ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (1959), ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ (1964)

(ਪ੍ਰੋ.) ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਪਏ ਬਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ (1978), ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇਲ (2001)

ਪ੍ਰੋਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, (ਪਹਿਲੀ ਸੰਚੀ 1956, ਦੂਸਰੀ ਸੰਚੀ 1971)

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (1954), ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (1954)

ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੈਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਉਹਦਾ ਲਿਟਰੇਚਰ (ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ, ਲਹੌਰ 1941, ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ, ਪਟਿਆਲਾ 2014)

ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤ ਚੀਤ॥

ਪੰਡਿਤ ਸਰਪਾ ਰਾਮ ਰਿੰਡ ।

PANJÁBÍ BÁT CHÍT

BY

Pandit Sardhá Ram

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF
THE PANJÁB TEXT BOOK COMMITTEE.

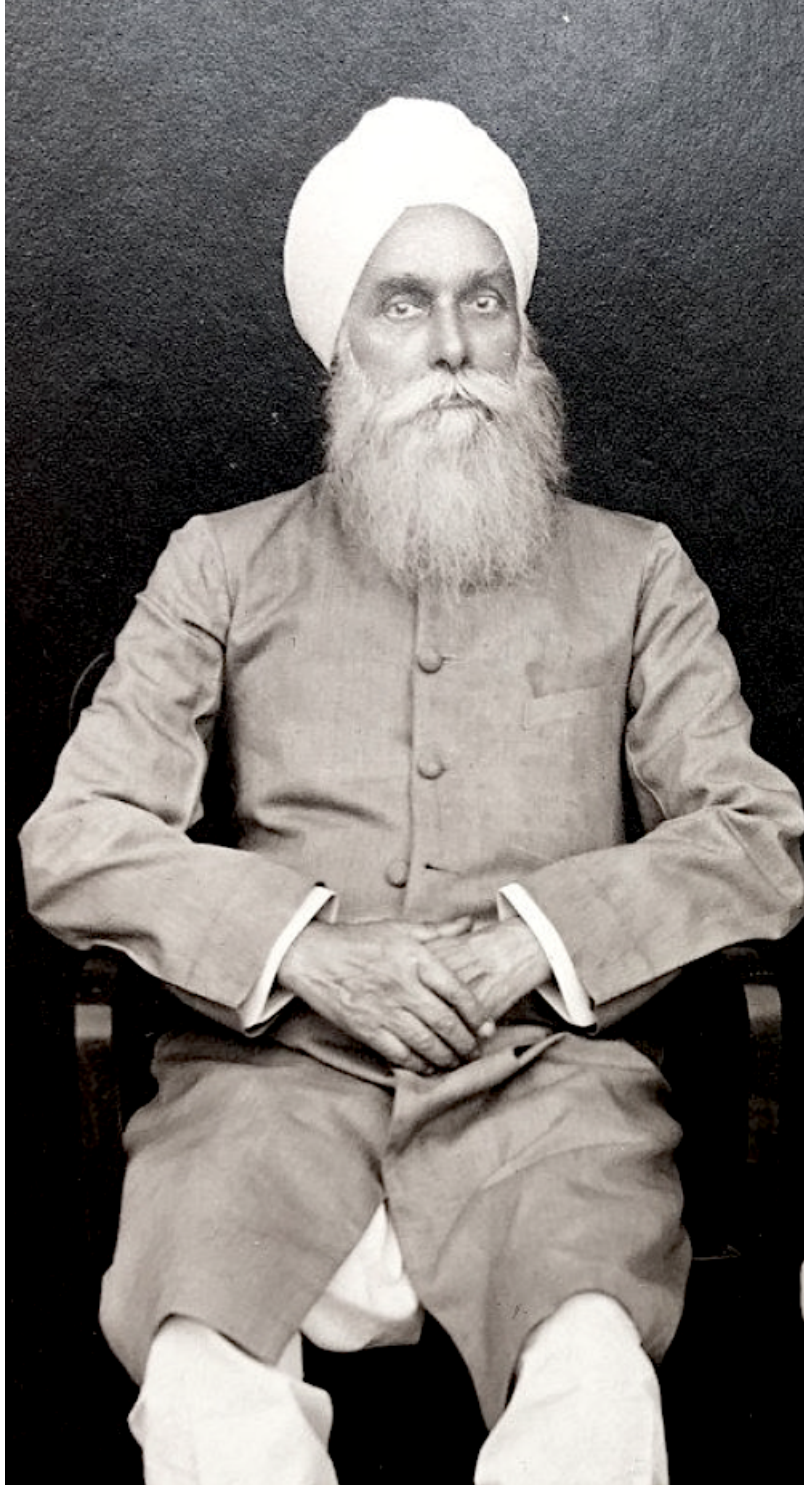

②

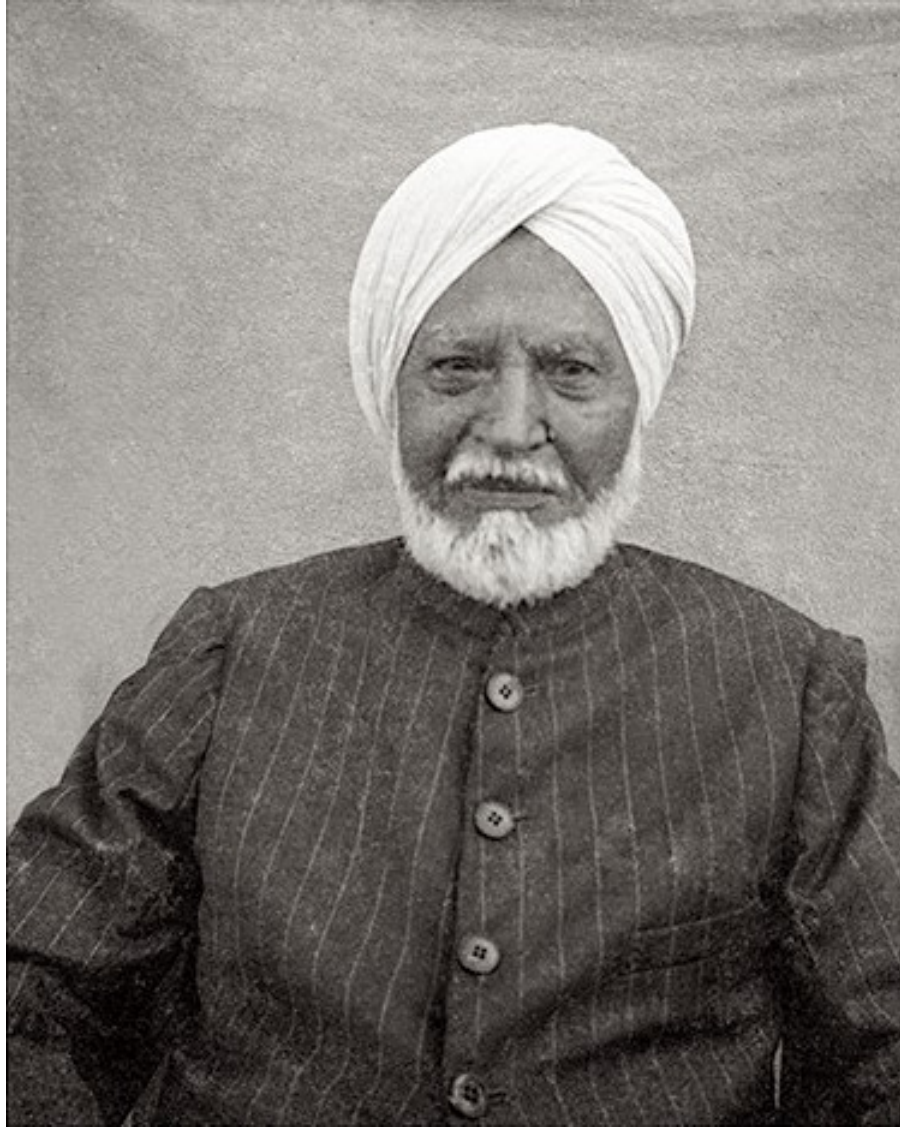
PRINTED AT THE LODIANA MISSION PRESS,
FOR THE GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT ;
REV. C. B. NEWTON SUPERINTENDENT.

1884.

(All rights reserved.)

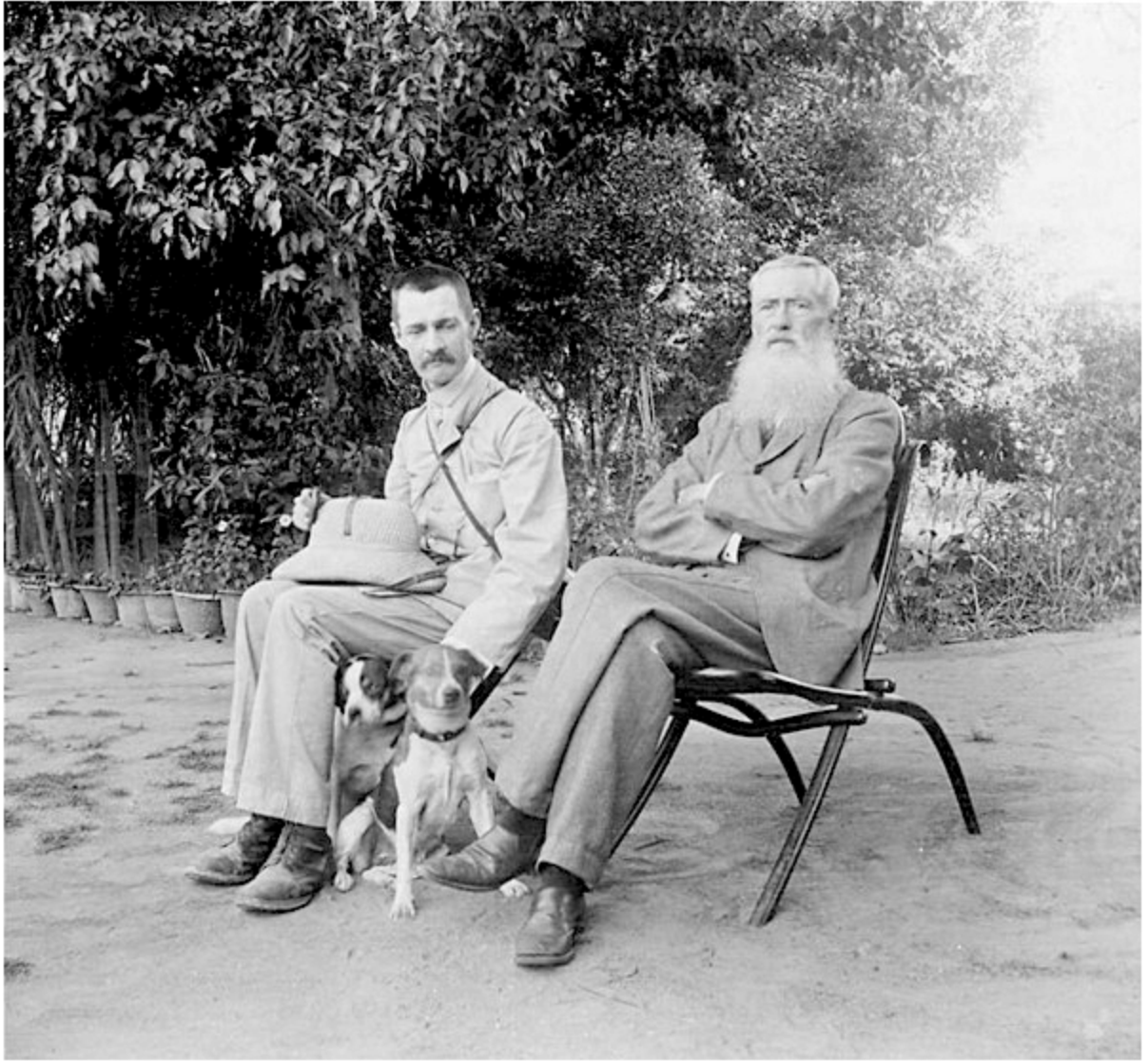
ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ (1861-1938)

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ (1876-1954)

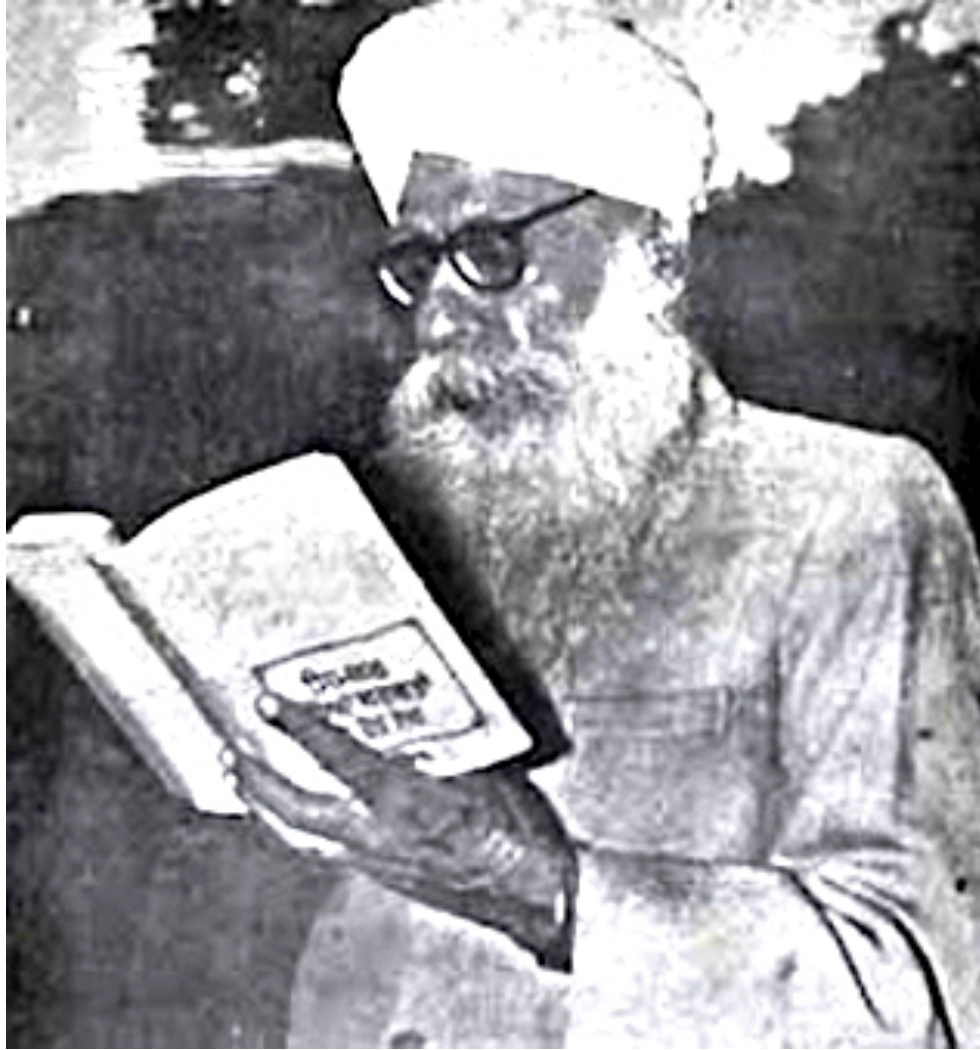
ਮੈਕਸ ਆਰਥਰ ਮੈਕਾਲਿਫ (1838-1913)

ਪਾਦਰੀ ਜ਼ੌਨ ਨਿਊਟਨ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤ ਈ.ਪੀ. ਨਿਊਟਨ ਨਾਲ. ਲੁਧਿਆਣਾ. ਤਾਰੀਖ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ (1877-1950)

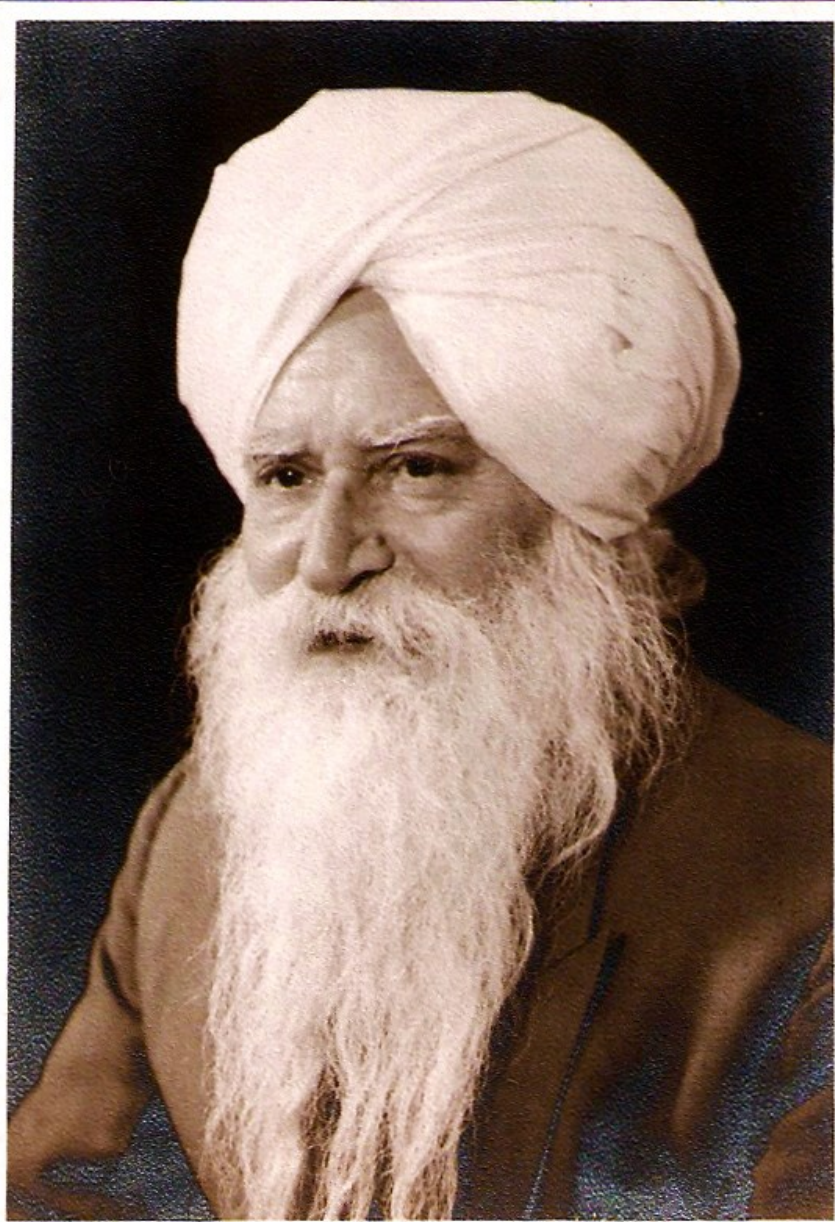
महात्मा जयप्रकाश नारायण (1892-1977)

ਤੇਜ ਸਿੰਘ (1894-1958)

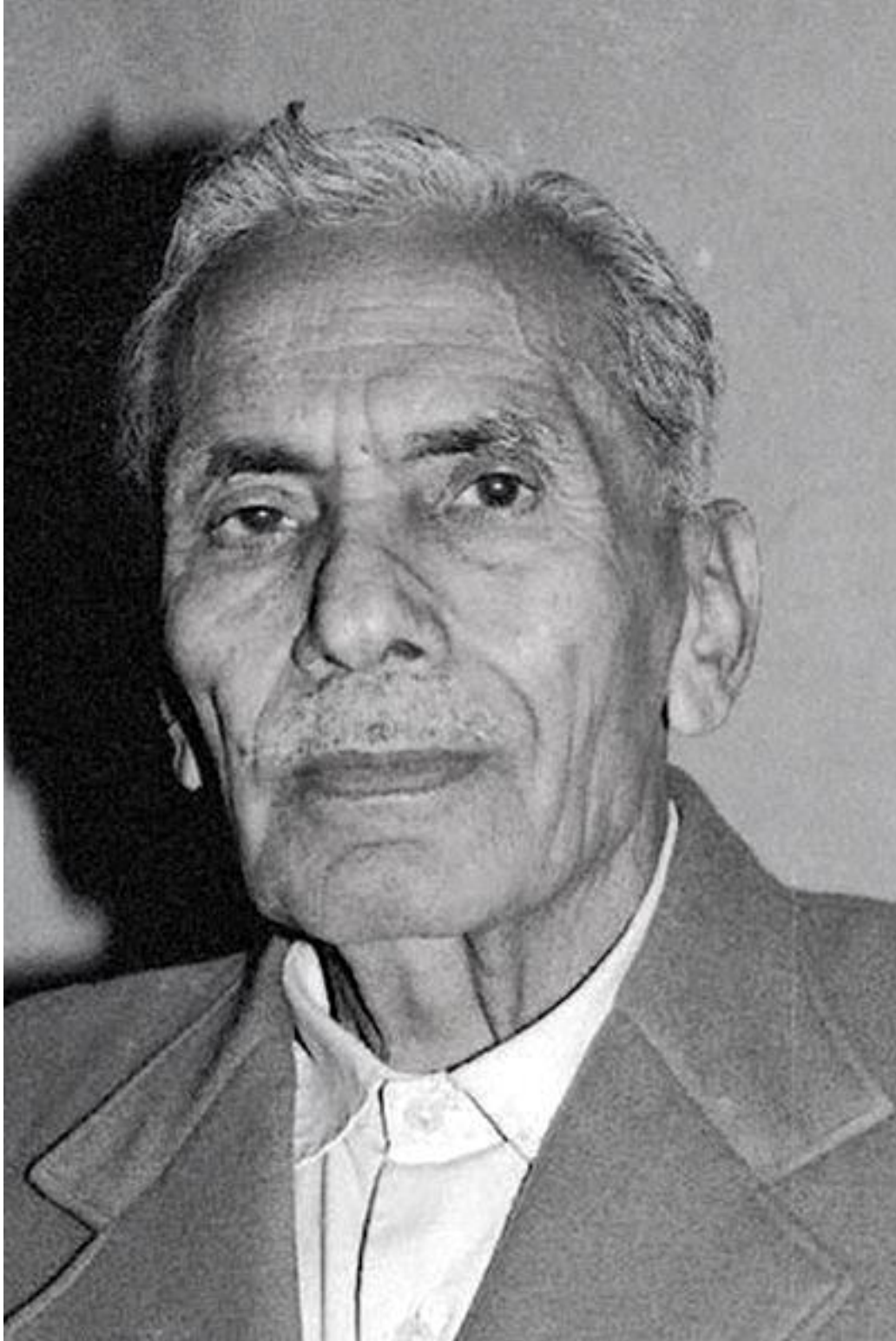
ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (1898-1982)

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਉਬਰਾ ਦੀਵਾਨਾ (1899-1984)

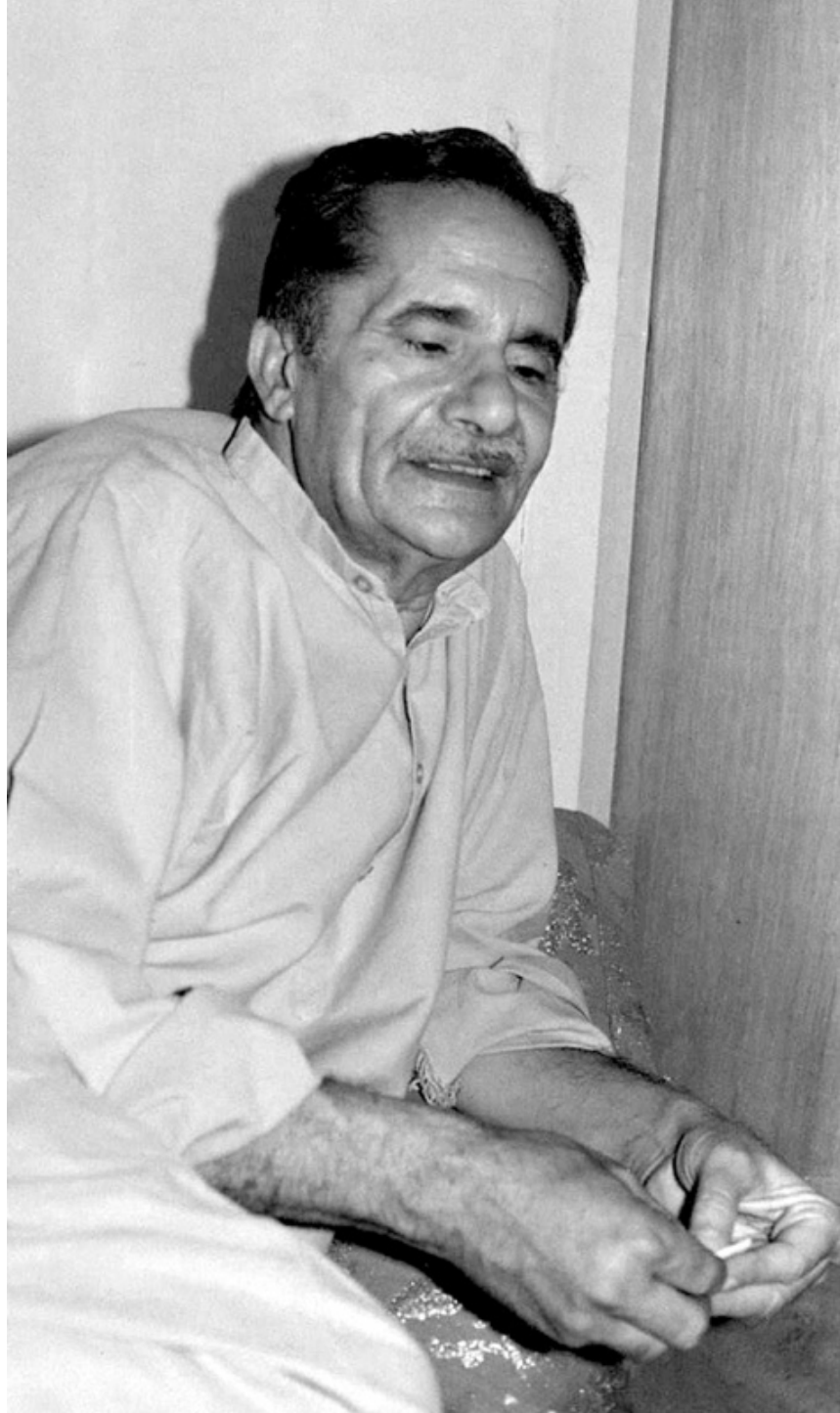
ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ (1908-1997)
ਡੋਕਟਰ: ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਨਕੋਦਰੀ

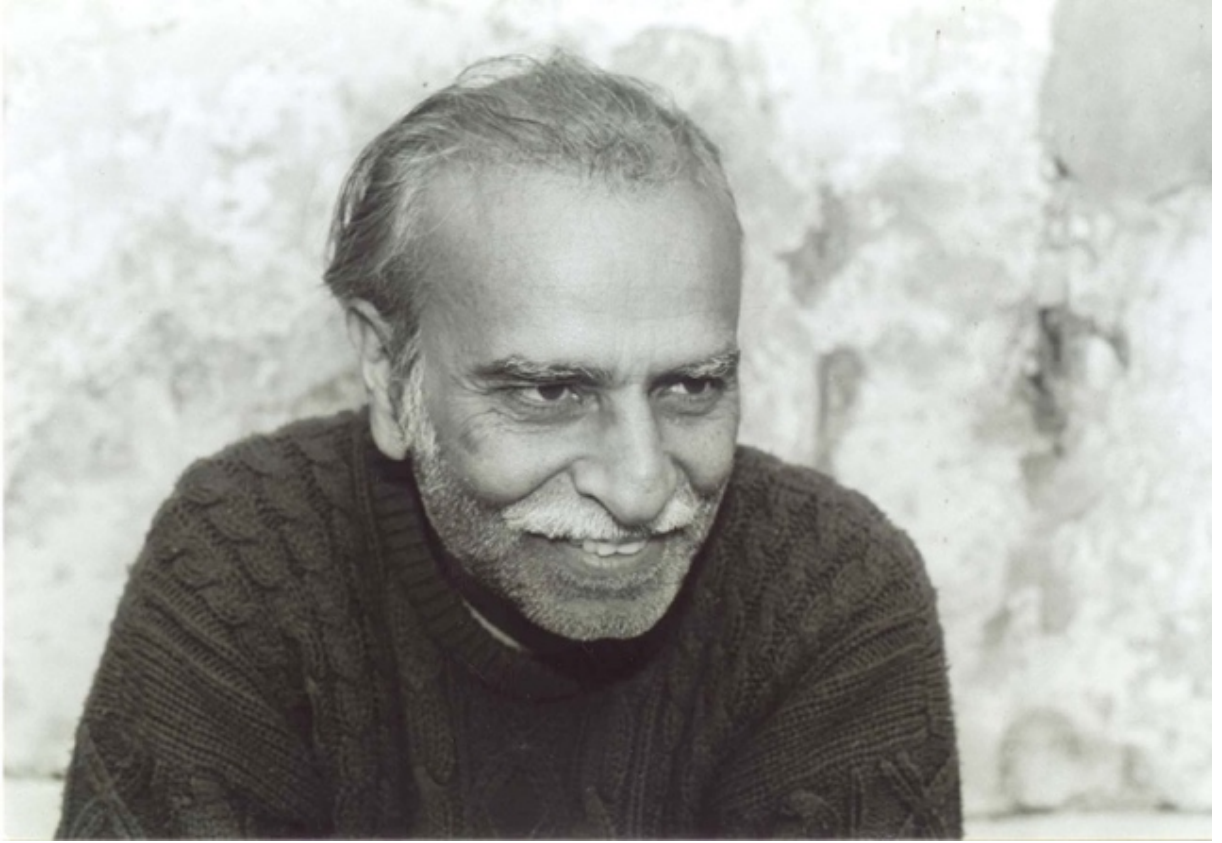
ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ (ਜਲੰਧਰ 1915-ਲਹੌਰ 1998)

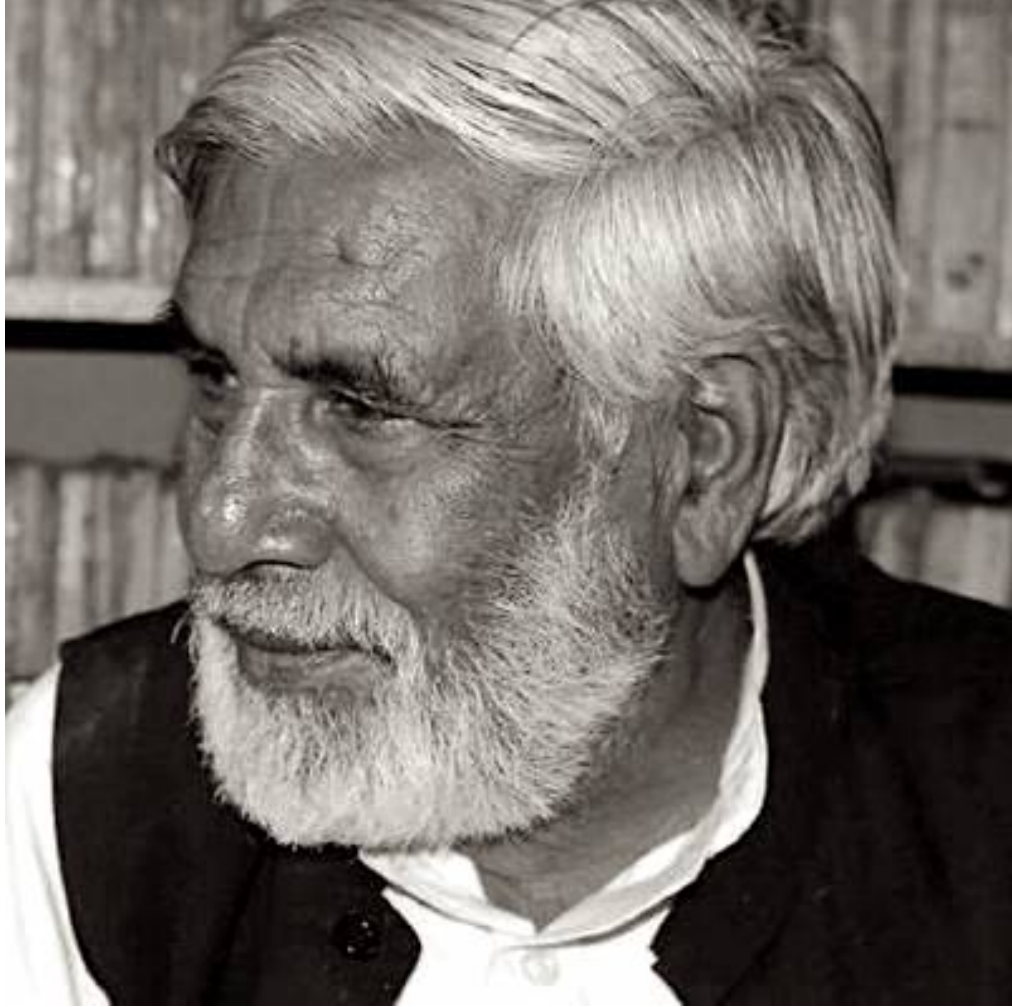
ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ (1921-2001)

ਆਸਿਫ਼ ਖ਼ਾਨ (ਜਲੰਧਰ 1929 - ਲਹੌਰ 2000)

ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ (ਜਨਮ 1936, ਬਟਾਲਾ)
ਫੋਟੋਕਾਰ: ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ

ਤਨਵੀਰ ਬੁਖਾਰੀ (1939 ਭਿੰਬੀਵਿੰਡ - ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ 2023)

॥ਇਤਿਸ਼੍ਰੀ॥